

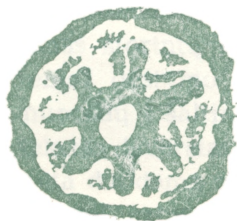
I. JURGINIS

PAGONYBĖS IR
KRIŠČIONYBĖS
SANTYKIAI
LIETUVOJE

J. JURGINIS

PAGONYBĖS IR
KRIKŠČIONYBĖS
SANTYKIAI
LIETUVOJE

Jurginis J.

Ju 203

Pagonybės ir krikščionybės santykiai Lietuvoje.
V., „Mintis“, 1976 ©

128 p. su iliustr.

Autorius, remdamasis marksistine religijos kilmės teorija, nagrinėja pagonybės ir krikščionybės santykius Lietuvoje.

PRATARMĖ

Sako: nereikia rašyti tokių knygų, kurių niekas neskaito. Tačiau parašyti mokslinę knygą, kurią visi skaitytų, yra gana sudėtinga, ypač jeigu ji skirta vienam kuriam klausimui. Tokiais atvejais skaitytojas, nors ir kaip būtų išsilavinęs, susiduria su šalutiniais, paaiškinimų reikalaujančiais dalykais. Šioje knygoje sprendžiamas pagonybės ir krikščionybės santykių klausimas, kuris vienokiu ar kitokiu būdu siejasi su valstybės ir teisės istorijos dalykais. Jų aiškinimas storintų knygą ir verstų autorių nepaisyti temos dėstymo nuoseklumo. Todėl darbe nevengta nuorodų į šaltinius ir literatūrą.

Kur šaltinio tekstas išverstas į lietuvių kalbą ir paskelbtas, ten greta duodama nuoroda į tą patį šaltinį originalo kalba, nes senųjų tekstų vertimai dažnai esti interpretaciniai, be to, vertimai daryti ne viso teksto, o tik ištraukų. Jeigu vertimas padarytas iš neskelbto arba skelbto, bet sunkiai surandamo teksto, tada nuo dvigubos nuorodos atsisakoma.

Autorius naudojosi neskelbtais lotynų kalbos vertimais, kuriuos padarė Vilniaus universiteto darbuotojai: docentas Leonas Valkūnas ir bibliotekininė Eugenija Ulčinaitė. Jiems priklauso kolegiška autoriaus padėka, tikintis, kad knyga bus skaitoma ir neliks tik įnašu į Lietuvos istorijos bibliografiją, kaip kartais pasitaiko. Skaitytojų nestinga toms knygoms, kuriose aiškinami visuomenę dominantieji dalykai. Prie tokių priklauso ir pagonybė. Iš jos

kartais parenkami vaikams vardai, klubams ir poilsio vietoms pavadinimai, imamos temos meno kūriniams, ieškoma šventyklų, aukurų ir kitų kulto relikto, kuriamos legendos ir didinamas pagonišku dievų skaičius.

Autoriui, turinčiam reikalo su rašytiniais kultūros istorijos šaltiniais, kilo ne tik noras, bet ir pareiga patikrinti, kiek senovės lietuvių tikėjimo aprašymuose ir vaizdavimuose yra tiesos. Jeigu visa pagonims priskiriama egzotika su žmonių ir gyvulių aukojimu dievams, juos sudeginant, yra tiesa, tada krikščionybė turėtų atrodyti labai humaniška. Dėl to knygoje ir bus ginčijamasi. Kiek kuri nuomonė paremta įrodymais ir yra įtikinama, teks spręsti pačiam skaitytojui.

J. Jurginis

KLAUSIMO IR JO SPRENDIMŲ APŽVALGA

Lietuvių tautos istorijoje mažai pastebimas vienas dėmesio vertas dalykas: karų su kryžiuočiais metu visi lietuviai buvo pravardžiuojami pagonimis, nors jų dalis 1387 m. jau buvo krikštyta. Tai suprantama, nes kariaujama buvo ne tik ginklais, bet ir propagandos priemonėmis. Kryžiuočiai savo užkariavimus rėmė „kilniu“, visai Europai skelbtu krikščionybės platinimo tikslu. Lietuvos krikštą, susijusį su Krėvos unija ir Jogailos pripažinimu krikščioniškosios Lenkijos karaliumi, jie laikė politine apgavyste. Bet štai: tiems karams pasibaigus, pagonyste kaltinami ne visi lietuviai, o tik valstiečiai, vadinti liaudimi. Ir kaltino juos ne svetimtaučiai, ne užkariautojai, o savieji, valdžią turėję žmonės. Kaltinimų kruša ant jų galvų pabiro XVI amžiuje, kada nuo visų Lietuvos gyventojų apkrikštijimo jau buvo praėję pusantro šimto metų. Pirmieji valstiečių bedievystę aptiko ir ėmė aukštinti renesanso epochos humanistai, o protestantai ėmė ją naikinti, pradėję leisti lietuviškai „dievo žodį“ skelbiančias knygas. Martynui Mažvydui, kaip pirmosios lietuviškos knygos autoriui, priklauso užtarnauta garbė, tačiau toji garbė turi ir savo tamsiąją pusę.

Protestantizmas su visa krikščionių bažnyčios našta užgulė tuos lietuvius, kuriuos buvo nugalėję kryžiuočiai ir kurie atsidūrė Prūsijos hercogo valdžioje. Hercogas, patyręs, kad valstiečiai neina į bažnyčią tuoktis, neneša vaikų krikštyti ir šventadieniais nelanko pamaldų, 1543 m. paskelbė dekretą. Tame dekrete sakoma, kad nepaklusnieji „turi būti baudžiami pašalinimu iš krikščionių bendruomenės“, ir toliau pastebima, kad „bedieviškoji liaudis mažai kreipia dėmesio į tokią bausmę ir ją niekina“. Ateičiai nustatoma tokia tvarka: kiekvieną sekmadienį ir šventadienį visi pėsti, raiti ir važiuoti turi atvykti į bažnyčią išklaudyti pamaldų ir pamokslo. Jei kas būtų aplaidus ir į bažnyčią be pateisinamos priežasties neateitų, tas baudžiamas pinigine bauda. Jeigu ir tas užsispyrėlio nepaveiktų, tada šventoriuje, arba pačioje bažnyčioje prie durų reikia įtai-

syti stulpą su geležine apikakle „prie kurio turėtų būti baudižiamieji dieviškų ir mūsiškų įsakymų niekintojai“. Jeigu ir to neužteks, žadama imtis dar griežtesnių kūno bausmių. Tuo pačiu dekretu įsakoma įrengti bažnyčiose po pakilesnį suolą, į kurį susėdę vaitai matytų, kas iš jų kaimo yra atėjęs ir ko nėra¹.

Savo tautiečiais dėl jų bedievytės skundėsi ir mūsų gerbiamas Martynas Mažvydas. 1550 m. hercogui Albrechtui jis rašė: „Jei pagal tavo šviesiosios aukštybės nurodymą, paskelbtą bažnytiniame parėdyme, jie krikštykloje ar prieš jungtuves nesudėtingiausiu būdu paklausinėjami iš viešpaties maldos, tikėjimo artikulų ir kitų katekizmo dalių, tai nesugeba net nė vieno skiemens ištarti, bet puikiausiai moka pripaistyti visokių pasiteisinimų. Vieni, paklausti viešpaties maldos, teigia jos nemoką dėl to, kad užmiršę dėl senatvės ir kad jau nebegalį išmokti. Kiti teisinasi jaunyste, sakydami: jaunas esu, negaliu išmokti, bet kai tik vyro amžiaus sulauksiu, tada jau išmoksiu. Kiti teisinasi ūkio darbais: man dieną ir naktį tenka daugiau rūpintis savo lauko ir ūkio darbais, negu viešpaties malda ir tikėjimo artikulais. Dar kiti savo begėdiška burna prišneka daugybę kitokių pasiteisinimų, tuo tarpu išreikšdami norą, kad jiems būtų leista tapti krikšto tėvais ar susituokti“².

Toliau M. Mažvydas skundžia savo tautiečius, kad jie sekmadieniais neina į bažnyčią, o dirba laukuose. Ateiti į pamokslus atsisakinėja dėl purvo ar dėl šalčio. Dar kiti, nors sekmadieniais ir nieko nedirba, tačiau, nieku versdami pamokslus, tūno sau namuos be jokio užsiėmimo. „Todėl būtų gera, šviesusis kunigaikšti, jei jiems būtų uždrausti tie darbai, ypač sekmadieniais, kada būtų geriau, kaip tinka geriems krikščionims, klausytis dievo žodžio, negu prakaituoti dirbant“³.

Visiškai lengva pastebėti, kad Lietuvą apkrikštijus, liaudis buvo užsispyrusiai pagoniška, o žemvaldžiai — atkakliai krikščioniški. Vadinas, skirtingoms visuomenės klasėms priklausančių žmonių skyrėsi ir religinės pažiūros. Tas prikišamai rodo, kad pagoniška bedievytė turėjo socialinį pagrindą, kuriuo kultūros istorikams verta susidomėti. Tačiau labai apsiriktume manydami, kad toji pagonybė savo reliktais reiškė valstiečių dvasinį pasipriešinimą per visą feodalizmo laikotarpį. Tikėdami Martyno Mažvydo žodžiais, patikėkime ir tuo, ką rašė Kristijonas Donelaitis. Šiuos abu lietuvių kultūros veikėjus ir abu protestantų kunigus jungė viena socialinė-ekono-

¹ P. Pakarklis, *Mažoji Lietuva Mažvydo laikais*,— Senoji lietuviška knyga, Kaunas, 1947, p. 87—88.

² M. Ročka, *Martyno Mažvydo laiškai*,— „Literatūra“ IX, V., 1966, p. 261—262; *Martynas Mažvydas*, Pirmoji lietuviška knyga, V., 1974, p. 277—278.

³ Ten pat.

minė formacija, o skyrė dviejų šimtų metų tarpas. Bedievyste Donelaitis kaltino nebe valstiečius, o bajorus. Jo „Metuose“ ponas — pats niekingiausias padaras, valstietis — būras — už jį pranašesnis ne tik fiziškai ir protiškai, bet ir morališkai.

Moralinį pono menkumą rodo tai, kad jis nežmoniškai keikiasi, vengia kalbėti poteries ir, minint dangu, juokiasi. Poemos teigiamas herojus Pričkus pasakoja, kad jis, su laišku nuvykęs į dvarą, matė, kaip virtuvėje vienas virėjas mėsinėjo vanagą juoda, kitas su nagais draskė kirmėlių pilną zuikį, o trečias austres (rupuižes) darinėjo. Iš pasileidimo ponai nebežiną, ką bevalgyti. Pričkui, visa tai matant, širdis supykusi. Bet labiausiai jį nustebinę, kad ponai, imdami šaukštą ir valgius į gomurį kišdami, net nepakėlė į dangų akių. Išėjęs kieman Pričkus sušuko: „Jūs išputeliai pilvoti, jūs gi, bedieviai! Ar jau gėda jums šventai rankas susiimti ir aukštyn pažiūrėti, kad riebius imate kąšnius!“¹

Sunku pasakyti, dėl ko Donelaitis aukštino kaimo gyventojus: ar dėl to, kad jie lietuviai, ar dėl to, kad jie valstiečiai — būrai. Jam pačiam toks klausimas negalėjo kilti, lietuvių jis neįsivaizdavo kitokių, kaip būrų. Jis stoji prieš lietuvių nutautinimą, kaip prieš valstiečių, geriausių krikščionių, engimą.

Mažvydas ir Donelaitis gyveno ir veikė protestantiškoje, vokiečių užkariautoje Mažojoje Lietuvoje. Ten buvo kiti įstatymai ir kita tvarka. Meskime žvilgsnį į lietuvius, gyvenusius savoje valstybėje.

Prasidėjus reformaciniam judėjimui, ir katalikai aptiko valstiečių bedievystę. 1587 m. Žemaičių vyskupas Merkelis Giedraitis, šaukdamasis jėzuitų pagalbos, rašė, kokia siaubinga padėtis jo diecezijoje: valstiečiai neina išpažinties, nemoka ne tik poterių, bet ir žegnotis, jų tarpe nėra nė vieno, kuris ką nors žinotų apie tikėjimo paslaptis. Pamokomi arba barami jie atsikerta: „mes ne liuteriai, penktadieniais mėsos nevalgom“. M. Giedraitis teigia: „Visuotinai aukoja Perkūnui, gerbia žalčius, garbina ažuolus kaip šventus, mirusiųjų sieloms kelia puotas ir daug panašių dyvų daro daugiau iš nežinojimo negu iš blogumo ir nelaiko tai nuodėme“².

Prąėjus porai su viršum šimtmečių, kitas žemaičių vyskupas — Motiejus Valančius — skundėsi bajorų nepagarba bažnyčioms. Jau 1643 m. vienam iš jo pirmtakų teko pareikalauti iš bajorų nerūkyti bažnyčioj pypkių ir vėliau atskirti vyrus nuo moterų, siekiant padoraus jų elgesio. XVIII a. bajorai, pasak jo, beskaitydami Voltero ir kitų prancūzų švietėjų raštus, buvo bemaž visai nuo tikėjimo atsimetę. Ir XIX a. pradžioje daug tokių išmintimi besididžiuojančių ponų vis dar te-

¹ K. Donelaičio „Metai“, Rudens gėrybės, eil. 308—311.

² St. Rostowski, Litvanicarum Societatis Jesu historiarum provincialium, Vilnae, 1768, p. 164.

besityčiojo iš kunigų. „Daug tų bedievių be kunigo išmirė, o klebonus, nevadinant atvažiavusius, išginė. Ne vienas dar saviesiems įsakė, kad jo kūno kapuose nelaidotų, bet jeb kame ant kalvos, tarsi patys nusimanė nevertais esantys typsotis šventoje vietoj“¹.

Valstiečiais M. Valančius buvo visai patenkintas. Nemokyti žmonės iš prancūzų atklydusios bedievytės visai nepajutę. Jie visi geri katalikai, šventomis dienomis eina į bažnyčią, meldžiasi ir gieda, gavėja be mėsos ir pieno, ne tik penktadieniais ir šeštadieniais, bet ir trečiadieniais mėsos nevalgo. Moteriškosios, pamokslų klausydamos, dažnai verkia. „Kitos nešioja aštrias juosteles, plakas ir gavėja daugiau, nekaip jų stiprumas išneša“².

Neturime nė mažiausio pagrindo vyskupų Merkelio Giedraičio ir Motiejaus Valančiaus teiginiais netikėti. Jie kalbėjo apie dalykus, kuriuos gerai išmanė. Bet ką gi tas valstiečių ir bajorų pažiūrų į religiją pasikeitimas reiškė? Iš pirmo žvilgsnio atrodo, kad ilgainiui krikščionybė nugalėjo pagonybę, kad valdžios remiama pranašesnė religija išstūmė menkesnę. Bet argi lietuvių pagonybė, kokią ją užklupo rašytinė istorija, buvo religija vienodo lygio su krikščionyste? Ar feodalinėje Lietuvos valstybėje iki jos krikšto pagonys turėjo savo tikiybinių organizaciją, kurią galėtume pavadinti bažnyčia?

Religija be moralės kodekso, be teisės interpretacijos, be tikinčiųjų organizacijos, be dvasininkų hierarchijos klasinėje visuomenėje neįmanoma. Lietuvių pagonybė, patekusi į rašytinius šaltinius, jau ne religija, o tikėjimai, papročiai ir mitai.

Pirmuoju autorium, paskelbusiu lietuvių pagonybę religija, buvo lenkų istorikas Janas Dlugošas (1415—1480). Jis teigė, kad lietuviai kilę iš Romos ateivių, todėl jų kalba ir papročiai panašūs: vienodus dievus garbinę ir laikęsi vienodų kulto apeigų. Jie turėję ugnies dievą Vulkaną, Jupiterį, arba Griaustinį (Perkūną), ir deginę amžiną šventąją ugnį, mergaičių saugomą. Mergaites ir ugnį prižiūrėjęs žynys, kuris, demono pamokytas, skelbdavęs patarimo ieškantiems dviprasmiškas pranašystes. Lietuviai, kaip ir pagonys romėnai, turėję šventuosius miškus, kuriuose gyvenę dievai. Žalčius jie garbinę kaip dievą Eskulapą, saugojusį juos nuo maro ir kitų epidemijų³.

Nors J. Dlugošas apie lietuvius buvo daug nemalonių dalykų prirašęs, tačiau žinia, kad lietuviai — senovės romėnų palikuonys, nemaža pasitarnavo Lietuvos didikams ir bajorams. Renesansas juk buvo laikomas antikinės kultūros atgimimu. Viskas buvo garbinga, kas turėjo kokią nors ryšį su antikiniu pasauliu. O čia, pasirodo, lietuviai, paskutiniai Europos pa-

¹ Motiejus Valančius, Raštai, II, Vilnius, 1972, p. 394.

² Ten pat, p. 395.

³ Jan Długosz, Dzieła wszystkie, t. IV (Dziejów Polskich t. III), Kraków, 1868, p. 445.

gonys, sukūrę galingą valstybę, ateiviai iš Romos. Ir kaip gi tuo nesididžiuoti! Lietuvos metraščiuose atsirado Palemono legenda, kildinanti Lietuvos kunigaikščius ir didikus iš tų ateivių¹. Visa tai skatino valstybinį patriotizmą. Humanistai mėgo savintis antikinius vardus ir savo pavardes lotyninti, atsirado Lietuvos valstybėje poetų ir publicistų, kurie didžiuodamiesi vietoj pavardės arba prie jos pridėdavo — Lietuvis. Taip darė poetai Jonas Radvanas, Jonas Kazokevičius, Andrius Rimša ir Mykolas Tiškevičius, parašęs knygą apie lietuvių, maskviečių ir totorių papročius. Tas žodis tuomet reiškė ne tautybę, o pilietybę.

J. Dlugošo užrašytą lietuvių iš romėnų kilimo legendą perėmė ir išplėtė kiti autoriai, siūlydami lietuviams grįžti prie savo protėvių lotynų kalbos. Lietuvos bajorų kildinimas savęs iš romėnų ir tuo didžiavimasis nebuvo vien tik Lietuvai būdingas reiškinys. Renesanso ir humanizmo įtakoje beveik kiekvienos tautos diduomenė ieškojo savo istorijos šaknų senovės Romos ar Graikijos istorijoje. Lietuvai būdinga buvo tai, kad visa, kas neatitiko krikščioniškų pažiūrų ir moralės, buvo pavadinta antikinės stambeldžių religijos reliktu. Pagonybę laikė religija ir humanistai, kurie ją aukštino, ir protestantai su katalikais, kurie puolė ją naikinti.

Renesanso epochai pasibaigus, kontrreformacijai laimėjus ir Lietuvos bajorams susitaikius su mintimi, kad Lietuva — trečioji Žečpospolitos provincija, lietuvių kilmės iš romėnų teorija buvo užmiršta. Jėzuitų misionieriai kaimuose vaikė velnius ir gaudė raganas, lietuviškos knygos jiems tiek tebuvo reikalingos, kiek jos mokė valstiečius melstis ir buvo pirmuoju žingsniu, mokantis lenkų kalbos. Tik po dviejų šimtų metų atgijo susidomėjimas tolimesnėmis lietuvių praeitimi. Tą susidomėjimą atgaivino poetai ir beletristai romantikai.

Romantizmas — gaivališkausia meninė kryptis, sudariusi atskirą epochą ir paplitusi beveik visose Europos šalyse. Jis paveikė ir kitas kultūros sritis: filosofiją, ekonomiką, istoriją, lingvistiką. Romantizmo srovė plačiausiai išsiskleidė 1794—1848 metais, kai Didžioji prancūzų revoliucija atslūgo ir ėmė kilti nauja buržuazinės demokratinės revoliucijos banga, aukščiausio lygio pasiekusi XIX a. vidury.

Romantizmas nebuvo vien tik idėjinis ir meninis judėjimas prieš feodalizmą ir tautinę priespaudą, kartu tai buvo plačiųjų visuomenės sluoksnių nusivylimas sparčiai kylančiu kapitalizmu, nešančiu naujas išnaudojimo ir pavergimo formas. Nepasitenkinimą reiškė feodalinės klasės iš dešinės ir platūs demokratiniai sluoksniai — iš kairės. Todėl romantizmas pačia savo prigimtimi buvo prieštaringas. Jame pasireiškėdavo arba

---

¹ Lietuvos metraštis, Bychovco kronika, Vilnius, 1971, p. 42—45.

aristokratinė opozicija buržuaziniam progresui, arba tautinis demokratinis maištavimas dėl to progreso stabdžių.

Abipusis nepasitenkinimas, kapitalistinių gamybių santykių pagimdyta tikrovė stūmė menininkus ir mokslininkus į utopinių idealų sferą, į tolimos praeities aukštinimą, į žmogaus ir visuomenės tobulinimo svajones. Romantikai vienašališkai matė tik tamsiąsias ir neigiamąsias kapitalizmo puses. Ieškodami dvasinės paguodos, jie savo žvilgsnį kreipė į praeitį ir ėmė ją idealizuoti, iškeldami natūralų, civilizacijos „nesužalotą“ žmogų. Vėl buvo prisiminta pagoniškoji Lietuvos valstybė su jos idealiais žmonėmis, gamtos vaikais. Adomas Mickevičius (1798—1855), Feliksas Bernatavičius (1786—1836), Juozapas Kraševskis (1812—1887) grožinėje literatūroje sukūrė mitą apie lietuvius, kaip narsius ir dorus laukinius. Tai buvo tuomet ne pažeminimas, o pagyrimas.

Vienoje J. Kraševskio apysakoje teigiama: Lietuva kitoks kraštas, kitokie papročiai, kitoks pasaulis ir žmonės kitokie. Kryžiuočių pilyse visa, ką tik bematysi, žmogaus padaryta. To žmogaus, kuris sudarkė dievo kūrybą. Lietuvoje dievas ne bažnyčioje, o visur jo pilna. Pilna dievų, pilna dievo. Ten auga neišnaikinti miškai, didžiulės girios, o jose „laukiniai žvėrys liuoksi kartu su laukiniais žmonėmis. Žvėris ir paukštis, žmogus ir medis, visi tikri broliai“¹. Romantikams buvo aišku, iš kur senovės lietuviai sėmė stiprybės.

Romantikai iškėlė tautos dvasios reikšmę. Ji esanti tikroji istorijos kūrėja. Tos dvasios reikią ieškoti liaudies kalboje, tautosakoje ir mitologijoje. Todėl Lietuvos istorikų romantikų tėvas Teodoras Narbutas (1784—1864) savo devynių tomų „Lietuvos istoriją“ pradėjo nuo mitologijos, paskirdamas jai pirmąjį tomą². Atgijo lietuvių kilmės iš romėnų teorija net keliais variantais. Kseveras Bohušas (1746—1820) Palemono istoriją laikė pasaka ir įtikinėjo, kad herulai ir jų imperatoriai kilę iš lietuvių, nes jie kalbėjo lietuviškai³. Dionizas Poška (1757—1830), kilniausių jausmų kupinas, stengėsi pagrįsti Palemono tikrumą ir bėrė vieną po kito naujus įrodymus⁴. Simonas Stanevičius (1799—1848) „Lietuvių mitologijos aiškinime“ teigė, kad tai nėra dalykas, kuriam bet kuris istorikas būtų abejingas. Kiekvienas stengsis patirti, kokius dievus tikėjo tos tautos, kurios „gindamos savuosius dievus ir savo nepriklausomybę, daugiau kaip šimtą metų atkakliausiai su

¹ J. I. Kraševskis, Kunigas. Apysaka iš lietuvių padavimų, Vilnius, 1958, p. 21.

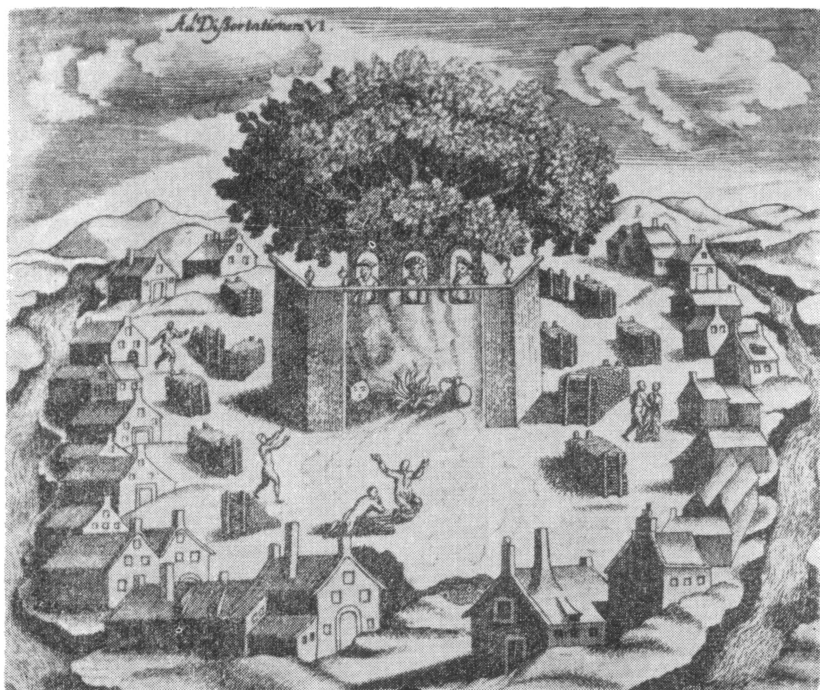
² T. Narbutt, Dzieje starożytnie narodu litewskiego, I—IX, Wilno, 1835—1841.

³ K. Bohusz, O początkach narodu i języka litewskiego, Warszawa, 1808, p. 72—78.

⁴ Dionizas Poška, Raštai, Vilnius, 1959, p. 323—327.

krikščionimis kariavo, nepabūgdamos didžiausio kraujo praliejimo ir didžiausių nelaimių, kylančių iš žiauriųjų karų" ¹.

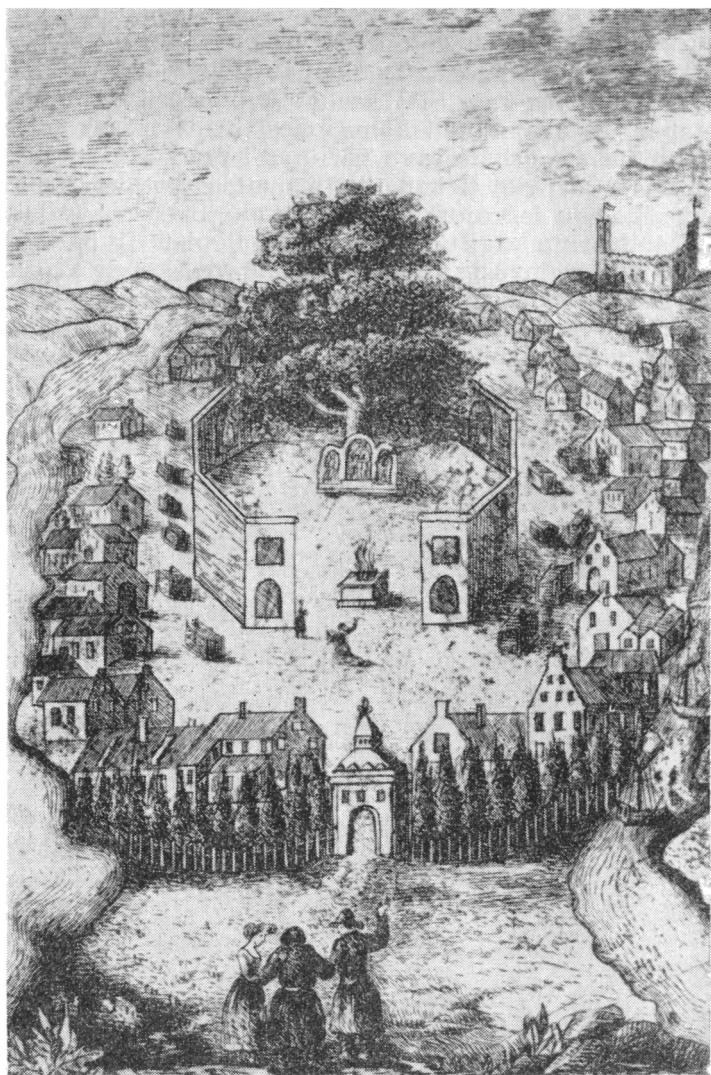
S. Stanevičius, Simonas Daukantas (1793—1864) ir kiti romantizmo epochos rašytojai kartu buvo istorikai, tautosakos rinkėjai ir jos aiškintojai. Remdamiesi kalba, pasakomis, dainomis, mitais jie grindė savo pažiūras į praeitį. Liudvikas Jucevičius (1813—1846) tiek patikėjo liaudies pasakojimais apie milžinus, kad jų ieškojo kapuose ir rado. Štai jo žodžiai: „Išsirūpinęs dvarininko Ruceno leidimą, liepiau jį (milžinkapį) kasinėti ir radau rūšį, akmeninį, išmūrytą ketvirtainiškai ir turintį aštuonis sieksnius perimetro. Viduryje jo gulėjo milžiniško ūgio žmogaus griaučiai, o aplinkui juos buvo šešiasdešimts kaukolių, simetriškai sudėtų" ². Liudvikas Jucevičius rado tai, ką labai norėjo rasti. Romantikai ne tik už gryną pinigą priėmė visa, ką rado parašyta apie lietuvių pagonybę XVI ir XVII amžių autorių, bet tą pinigą stengėsi paremti ir

1. Romuvos piešinys, padarytas pagal XVI a. kronikininkų S. Grunau ir L. Davido pasakojimus ir atspausdintas K. Hartknocho knygoje „Selectae dissertationes historicae de varii rebus Prussicis“, išleistoje 1679 m. Karaliaučiuje

¹ Simonas Stanevičius, Raštai, Vilnius, 1967, p. 217.

² L. A. Jucevičius, Raštai, Vilnius, 1959, p. 568.

2. Tas pats Romuvos piešinys tik XIX amžiuje pataisytas T. Narbuto knygos „Dzieje star. narodu litewskiego“ I-me tome

savo pačių atrastais grašiais. D. Poška tikino, kad Palemono tikrai gyventa, nes toje vietoje, kur Dubysa įteka į Nemuną, ties Seredžium, yra didelis piliakalnis, turis senų karinių įtvirtinimų pėdsakų. Jis rašė: „Visa aplinkinė visuomenė, ne tik protingesnioji ir šviesesnioji, bet ir prastuomenė iki paskutinio mužikėlio, nuo seniausių amžių tebevadina ne kitaip, kaip tik Palemono kalnu,— tai yra jo kitados buvusi gyven-

vietė ir kapas. Tėvai vaikams, seneliai vaikaičiams su pagarba rodo vietą, kame guli to didžio vyro palaikai, ir su pasigėrėjimu pasakoja, kad jo čia tikrai gyventa" ¹.

Kritiškiau į legendas ir mitus bandė žvelgti S. Stanevičius. Jo manymu, lietuvių mitologija tebėra chaotiška. Joje šalia tikrų dalykų yra ir pramanytų: šalia tikrų lietuviškų žodžių yra barbarizmų ir nebūtų keistenybių. Taip atsitikę todėl, kad lietuvių mitologiją aprašė ne patys lietuviai. Jis suabejojo dėl Simono Grunau aprašytos pagonių šventyklos Romuvoje tikrumo: „Rašė jis savo prūsų kroniką apie 1520 m., o pasakoja, kad ažuolas Romuvoje buvo nukirstas ir trijų dievų statulos su kitomis šventenybėmis, ten esančiomis, sunaikintos apie 1015 metus. Iš kur tad galėjo sužinoti apie dalykus, buvusius prieš penkis amžius, ypač kad joks Prūsų istorijos autorius, gyvenęs prieš Simoną Grunau, tokių žinių nepaliko? Todėl minėtu pasakojimu apie tris dievus, po ažuolu Romuvoje garbintus, ir apie pačią Romuvos šventovę visai tikėti negalime" ². Deja, blaivūs S. Stanevičiaus samprotavimai liko rankraščiuose ir romantikų pažiūrų į lietuvių senovę nepakeitė.

Renesanso ir romantizmo epochų autorių žinias po baudžiamos panaikinimo perėmė lietuvių nacionalinio judėjimo dalyviai. Liudas Gira (1884—1946), aprašydamas 1907 m. įvykusį steigiamąjį Lietuvių Mokslo draugijos susirinkimą, teigė: „Krikščionystė, arba, tariant, katalikystė, kuri kitur atžaidė kultūros platintojos misiją, Lietuvoje jau nuo pat pradžios pradėjo žaist biauriausią lenkintojos-demoralizatorės, išnaudotojos rolę. Lenkiškoji katalikų bažnyčia, platindama Lietuvos atvežtąjį Kristaus mokslą iš Romos via Cracovia naikino vislab, kas tik buvo lietuviška, buvo „pagoniška“; naikino lietuvių kultūrą; nušlavė beveik visas senovės liekanas; išplėšė nemažai lietuvių tautos daliai dagi gimtąją kalbą" ³. Tokių pažiūrų laikėsi didžioji antiklerikalinės inteligentijos dalis, daug dėmesio skyrusi tautos kilmei ir jos praeičiai.

Ypač aktyviai senovės kultūros studijų ėmėsi Jonas Basanavičius. Jam tikyba — neatskiriama tautybės dalis. Šią savo pažiūrą jis išdėstė straipsnyje „Lietuvių kryžiai archaiologijos šviesoje" ⁴, kurį parašė kaip įžangą dailininko Antano Jaroševičiaus (1870—1956) paruoštam albumui „Lietuvos kryžiai" (1912). Jame teigiama, kad kultūra išreiškiama ne tik materialiniais, bet ir dvasiniais paminklais. Visų pirma, kalbos tobulumas ir gražumas esąs aukštos kultūros įrodymas. Po jos į eilę stoja tautosaka, mitologija ir papročiai. J. Basanavičius

¹ D. Poška, Raštai, Vilnius, 1959, p. 323.

² S. Stanevičius, Raštai, Vilnius, 1967, p. 241.

³ L. Gerulis, Lietuvių Mokslo Draugija ir jos įsteigimas,—„Lietuvių tauta“, knyga I, Vilnius, 1907, p. 150.

⁴ Jonas Basanavičius, Rinktiniai raštai, Vilnius, 1970, p. 124—155.

pasmerkė krikščionybę, kaip senosios lietuvių kultūros naikintoją. Tas nepatiko klerikalams. Atsiliepė kunigas J. Totoraitis (1872—1941), padarydamas autoriui priekaištą dėl krikščionybės nuopelnų lietuvių tautai paneigimo. Tada J. Basanavičius atsakė knygele „Iš krikščionybės santykių su senovės lietuvių tikyba ir kultūra“¹.

Čia jis stojo prieš visus autorius, kurie lietuvius, dėl to, kad jie pagonys, vaizdavo beveik laukiniais, neturinčiais literatūros ir materialinės kultūros paminklų. Nuolatiniai karai neleidę tokių paminklų sukurti, o jeigu kas ir buvo sukurta, tą krikščioniškieji grobikai sunaikinę. Lietuvių būta tiek atkaklių, kad krikščionybė ilgą laiką nepajėgusi jų kultūros užgožti. Pagoniškas nekrokultas užsilikęs labai ilgai, ir todėl antkapiniuose lietuvių paminkluose esą maža krikščionybės žymių. Stogastulpiai ir į juos panašūs paminklai vyskupų įsakyму buvo naikinami. Atsikirdamas J. Totoraičiui, J. Basanavičius sakė nenorėjęs diskredituoti šių dienų krikščionybės, tačiau negalįs paneigti kultūros istorijos faktų.

Kada J. Basanavičius kūrė lietuvių kilmės teorijas, romantizmo laikai jau buvo praėję, viešpatavo pozityvizmas ir racionalizmas, kurie pavergtoms tautoms mažiausiai tiko, nes nežadino tautinio jausmo. Romantizmas buvo daug palankesnis interpretuoti tautai ir savaimingai jos dvasiai. Jis leido pateisinti net atsilikimą. J. Basanavičiui tauta, sukūrusi valstybę,— tai ne viena kalba kalbantis socialinis iš antagonistinių klasių susidedantis visuomenės organizmas, o aukštų religinių-moralinių savybių neklasinė gentis. Jis darė išvadą, kad baudžiavą ir kitas socialines ir politines blygybes į Lietuvą atnešė užkariautojai ir krikščionybės skleidėjai — svetimšaliai vokiečiai ir lenkai. Šią mintį jis perėmė iš Simono Daukanto ir ją gerokai pabrėžė.

J. Basanavičius, norėdamas tolimą praeitį priartinti prie dabarties, nežinomus ir abejotinus dalykus skelbė tikrais. Piliakalnius jis linkęs laikyti daugiau apeiginėmis kulto vietomis, nekaip įtvirtintomis gyvenvietėmis arba karinėmis slėptuvėmis. Lainiškių piliakalnio viršūnėje ažuolo pavėsyje gulįs didelis, gilias į žemę įgrimzdęs akmuo, ant kurio buvusi ugniavietė. Čia ant Šešupės kranto senovės lietuviai aukas Perkūnui degindavę. Aukaimio pilies vardą jis kildino iš aukų ir pradėjo pasakojimą apie Krivių Krivaičio vietininką, kuris šioje pilyje gyvenęs, nors šaltiniuose apie tai nėra nė mažiausios užuominos. Siekdamas parodyti „mūsų prabočių narsybę“, J. Basanavičius akcentavo moralines kariaujančių pušių savybes. Jis darė romantikams būdingą išvadą: lietuviai, ginkluoti menkais ginklais, turėdami prastesnius už kryžiuočių šarvus ir kitus kareivystės reikmenis, dengdamiesi girinių

¹ Jonas Basanavičius, Rinktiniai raštai, Vilnius, 1970, p. 156—225.

gyvulių kailiais kaip skydais, savo narsumu ir sumanumu nugalėdavę priešus.

J. Basanavičius atkakliai gynė mintį, kad pagonybė buvo lietuvių religija su šventyklomis, stabais ir kunigais — krieviais. Buržuaziniai XX a. pradžios istorikai, remdami savo samprotavimus autentiškais šaltiniais, atmetė J. Basanavičiaus pažiūras, tačiau iš pagarbos jam ir tam vaidmeniui, kurį romantizmas suvaidino lietuvių tautos istorijoje, viešai su juo nepolemizavo. Svariausią ir, galima sakyti, paskutinį žodį buržuazinėje historiografijoje tarė Petras Klimas (1891—1969)¹.

Svarbiausia senosios lietuvių religijos ypatybe jis laikė gamtos ir jos reiškinių garbinimą. Lietuviams visa gamta atrodė pilna slaptosios, galingesnės už žmogų, jėgos, kuri arba jam priešiška, arba palanki. „Visą gamtą per šventą laikydamas, lietuvis meldėsi jai dažniausiai tokiais, kokia ji jam tiesiogiai rodėsi, nesivaizduodamas sau kitų kokių kūrėjų šalia jos padarų. Su tuo yra surištas ir tas charakteringas lietuviams apsiereiškimas, jog jie, apskritai, visą senosios religijos viešpatavimo tarpą, iš visako sprendžiant, nėra turėję stabų, idolų ar šiaip jau dievų paveikslų. Taigi, nebuvo jie, tikrai sakant, nė stambeldžiai, kaip tas žodis paprastai suprantamas Romos ar graikų kulto pavyzdžiu“². Senosios religijos gynimas sutapęs su savarankiškumo saugojimu, su pasipriešinimu lenkinimui, kuris buvo vykdomas su krikščionybės platinimu. P. Klimo darbu rėmėsi vadovėlių ir monografijų autoriai.

Buržuazinėje historiografijoje susiklostė dvi nuomonės: ankstyvoji romantinė, lietuvių pagonybę tapatinusi su antikine stambeldyste, būdinga vergovinei visuomenei, ir vėlyvoji pozityvistinė, senovės lietuvių tikėjimus gretinusi su panteizmu. Abi šios nuomonės sutapo, vertinant pagonybės visuomeninę reikšmę. Ji, kaip religija, buvusi tautos atrama, ginantis nuo kryžiuočių agresijos, o Lietuvą apkrikštijus ir užpuolikus prie Žalgirio sumušus, ji dar ilgai tarpusi liaudyje dėl jos tamsumo. Abiem toms nuomonėms būdingas religijos, kaip pasaulėžiūros ir ideologijos, be ryšio su socialiniais santykiais aiškinimas. Religija, pasak jas, dvasinis ir tuo pačiu ne socialinis žmonių reikalas.

Senovės lietuvių religija ir mitologija daugiausia domėjosi ir tebesidomi filologai. Jie ėmė pačius dievų ar mitinių būtybių pavadinimus, taikė jiems kalbos dėsnius ir darė atitinkamas, daugiausia etimologines, išvadas. Jų tyrinėjimo metodas buvo statiškas, aprašomasis. Mitai susiję su istorine praeitimi, su tam tikrų asmenų ar visuomenės gyvenimo reiškiniais prisiminimu, su kurio nors gamtos reiškinio interpretacija, jie keitėsi, keičiantis socialiniams santykiams ir atskirų visuomenės

¹ P. Klimas, Lietuvių senovės bruožai, Vilnius, 1919, p. 78—107.

² Ten pat, p. 84.

klasių pasaulėžiūrai bei psichologijai. Dievai gimė ir mirė su žmonių kartomis ir todėl atvirktinės chronologijos taikymas, kada XIX ar net XX amžiuje aptiktas mitinis įvaizdis kildinamas iš priešistorinių laikų, dalykus tik painioja, bet ne paaiškina.

Tarybinėje istoriografijoje senovės lietuvių religija nesulaukė platesnių studijų bei kritiško feodaliųjų ir buržuazinių autorių įvertinimo, nors beveik visuose apibendrinančio pobūdžio darbuose apie tai užsimenama¹. Archeologai apie tikėjimus ir papročius sprendžia daugiausia iš laidojimo paminklų. Iš akmens, medžio ar metalo padarytų statulėlių, kurias galima būtų laikyti stabais ir priskirti lietuviams, jie nesurado. Neaptiko ir įrengimų, kurie būtų panašūs į šventyklas².

Etnografams šioje sudėtingoje pagonybės byloje aktyviai atstovauja Pranė Dundulienė. Ji mano, kad visi mokslininkai, pradedant T. Narbutu ir baigiant J. Basanavičium, įrodė, jog lietuviai turėjo turtingą mitologiją ir įdomią religiją, artimą indų, graikų, romėnų ir kt. tautoms, ir kad jie, kaip ir kitos indoeuropiečių tautos, turėjo savo dievus, stabus ir šventyklas. „Tačiau XIX a. pabaigoje atgimstant lietuvių tautai ir stiprėjant nacionaliniam judėjimui, kai kuriems tyrinėtojams visa tai nepatiko, ir jie siekė nepagrįstai paneigti ankstesnes išvadas. XIX a. paskutiniaisiais dešimtmečiais — XX a. pradžioje lietuvių religijos ir mitologijos klausimais daugiausia rašė A. Briukneris. Jis savo darbe, ignoruodamas šaltinius ir faktus, stengėsi lietuvius parodyti kaip atsilikusius, nepažinčius jokių dievų ir jų stabų, o garbinusius tik gamtą. Panašias pažiūras skelbė ir A. Miežinskis“. Vėliau jų pažiūromis rėmėsi H. Bertulaitis, o „jas be kritikos perėmė buržuaziniai istorikai P. Klimas, Z. Ivinskis ir kt.“³.

P. Dundulienė, kartodama XIX a. autorių teiginius ir net perspausdindama jų surastų stabų iliustracijas, įrodinėja, kad romantikai buvo teisūs. Žinoma, jie buvo teisūs savo pažiūromis ir įsitikinimais, savo pasaulėžiūra ir ideologija, nes jie priklausė konkrečiai ir labai savitai istorijos epochai. Rastas skulptūreles, sukurtas vietoj arba iš kitur atgabentas, jie lengva širdimi skelbė Perkūno, Ragučio, Mildos ar kurio nors kito lietuviško dievo ar deivės stabais. Jie iš išvaizdos atpažindavo dievus, kurių niekad niekas nebuvo nupiešęs ar aprašęs Simonas Grunau ir Lukas Davidas aprašė Romuvoje stovėjusias Perkūno, Patrimpo ir Pikuolio statulas, bet jau S. Stanevičius tuo aprašymu nepatikėjo, nes XVI a. autoriai matė tai,

¹ Religijos ir ateizmo klausimai, Vilnius, 1963, p. 223—233; *VI. Gobis*, Senovės lietuvių tikėjimas, — Religija, ateizmas, dabartis, Vilnius, 1966, p. 9—17.

² *P. Kulikauskas, R. Kulikauskienė, A. Tautavičius*, Lietuvos archeologijos bruožai, Vilnius, 1961, p. 518.

³ *P. Dundulienė*, Senovės lietuvių religijos klausimu, — „Istorija“, X, Vilnius, p. 181—182.

kas buvo XI ar XII amžiuje. Jo negalima įtarti nepalankumu lietuviams, kuo P. Dundulienė įtarė A. Briuknerį ir A. Miežinskį, ir todėl jų argumentų nelaikė vertais kritikos. Tyrinėtojai romantikai buvo idealistai, dievus ir mitus jie laikė amžiniais ir nemirtingais, praeities jie ieškojo dabartyje ir chronologija jiems mažai terūpėjo. Jie nekėlė ir negalėjo kelti klausimo, kodėl, Lietuvą sukrikščioninus, bajorai buvo geri katalikai, o valstiečiai — blogi ir kodėl ilgainiui įvyko toks pasikeitimas? Šie klausimai rūpi socializmo epochos istorikams, turintiems klasinį požiūrį į kultūros istorijos reiškinius. Jiems privalomas istorinis lyginamasis metodas. Jie turi vieno šaltinio žinias lyginti su kito šaltinio žiniomis ir stengtis susekti, iš kur autoriai ėmė sau medžiagą ir kiek objektyvios sąlygos jiems leido visoj plotmėj pažinti aprašomą arba aiškinamą dalyką ir kokios buvo jų pačių religinės-filosofinės pažiūros.

Religinių tikėjimų pasikeitimas įvyko feodalizmo epochoje, kada socialinį lietuvių tautos pagrindą sudarė valstiečiai. Domintis tautos istorija, negalima nesidomėti ne tik jų ūkine veikla, bet ir pasaulėžiūra, ideologija bei psichologija. Ieškant religinių pažiūrų pasikeitimo priežasčių, iš dalies paaikšės dievų, herojų ir mitų gimimo, gyvavimo ir mirimo priežastys.

MITAS APIE ŽMONIŲ AUKOJIMĄ DIEVAMS

Retas kuris autorius, rašęs apie senovės lietuvių tikėjimus ir papročius, nesirėmė Petro Dusburgo „Prūsų žemės kronika“, parašyta XIV a. pirmoje pusėje. Šis kronikininkas buvo iš Vestfalijos kilęs vokietis. Pasidaręs kryžiuočių ordino kunigu ir istoriku, jis kurį laiką gyveno Karaliaučiuje ir apie vietinius gyventojus galėjo sužinoti daugiau iš kitų pasakojimų, negu iš savo paties patyrimo. Jis pats sako, jog kronikoje yra jo paties matytų ir kitų papasakotų dalykų.

Prūsų nuo lietuvių jis neskyrė. Visus kryžiuočių nukariautus gyventojus ligi Nemuno jis vadino prūsais, o Lietuvos valstybės gyventojus — lietuviais. Labiausiai patikimos tos kronikos vietos, kuriose jis kalba kaip amžininkas, žinoma, tikintis stebuklais. Apie krikščionių karą su pagonimis jis rašė su pasitenkinimu, stengdamasis atvaizduoti, kaip dievas, veikdamas per vokiečių ordiną, naikina pagonis ir veda narsuolius riterius nuo vienos pergalės prie kitos. Tas karas jam atrodė šventas.

Kronikos skyriuje, pavadintame „Apie prūsų stabmeldystę, apeigas ir papročius“, Dusburgas teigė, kad prūsai tikėjo į kūno prisikėlimą iš numirusių ir manė, „kad kas šiame gyvenime

3. Karys, palaidotas drauge su žirgu. Rekete, Kretingos raj.

buvo kilmingas ar nekilmingas, turtingas ar vargšas, galingas ar bejėgis, toks bus ir prisikėles būsimame gyvenime“. Todėl pasitaikydavę, kad drauge su mirusiu kilminguoju sudegindavo jo ginklus, arklius, tarnus, tarnaites, drabužius, medžioklinius šunis, plėšriuosius paukščius ir visa kita, kas buvo kariška ¹.

¹ *Scriptores Rerum Prussicarum*, I, Leipzig, 1861, p. 54.

4. Papuoštas žirgas palaidotas atskirai nuo sudeginto kario.
Graužiai, Kėdainių raj.

Kad prūsai ir lietuviai, būdami pagonys, numirėlius degino, dėjo jiems įkapes, o kilminguosius laidojo net su žirgais, patvirtina archeologija. Į numirėlio kapą dėti žirgą imta dar prieš deginimo papročio išgalėjimą. Žirgai buvo užkasami vienoje duobėje su šeiminkais. Įsivyravus mirusiųjų deginimo papročiu, sudeginto žmogaus kapas būdavo įrengiamas virš nedeginto žirgo kapo. Toks dviejų aukštų kapas rastas Skomanuose. Čia žirgas nuo savo šeiminko dar buvo atskirtas akmenų grindiniu. Vadinasi, žmonės buvo deginami, o žirgai užkasami nedeginti; tik retais atvejais Rytų Lietuvoje jie būdavo sudeginami drauge su šeiminkais. Dažniausiai sudegin-

tas žmogus buvo laidojamas vienoje duobėje, o nužudytas, bet nedegintas jo žirgas — kitoje ¹.

Atskirą palaidojimų grupę sudaro masiniai žirgų kapai, kuriuose atkasta net iki 700 griaučių. Yra duobių, kuriose rasta ne vienas, o du, trys, penki ir net aštuoni žirgai. Po aštuonis žirgus vienoje duobėje rasta Veršvuose. Dusburgas rašė: „arklius, prieš juos sudegindami, taip nuvaro nuo kojų bejudinédami, kad jie vos bepastovi“. Kiek iš radinių galima spręsti, žirgai nužudyti labai įvairiai. Antazavėje žirgas į duobę buvo įstumtas gyvas ir užmuštas akmenimis. Liepynų kapinyne, Kapsuko rajone, žirgo kapas aptiktas po akmenų krūsnimi. Kad žirgai dažnai būdavo įstumiami į duobę gyvi ir po to užkasami, rodo jų akių užrišimai ir avikailių maišai, kuriais gyvuliai buvo uždusinami. Iš žirgų aprangos ir kitų dirbinių sprendžiama, kad žirgai su žmonėmis buvo laidojami iki XIV amžiaus ², vadinasi, iki krikščionybės įvedimo.

Ar su mirusiu kilminguoju buvo žudomi ir jo tarnai, kaip teigia Dusburgas, sunku patikrinti. Jeigu keli žmonės sudeginami ir jų nuodėguliai su pelenais supilami į vieną duobutę, tada neatskirsi, kuri dalis kam priklauso. Jeigu šeimininko ir tarno pelenai supilami į atskiras duobutes, tada iš metalinių ir kitokių neorganinių įkapių galima spręsti apie palaidotųjų turtingumą, bet ne apie jų santykius. Jeigu vergas, panašiai, kaip žirgas, būtų laidojamas nedegintas, tada pagal socialinius papročius jis turėjo būti guldomas prie šeimininko kojų. Tokių palaidojimų archeologai Lietuvoje nėra aptikę.

Ginklų ir darbo įrankių dėjimas į numirėlio kapą aiškiai rodo, kad buvo tikima į pomirtinį gyvenimą. Dusburgas mano, kad tikėta ir į prisikėlimą iš numirusių. Žmonių deginimas, o įkapių nedeginimas leidžia manyti, kad paskutiniaisiais geležies amžiaus šimtmečiais lietuvių tikėta panašiai, kaip antikinių tautų: gyvulys turi kūną, žmogus turi kūną ir dvasią, o dievas — tik dvasią. Žmogaus dvasia atsiskiria nuo kūno, jį sudeginant, ir, iškeliausi į dausas, bendrauja su dievais ir su žmonėmis.

Vyriausią prūsų dvasininką ar žynį Dusburgas vadina Kri-viu, lygina jį su Romos popiežiumi ir sako, kad po karinės pergalės prūsai atiduoda jam trečiąją dalį viso grobio, o jis tą dalį sudegina, aukodamas dievams. Kad būtų aukojamas ir trečdalis belaisvių, toje vietoje nepasakyta. Tokią naują Dusburgas paskelbė, aprašydamas 1260 metais pradėtą ir ilgai trukusį prūsų sukilimą. Žinios apie mūšius su sukilėliais trumpos, galima sakyti, šabloniškos. Plačiau sustota prie mūšio, įvykusio 1261 m. sausio 22 d. į pietus nuo Karaliaučiaus ties

¹ R. Volkaltė-Kulikauskienė, Lietuvos kario žirgas, Vilnius, 1971, p. 6.

² Ten pat, p. 8.

Pakarvių kaimu. Tą didelį mūšį laimėjo prūsų giminė — natangai, vadovaujami Herkaus Montės.

Kronikoje lotyniškai parašyta: „Natangai, manydami, kad mažas karių skaičius nedrįs jų žemės pulti, sutelkę jėgas, puolė likusiąją kariuomenės dalį Pakarvėje, maldininkams ir broliams vyriškai jiems besipriešinant. Ypač vienas karys iš Vestfalijos, vadinamas Stenckel de Bintheym, girdėjęs viename vyskupo pamoksle, kad tikinčiųjų, užmuštų Prūsuoje, sielos būtinai skrendančios į dangų, aplenkdamos skaistyklą, paspaudė savo žirgą pentiniais ir, kariškai atstatęs ietį, įsibrovė į priešakines nedorėlių eiles, dobdamas juos dešinėn ir kairėn, ir jie krito vieni šen, kiti ten. Tačiau grįžtantį atgal, kai brovėsi per nedorėlių vidurį, jį nukovė, ir tarp visos kariuomenės užvirė atkakliausios grumtynės, abejose pusėse buvo daug mirtinai sužeistų ir užmuštų. Pagaliau, dievui leidžiant, buvo nukautas pats ponas de Reyder su didžiąja jo kariuomenės dalimi ir broliais, buvusiais su juo, kiti buvo paimti į nelaisvę, o likusieji pasileido bėgti. Kai visa tai vyko, broliai su kita kariuomenės dalimi, priartėję prie kautynių vietos ir pamatę sumišusią krikščionių kariuomenę, kuri neturėjo vilties išsigelbėti dėl priešų gausumo, kitu keliu grįžo pas savuosius. Po šitų skerdynių natangai, norėdami savo dievams atnašauti auką, traukė tarp paimtųjų nelaisvėn teutonų burtus, ir burtai du kartu teko vienam Magdeburgo miestiečiui, kilmingam ir turtingam vyrui, vadinamam Hirchalsu, kuris, pasijutęs tokioj nelaimėj, prašė Henriką Montę prisiminti patirtas Magdeburgo mieste malones, ir jį gelbėti iš tokios negandos. Tai girdėdamas, Henrikas jį užjautė ir du kartu gelbėjo. Tačiau ir trečią kartą jam ištraukus burtus, jau nebenorėjo išlaisvinamas, bet savą noru ir gyvu tikėjimu aukodamas save dievui, buvo priištąs ant žirgo ir sudegintas. Geraį tat įsidėmėkime, kad tas pats Henrikas ir daugelis kitų kiek vėliau prisiekdami tikino matę iš burnos išskrendant balčiausią balandį, kada tas miestietis, su arkliu deginamas, atidavė dievui sielą“¹.

Kokia gi šio teksto pagrindinė mintis? Parodyti sukilėlių žiaurumą? Atrodo, kad ne. Prūsų žiaurumas kronikoje jau ne kartą buvo aprašytas, Dusburgas ir kryžiuočių žiaurumo neslėpė, laikydamas jį teisėtu ir reikalingu. Kiek toliau nuo Hirchalso sudeginimo aprašymo pasakojama, kaip sukilę prūsai apsupo Varmijos vyskupo pilį Helisbergą: „Apsiaustieji iš bado suvalgė du šimtu penkiasdešimt arklių ir jų odas. Ant galo, visai pritrūkę maisto, apleido pilį ir slapta atvyko į Elbingo miestą, kur dvylikai prūsų įkaitų, kuriuos su savim atsivedė, išlupo akis ir juos nusiuntė jų tėvams“². Jis aprašo, kaip natangų ir varmių vaitas Volrodas pakvietė vaišių į pilį

¹ *Scriptores Rerum Prussicarum*, I, Leipzig, 1861, p. 100—101.

² Ten pat, p. 101.

prūsų vyresniusius ir po to, klastingai uždaręs svetainės duris, kad niekas nepabėgtų, sudegino svečius ir pilį¹.

Hirchalso sudeginimo aprašymas turėjo kelti ne baimę, o bebaimiškumą, paremti vyskupo teiginį, kad kovose su pagonimis kritusių riterių vėlės keliauja tiesiai į dangų, aplenkdamos skaistykla. Ten nukeliavo ir baltasis balandis, išskridęs iš Hirchalso burnos. Šio riterio narsumą rodo dar ir tas, kad Montė ketino jį trečią kartą gelbėti, bet jis to nepanorėjo, pasitikėdamas dievo valia. Tokia yra pagrindinė to siužeto mintis.

Hirchalsas buvo ne vienintelis belaisvis, paaukotas pagonių dievams. Kitoje tos pačios kronikos vietoje pasakojama apie nesėkmingą Medininkų užpuolimą Žemaitijoje. 1327 m. liepos 27 d. kryžiuočių maršalas su 40 riterių ir su dideliu būriu karių, pašauktų iš Sambijos ir Klaipėdos, raiti išvyko prieš lietuvius. Pirmieji jojo žvalgai, ugnimi ir plėšimais nužymėdami savo kelią ir nesutikdami pasipriešinimo. Pasirodo, lietuvių būta klastingų. Praleidę žvalgus, jie pasirodė ir puolė riterių pulką prie Ordino vėliavos. Kautynėse krito maršalas, 29 riteriai ir daug karių. Ordino kariuomenės likučiai klaidžiojo keletą dienų ir naktų iki išbadėję vargais negalais grįžo namo. Tarp negrįžusių buvo ir Sambijos vaitas, riteris Gerardas, kurį kiti vadino Rude. Jį lietuviai paaukojo savo dievams, sudegindami šarvuotą ir besėdintį ant karo žirgo². Apie šito riterio dvasios skridimą į dangų nieko nepasakyta.

Nepatikėti Dusburgu, kad du aprašyti belaisvių sudeginimo atvejai tikrai buvo, nėra pagrindo. Karų ir sukilimų metu abi kariaujančios pusės dėl žudymo priemonių nesivaržė. Kitas reikalas, ar tas sudeginimas buvo aukojimas dievams ir ar buvo aukojamas trečdalis karo grobio. Mes galime patikėti pačiu faktu, bet ne jo interpretacija. Faktas gali būti atsitiktinis, neįnešantis į įvykių grandinę ir todėl nepasiduodantis sistemai.

Apie lietuvių kovas su kryžiuočiais ir Livonijos ordinu rašė ir kiti kronikininkai, ypač Vygandas. Tačiau nė vienas iš jų tokių faktų nepaminėjo. Vadinasi, jų nebuvo arba, jeigu ir buvo, tai nelaikyta kokia nors išskirtina lietuvių su religija susijusia savybe.

Dusburgas buvo pirmasis ir vienintelis autorius, paskelbęs, kad lietuviai degino gyvus žmones, aukodami juos savo dievams. Jo žinių perėmė kiti krikščionių istorikai, rašę apie pagonis lietuvius ir prūsus. Janas Dlugošas, sekdamas Dusburgu, praėjus daugiau kaip šimtui metų po jo mirties, teigė: „eilinėse metinėse šventėse jie dar aukodavo karo grobio trečiąją dalį ir burtų keliu arba kitu būdu parinktus karo belaisvius, mesdami juos ant laužo ir sudegindami“. Jis tokio aukojimo pavyzdžių nenurodo ir nė vieno vardo nepamini, nors į lie-

¹ *Scriptores Rerum Prussicarum*, I, Leipzig, 1861, p. 98—99.

² Ten pat, p. 185.

tuvijų nelaisvę per karus patekdavo ne tik kryžiuočiai, bet ir krikščionys lenkai. Juk Lietuvos didysis kunigaikštis Gediminas 1325 m., darydamas taiką su Lenkijos karaliumi Vladislavu Lokietka, atidavė Lenkijai daugybę belaisvių, kurie, kaip pats J. Dluogošas rašo, „grįžo sveiki ir nenukentėję“. Toje pačioje vietoje lietuviai vadinami barbarais ir lyginami su vilkais, kurie, bado spiriami, puldinėjo taikius kaimynus¹. Jeigu Gediminas pats arba jo kariniai vadai būtų aukoję dievams ne trečdalį, o šimtąją dalį arba tik vieną kitą iš pulko, tai Lenkijos valdovai ir kronikų autoriai su J. Dluogošu priešaky nebūtų užmiršę tokio pagonių žiaurumo.

Aleksandro Gvagninio (1534—1614) kronikoje yra skyrelis, pavadintas „Apie seną lietuvių stabmeldystę“. Jame teigiama, kad lietuviai ir žemaičiai pagal senus savo įpročius garbino daug dievų arba, tikriau pasakius, daug velnių. Visų pirma garbinę ugnį; ją, kaip šventą ir amžinai kūrenamą, saugodavo pristovai. Jeigu ugnis užgesdavo, pristovą bausdavo mirtimi. Tokia ugnis degusi ir Vilniuje, toje vietoje, kur jo laikais stovėjo šv. Stanislovo katedra. Papasakojęs apie Perkūno ir žalčių garbinimą, apie vaišes ir iškilmes, priduria, kad, grįždami iš karo, lietuviai vieną belaisvį, žymiausią vyrą, kaip auką įmesdavo į šventąją ugnį. Miškuose jie turėjo ugniavietes, kuriose mirusius degindavo su brangiais drabužiais, gyvenime labiausiai pamėgtais, su ginklais, žirgais, karine apranga, dviem medžiokliniais šunimis ir sakalais. Su mirusiu ponu degindavo ir ištikimuosius tarnus, o tarnų artimuosius apdovanodavo paliktu turtu. Numirėlių į kapines lydėjo giminės ir artimieji, nešini pienu, midum ir alum. Ten už mirusio vėlė kėlė vaišes su dainom, muzika ir šokiais².

A. Gvagninis buvo apkaltintas plagiatu. Jis pasisavinęs Motiejaus Strijkovskio (1547—po 1586) rankraščių ir atspausdinęs kaip savo. Tikrai, šių abiejų autorių aprašymai, skirti lietuvių tikėjimams ir papročiams, daugely vietų sutampa. Skirtumas tik toks, kad Strijkovskio tekste nieko nesakoma apie belaisvių aukojimą, nors apie numirėlių deginimą pasakojama tas pats, nurodant, jog žinios paimtos iš Petro Dusburgo³.

Iš belaisvių aukojimo nepaminėjimo nereikia daryti išvados, kad Strijkovskis būtų tokia Dusburgo žinia nepatikėjęs. Jis stačiai galėjo jos nepastebėti arba palaikyti nereikšminga. Jis buvo renesanso epochos žmogus, su savo amžininkais tikėjęs, kad lietuviai buvo romėnų palikuonys ir kad jų religija buvo artima senovės rytų ir antikinėi stabmeldystei. P. Dusburgui,

¹ *Jan Długosz*, *Dzieła wszystkie*, t. IV (*Dziejów Polskich*, t. III), Kraków, 1868, p. 109.

² *Alexander Gvagnini*, *Z kroniki Sarmacyi Europejskiej*, Kraków, 1860, p. 77—78.

³ *Maciej Strykowski*, *Kronika Polska, Litewska, Żmódzka i wszystkiej Rusi*, I, Warszawa, 1846, p. 147—150.

J. Dlugošui ir XVI a. autoriams Gvagniniui su Strijkovskiu nereikėjo žmonių aukojimo dievams prasimanyti. Apie tai buvo parašyta Biblijoje, kurios siužetus žinojo krikščionių kunigai ir kuria, kaip šaltiniu, ypatingai domėjosi Renesanso hu-

5. Gustavo Dorè (1833—1883) iliustracija Biblijai: Abraomas veda Izaoką į aukojimo vietą

manistai. Mozės pirmojoje knygoje, 22 perskyrime pasakoja tokia istorija: Dievas norėjo išbandyti Abraomą ir liepė jam: „Imk vienturtį savo sūnų Izaoką, kurį tu myli, ir, nuėjęs į Morya žemę ant kalno, kurį aš parodysiu, paaukok jį sudegindamas ant laužo“. Abraomas pabalnojo savo asilą, pasiėmė du tarnus, savo sūnų Izaoką ir, prisiskaldęs malkų, iškeliaavo į tą vietą, kurią dievas nurodė. Trečią dieną Abraomas išvydo kalną. Tarnus su asilu paliko, o pats su sūnum nuėjo ant kalno, pasakęs, kad pasimeldę jiedu grįšią.

Laužui paruoštas malkas Abraomas uždėjo ant savo sūnaus, o ugnį ir peilį nešėsi pats. Izaokas tėvo klausė, kam jam ugnis ir malkos, jeigu nėra aukojimui avies? „Dievas avį aukai pasirinks pats“, atsakė Abraomas. Nuėjęs į nurodytą vietą, jis įrengė aukurą, ant kurio surištą savo sūnų uždėjo ir paėmė į ranką savo peilį, kad jį papiautų. Tuo tarpu viešpaties dievo angelas sušuko iš dangaus: „Nepažeisk vaiko savo ranka ir jam nieko nedaryk“. Aukodamas vienturtį savo sūnų, Abraomas įrodęs dievui savo ištikimybę.

Pakėlęs akis, Abraomas erškėčiuose įkliuvusį aviną pamatė. Paėmė jį ir ant aukuro sudegino vietoj savojo sūnaus. Dievas pažadėjo laiminti Abraomo vaikus, kurie dauginsis kaip žvaigždės danguje¹.

Su Biblija plito mitas apie kruvinas aukas dievams. Tačiau ne vien tik šventraštis teigė, kad pagonyms savo dievams aukojo žmones. Apie tai pirmame mūsų eros amžiuje rašė ir Publijus Kornelijus Tacitas, tas pats, kuris pirmą kartą paminėjo aiščius. Štai ką jis pasakoja knygoje „Germania“ apie semnonų gentį, gyvenusią tarp Elbės ir Oderio. Toji gentis „iš dievų labiausiai garbina Merkurijų ir laiko pareiga nustatytomis dienomis paaukoti jam netgi žmones. Heraklį ir Marsą jie numaldo aukojimui skirtais gyvuliais“²...

„Nustatytu laiku visi to paties kraujo giminės atstovai susirenka į mišką, šventą protėvių būrimais ir senoviniu dievobaimingumu. Genties vardu papiovē aukojimui žmogų, tie barbarai iškilmingai atlieka savo klaikias apeigas“³.

Tacito teigimu, germanai degina savo numirėlius, garbingiems vyrams panaudodami tam tikro medžio malkas. „Į laužo liepsnas nemeta drabužių nei kvėpalų; o tik mirusiųjų ginklus, o kartais ir jo žirgą. Kapą apdeda velėnomis. Jie nepripažįsta iškilių, meniškai padarytų antkapių ir mano, kad jie per sunkūs mirusiems“⁴.

Nusikaltėlių jie nebaudžia paaukojimu dievams, „išdavikus ir pabėgėlius karia ant medžių; bailius, šiaudadvasius ir susi-

¹ Biblija, tai esti visas šventas raštas seno ir naujo testamento į lietuviškąją kalbą perstatytas, Londonas, 1949, p. 24—25.

² Publijus Kornelijus Tacitas, Rinktiniai raštai, Vilnius, 1972 m., p. 9.

³ Ten pat, p. 26.

⁴ Ten pat, p. 19.

6. Abraomo auka. Rembrandto (1606—1669) paveikslas

teršusius gėda skandina purvo baloje, užmetę virš galvų žabų". Šį Tacito teiginį vėliau patvirtino archeologai. Jie rado numirėlių su grandinėmis ir pridengtų žabais.

Tacitas manė, kad germanai turėjo tuos pačius dievus, kaip ir romėnai: Merkurijų, Heraklį, Marsą, tik juos kitaip garbino. Dusburgas panašiai galvojo apie prūsus ir lietuvius. Patyręs, kad jie degina numirėlius, darė išvadą, kad jie ir gyvus aukoja dievams. Šito klausti pačių prūsų jam nereikėjo. Ir Renesanso epochos autoriai panašiai samprotavo, todėl neturėjo pagrindo netikėti Dusburgu.

Renesanso epocha pasibaigė su XVI amžiumi. Nuo XVII a. vidurio prasidėjo daugiau kaip šimtą metų trukęs kultūros smukimo laikotarpis. Niekas nebesidomėjo lietuvių kalba, jų kilme, tikėjimais ir kovomis su kryžiuočiais. Į tolimą praeitį atsigręžė XIX amžiaus romantikai, neišskiriant ir vokiečių, prūsų gyventos žemės užkariautojų. Tikruosius prūsus, kurių palikuonių jau nebebuvo, imama vadinti senprūsiais, o jų nukariautojus — prūsais, atskiriant juos nuo švabų, bavarų, saksų ir kitų vokiečių. Prūsija darėsi pirmaujanti valstybė tarp kitų vokiečių valstybių. Istorikams ir poetams teko ieškoti garbingos prūsų-vokiečių praeities. Jie atsigręžė į kovas, aprašytas Dusburgo ir kitų metraštininkų. Romantizmo literatūroje atgimė Montė su Hirchalsu. Jie tapo V. Kaizerlingo ir M. Springborno romanų herojais. Štai kokį Hirchalso ir Montės santykių vaizdą sukūrė Kaizerlingas.

Ištraukus burtą, lemiantį mirtį Hirchalsui, Montė prabilo į savo karius:

„Vyrai, nepamirškite, kad aš ilgus metus buvau to žmogaus svečias ir draugas. Kad jis išpažįsta savo dievą, to jam negali prikišti joks garbingas karys. Kad aš čia esu, reikia padėkoti tam riteriui, nes jis išauklėjo mane kariu, sudarė man progos įsigyti žinių, kurias aš jums, mūsų prūsams, atiduodu. Ir aš esu prisiekęs mūsų dievams, kad būsiu jums ištikimas ligi pabaigos, tačiau aš neatsisakiau nuo savo dėkingumo, kurį nešioju širdyje kitiems. Jei jūs reikalaujate iš manęs mano geriausio draugo mirties, tai jūs patys atimate iš manęs ranką, kuri jus turi vesti į laimėjimą. Juk žinodamas, kad apleidau draugą, aš jau nebegaliu būti tas Montė, kuris gryna sąžine kovoja už laisvą rytojų. Pagalvokit ir susipraskit! Vokiečiai niekad nepamirš tokios piktadarybės. Tas vyras nėra Ordino riteris, bet tik karo svečias, kuris išžygiavo su Ordino kariuomene, tik gavęs savo viršininko įsakymą.“

Ir štai ką kalbėjęs Hirchalsas:

„Mano širdy nebėra jokios neapykantos tau, Herkau. Leisk man dar kartą pabūti šalia tavęs. Kai tu man buvai patikėtas kaip įkaitas, aš su giliu džiaugsmu žiūrėjau į tavo akis, nes jos buvo šviesios ir tyros ir suteikė man viltį, kad aš galėsiu palenkti tave į tikrąjį tikėjimą. Aš mokiau tave Šventojo rašto

ir su džiaugsmu stebėjau tavo pažangą. Tačiau tai buvo vel-tui. Audra sunaikino mano darbo vaisius.

Šią valandą aš tartum matau ateitį. Šis kraštas, kurį dabar karas apnaikino, prisipildys naujos gyvybės. Iš griuvusių pa-kils vieninga tauta, kuriai bus skirta aukščiausia garbė. Mir-kim drąsiai ir vyriškai. Aš einu mirti prieš tave ir duosiu tau pavyzdį. Mudu abu aukojame gyvybes už tai, ką laikome tie-sa. Mudu nebuvome nei kreivaširdžiai, nei bailūs..."

Montė aiškiai pamatęs, kaip iš liepsnų laižomo medžio ša-ky pakilo laukinis balandis ir dingo nakties danguje¹.

Iš šio vaizdo aiškėja pagrindinė romano idėja. Kaizerlingas neužmiršo Dusburgo balandžio, tačiau jam rūpėjo visai kas kita. Montė su Hirchalsu kovojo priešingose pusėse, tačiau jaunystėje jie buvo draugai ir mirties akivaizdoje jie liko draugais. Abu jie kilnūs ir narsūs vyrai. Ant jų krauju patręš-tos dirvos išaugo nauja prūsų-vokiečių tauta. Hirchalsas, kaip pranašas, eidamas mirti sakė Montei: „Iš griuvusių pakils vie-ninga tauta, kuriai bus skirta aukščiausia garbė“. Autorius ti-kino, jog Prūsijos vokiečių gyslomis teka dalis senųjų prūsų kraujo. Jis nesigailėjo priekaištų vienuoliams kryžiuočiams, nes autorius atstovavo krikščionis protestantus, ir nestigo pa-garbos narsiai kovojusiems prūsams. Dusburgas ir jo aukštin-ti kryžiuočiai Montę vadino šėtono išpera, o užkariautojų pa-likuonys vokiečiai, praėjus keliems šimtmečiams, savindamiesi prūsų vardą, savinosi ir jų didvyrius.

Kaip Kaizerlingo, taip ir Springborno romane² yra meilės intriga. Pirmame kūriny meilės gija riša Montę su bankininko Mathias Grofenhorsto dukterimi Katerina, vokiete, krikščione, o antrame — Montės dukterį Nomedą, pagone — su riteriu Klausu Ekšteiniečiu, krikščioniu.

Pirmuoju atveju Katerina po daugybės nugalėtų kliūčių ir klastingų pinklių tampa Montės žmona, o jam žuvus, nusiskan-dina ežere. Antruoju atveju po daugybės tragiškų išgyvenimų ir garbingo riterio Klausio mirties Nomeda pasidaro vaidilutė.

Springborno romane Hirchalso sudeginimo scenos nėra. Tas įvykis tik prisimenamas su kartėliu. Kada iš kitos grupės be-laisvių kariai reikalavo bent vieną sudeginant aukoti Perkū-nui, Montė atkirto: „Tu žinai glotinų vade, kad esu prisiekęs niekuomet neaukoti dievams žmonių. Tu buvai tą dieną Pa-karviuose, kai kilnūs Hirchalsas šiuo papročiu buvo paauko-tas, tu girdėjai mano priesaiką ir tu žinai, kad Herkus Montė nemėgsta laužyti priesaikos“.

Dėl to į ginčus jis nesileido, sakė, kad žmonių aukos turi būt panaikintos ir įsakė burtų traukimo keliu išdalyti belais-

¹ *Botho Graf V. Keyserlingk*, Sukilėlis Montė. Romanas. Kaunas, 1938, p. 188, 192—193.

² *M. Springborn*, Paskutinis prūsų sukilėlis Herkus Mantas, Kaunas, 1938.

vius prūsų didikams. Belaisviai turi dirbti savo šeiminkų naudai. Jie gali būti išpirkti arba išmainyti.

Žiaurumu pasižymi ne prūsai, o kryžiuočiai. Mantas¹ pagal šį autorių — našlys. Be dukters Nomedos jis turėjo ir du sūnus. Jaunesnysis krito sukilimo pradžioj, o vyresniajam drauge su dvylika prūsų įkaitų komturas Šonenbergietis išlupo akis. Negalėdamas aklas kovoti ir nenorėdamas toks gyventi, jis pasiaukėjo dievams. Tas pats komturas, būdamas žiaurus ir neperkalbamas, Elbinge sudegino ant laužo du riterius, kažkam pakišus liežuvį, kad jie turėję santykių su priešu. Ir tai padarė be jokių įrodymų. Per belaisvių dalybas Mantas priglaidė riterį Klausą iš pagarbos Hirschalsui, su kuriuo ir sukilėlių vadas, ir belaisvis riteris buvo pažįstami. Klausas pateko į Manto namus ir atsidūrė greta jį iš pirmo susitikimo sužavėjusios Nomedos.

Jų pokalbiuose ir išdėstytos Springborna pažiūros. Prūsai teisūs, gindami savo žemę nuo užkariautojų, o ne nuo krikščionių religijos. Mantas aiškino, kodėl jis atsimetė nuo savo globėjų: „Jūs norite mus pavergti, vietoj seniau valdžiusių rykių, jūs norite pastatyti kryžiuočių vadus. Aplink savo pilis statotės miestus, ir žmonės traukia čia iš Vokietijos, kurios globon ir valdžion jūs atiduodate mūsų šalį. Mūsų žmones norite padaryti elgetomis, mūsų kunigaikščius — savo tarnais“. Kryžiuočiai pralieję kraujo upelius, skindami kelią, anot jų, evangelijos meilei, o iš tiesų siekdami valdyti ir išnaudoti.

Klausas negina kryžiuočių, bet teisingai vokiečius. Vokiečių riteriai atėjo kviesti, juos atkvietė mozūrų kunigaikštis Konradas. Jie, kaip ir kolonistai žemdirbiai ir amatininkai, atvykę iš Vokietijos, čia įsigyveno ir rado antrąją tėvynę tarp gerų ir darbščių žmonių. Sukilėliai juos nori išvyti, o ordinas juos gina, nepaisant jo visų niekšybių. Springbornas, kaip ir Kaiserlingas, kelia tą pačią iš prūsų ir vokiečių susidarancios naujos tautos idėją. Ginti arba teisinti vienuolių ordinų veiksmus tuomet nebuvo madinga, o į pagonis, gynusius savo laisvę, drauge su ja ir tikėjimą, buvo žiūrima pagarbiai.

Pagal Springborną, Manto gyvenimo pabaiga tokia: jis sužeistas patenka į kryžiuočių rankas. Komturas Šonenbergietis, paneigdamas bet kokias kariavimo taisykles, perveria Mantą kalaviju, o po to pakaria jį ant medžio šakos. Ir pakaria tuo raiščiu, kurį Nomedas buvo padovanojusi Klausui. Tai buvo kerštas ne tik prūsams, bet ir tam kilniam vokiečių riteriui, kuris atsisakė vykdyti nusikalstamą savo viršininko įsakymą. Prūsai palaidojo žuvusį savo vadą su visa derama pagoniška pagarba. Jo kūną sudegino, o į kapą idėjo visa, kas reikalinga keliaujančiam į dausas.

---

¹ Šio romano lietuviškame vertime Montė vadinamas Mantu.

Po penkių šimtų su viršum metų Dusburgo žinių rašytojai apvilko menine išmone pagal savo pažiūras.

Mitas apie žmonių aukojimą dievams atlydėjo Montę ir į lietuvių tarybinę literatūrą su nauja idėjine interpretacija. J. Grušas parašė scenos veikalą¹, ilgai ir su dideliu pasisekimu vaidintą lietuvių teatruose. Šio veikalo vienas veiksmas skirtas Manto ir Hirchalso susitikimui po prūsų laimėto mūšio.

Už belaisvius užsistojo Kristina, Manto sužadėtinė, tikriau pasakius, žmona, nes jiedu turėjo sūnų. Ją, vokiebę ir krikščionę, prūsų vitingai privertė traukti burtus, kuriam iš trijų riterių teks mirti. Paaikšėjus, kad Hirchalsui, ji sušuko: „Jis mane išgelbėjo nuo laužo ugnies Magdeburge“ ir maldavo burtų traukimą pakartoti. Jį pakartojus, Mantas sako: „Likimas pasirodė per daug žiaurus ir man ir tau, Hirchalsai. Aš negalėjau išgelbėti tavęs. Aš bejėgis“. Hirchalsas atsikerta: „Tu niekis. Pagonių minia tave valdo“, ir siunčia buvusiam savo auklėtiniui prakeikimą. Kristina prašo neprakeikti. Po to, ištikus nesėkmei mūšyje, sukilėliai ją taip pat sudegina.

Praėjus penkiolikai metų, Saulius Šaltenis parašė ta pačia tema scenarijų kino filmui ir po to, jį kiek perdurbęs ir pavadinęs kino apysaka, atspausdino su kita apysaka vienoje knygoje². Šitame kūrinį, pagonių krivis Alepsis priminė Mantui: „Nuo amžių trečdalį grobio dievams atiduodam“. Po burtų traukimo paaikšėjus, kad mirti turi Hirchalsas, jį užsistojo Katryna, Manto žmona, vokiebę, krikščionę ir, pasirodo, Hirchalso sesuo. Nors Mantas, įsakydamas trečią kartą traukti burtus, norėjo išgelbėti savo buvusį mokytoją ir globėją, tačiau išsiskyrė jiedu, vienas kitam piktai priekaištaudami.

Krivis Alepsis ir kariai tikino Mantą: kuo daugiau bus pralieta krikščionių krauju, tuo riebesnė taps prūsų žemė. Alepsis įsakė sudeginti Katryną, ir pagonys prūšai sudegino ją, pradėjusią gimdyti. Vadinasi, sukilę prūšai laužo ugniai atidavė ne tik belaisvį riterį, kaip dievams priklausantį karo grobio trečdalį, bet ir savo vado žmoną, nes ji buvo vokiebę ir krikščionę.

Lietuvių autorių veikaluose Montė su Hirchalsu išsiskiria kaip priešai, o Montės žmonos sudeginimas rodo prūsų neapykantą savo pavergėjams. Tuo paneigiama vokiečių romanistų mintis, kad Prūsijos vokiečius ir senuosius prūsus siejo integracinė giminytė. Toks paneigimas istoriškai pagrįstas.

Šią plačiai žinomą tiesą J. Grušas ir S. Šaltenis pakartojė meno kūrinuose, žymiai papildydami mitą apie žmonių aukojimą dievams. Tas vaizdžiai rodo, kaip mitai keliauja ir pasiekia net mūsų laikus ir kaip jų siužetams suteikiama kitokia nuo epochos priklausanti idėjinė interpretacija.

¹ Juozas Grušas, Herkus Mantas, Penkių veiksmų tragedija, Vilnius, 1957 m.

² Saulius Šaltenis, Riešutų duona, Vilnius, 1972, p. 83—175.

KRIKŠČIONIŲ KANKINIAI IR ŠVENTIEJI

Jeigu Herkus Mantas būtų turėjęs žmoną vokiebę krikščionę ir sukilėliai dėl to ją būtų sudeginę, tai tas įvykis būtų nuskambėjęs per visą krikščioniškąją Europą. Katalikų bažnyčia su popiežiumi priešakyje būtų paskelbusi ją šventąja arba bent palaimintąja. Nukentėjusių už Kristų atkakliai buvo ieškoma, ir patekti į šventuosius tuomet nebuvo sunku. Už savo veiklą tarp pagonių prūsų du misionieriai — Adalbertas-Vaitiekus ir Bonifacas-Brunonas — šventųjų vardus jau buvo gavę prieš kryžiuočių atsikraustymą.

Vaitiekus mokėsis pas Magdeburgo vyskupą Adalbertą, kuris jam davęs antrąjį vardą. Šis mokytas vyras pradėjo dirbti Prahoje ir buvo parinktas vyskupo vietai. Tačiau išvykęs į Romą nuo numatytos vietos atsisakė ir, gavęs popiežiaus leidimą, įstojo į benediktinų vienuolyną Monte Cassino. Iš ten po šešerių metų, pakeltas į Gniezno arkivyskupas, buvo pasiūstas misionieriumi.

Į Prūsiją jis atplaukė laivu ir išlipęs į krantą vakare su savo palydovais nuėjo į artimiausią kaimą. Susirinkę daug smalsuolių, kurie mušdami lazdomis į žemę, ėmė reikšti savo nepasitenkinimą: „Mus ir visą šią karalystę, kurios angą sudarome, valdo bendri įstatymai ir vienodi gyvenimo papročiai. Jūs gi, būdami katalikų ir nežinomų mums papročių žmonės, jei šią naktį nepasitrauksite iš čia, ryto metą neteksite galvų“.

Misionieriai grįžo į laivą ir išplaukė. Kada vėl išlipo ir sustojo kitame kaime, išgirdo tokius priekaištus: dėl jų atvykimo ir svetimos religijos platinimo žemė neduosianti vaisių, medžiai neteiksią sėklų, negims naujų gyvulių, o senieji išmirs. Iš įsiutusios minios pašokęs Sikas ir mesta ietimi pervėręs Adalberto širdį. Tas Sikas buvęs pagonių šventikas ir minios vadas. Sužeistą Adalbertą kiti pribaię ir jo kūną palikę toje pačioje vietoje, galvą pamovę ant mieto ir dainuodami išsivaikščioję po namus¹. Adalbertas-Vaitiekus miręs kankiniu Skalvoje 997 m. balandžio 23 d.

Brunono-Bonifaco gyvenimą aprašė net du autoriai kunigai: Vibertas ir Damijonas. Pagal Viberto aprašymą misionieriai, vos tik įžengę į prūsų žemę, buvo nuvesti pas karalių. Vyskupas Brunonas su savo kapelionais, apsirengę liturginiais rūbais, atlaikė mišias, skelbė evangeliją ir apaštalų posakius. Tai išgirdęs karalius Netimeras pasakė: „Mes turime dievus,

¹ *Scriptores Rerum Prussicarum*, I, Leipzig, 1861, p. 228—236; Lietuvos TSR istorijos šaltiniai, I, Vilnius, 1955, p. 23.

kuriuos gerbiame ir kuriais pasitikime, o tavo žodžių klausyt nenorime". Vyskupas tada paprašė atnešti stabus ir atneštus, karaliui matant, sumetė į ugnį. Išsigandęs ir supykęs karalius paliepė: „Griebkite skubiai vyskupą ir įmeskite ugnin prie manęs. Jei jį ugnis sudegins ir prarys, žinokite, kad jo pamokslai tušti, o jei atsitiks priešingai, tuoj į jo dievą įtikėsime“.

Bematant buvo sukurtas didelis laužas. Vyskupas apsirengęs liturginiais drabužiais, pasiėmė kėdutę, įėjo į ugnį ir atsisėdo. Sėdėjo tol, kol jo kapelionai sugiedojo septynias psalmes. Visa tai stebėjęs karalius greitai įtikėjo į dievą ir su trimis šimtais vyrų priėmė atgailos krikštą¹.

Petras Damijonas tą patį dalyką aprašo kitaip. Karalius liepęs gretimai sukurti du didelius laužus. Laužų ugniai susiliejus, Brunonas-Bonifacas turėjęs per ją pereiti. Vyskupas ugnį pašventino vandeniu ir smilkalais, įėjo į patį jos sukuri ir iš ugnies išėjo nepaliestas. Karalius su žmonėmis suklaupė prie vyskupo kojų, prašė atleisti už jų priešišumą ir krikštyti. Tiek daug žmonių panorę krikštytis, kad vyskupas turėjo vesti juos prie ežero. Galvą nukirsdinti Bonifacui įsakęs besivaidijęs karaliaus brolis².

Apie to paties vyskupo mirtį Kvedlinburgo analuose taip parašyta: „1009 m. šventas Brunonas, kuris vadinamas Bonifacu, arkivyskupas ir vienuolis antrais savo atsivertimo metais, Rusijos ir Lietuvos pasienyje, pagonių trenktas į galvą su 18 saviškių vasario 23 d. nukeliavo į dangų“³.

Metraščių žinia, kad Prūsijoje žuvo du misionieriai, atvykę su ginkluotais palydovais, reikia laikyti tikru faktu, tačiau jų stebuklus — bažnytinės literatūros išmone, reikalinga šventumo įrodymui.

Abu prūsų misionieriai vienuoliai su aukštais bažnytiniais titulais buvo ateiviai, kitataučiai. Bažnyčiai labai svarbu buvo turėti kankinių iš vietinių gyventojų, iš paprastų žmonių, paaukojusių savo gyvybę už Kristų ir naująją tikėjimą.

Kryžiuočiai, kariaudami su prūsais ir lietuviais, šventojo neįsigijo. Popiežius daug kartų skelbė kryžiaus žygius prieš lietuvius, tačiau nė kartą nerado progos paskelbti žygi kurio nors kankinio vardu. Iš visų Lietuvos didžiųjų kunigaikščių pagonių Ordinas labiausiai niršo prieš Gediminą, skelbė, kad jis joks karalius, o buvęs Vytenio tarnas — arklininkas, užmušęs savo poną Vytenį, pasigrobęs jo žmoną ir paėmęs valdžią.

Visaip žemindami Gediminą, kryžiuočiai vis dėlto neteigė, kad jis, pasidaręs Lietuvos valdovu, savo valstybėje būtų žu-

¹ Monumenta Germaniae Historica. Scriptores, IV, Hannover, 1896, p. 579.

² Ten pat, 581.

³ Scriptores Rerum Prussicarum, I, Leipzig, 1861, p. 228—237; Lietuvos TSR istorijos šaltiniai, I, Vilnius, 1955, p. 23—24.

dęs ar kaip kitaip persekiojęs krikščionis. Laiškuose į Hanzos miestus Gediminas skelbė, jog krikščionims jis leidžia dievą garbinti pagal savo papročius, rusams pagal savo apeigas, lenkams pagal savo papročius, „o mes garbiname dievą pagal savo apeigas, ir visi turime vieną dievą“¹. Jis kvietė iš Vakarų Europos amatininkus ir pirklius krikščionis ir ne tik žadėjo jiems tikėjimo laisvę, bet ir sakė Naugarduke ir Vilniuje esant katalikiškų bažnyčių. Kad Gediminas skelbė tiesą, netenka abejoti, nes jo dvare raštininkais ir vertėjais dirbo vienuoliai, jie turėjo ir savo maldos namus. Gediminas į Lietuvą kvietė ir vienuolius krikščionybės skleisti.

Tikybinė tolerancija pagoniškoje Lietuvoje nenuginčijamas dalykas. Nepaisant to, joje ir stačiatikiai, ir katalikai ieškojo kankinių, kuriuos galima būtų paskelbti šventaisiais. Kankinių kultas viduramžiais buvo svarbi religinės propagandos priemonė. Dėl to atsirado net dvi legendos apie Algirdo laikais Vilniuje nukankintus krikščionis: stačiatikius ir katalikus.

Žinia apie stačiatikių nužudymą 1347 m. atsirado Jarmolinsko, Sofijos ir Voskresenijos vienuolynų metraščiuose, parašytuose Maskvos metraštininkų XV a. pabaigoje ar XVI a. pradžioje, vadinasi, praėjus daugiau kaip šimtui metų po įvykio, jeigu toks buvo.

K. Chodinickis savo tyrinėjime pateikė vieną šalia kito visus tris tą žinią skelbiančius tekstus². Aiškiai matyti, kad jie vienas nuo kito nurašyti. Algirdas nužudęs Kruglečą, gavusį Eustachijaus vardą, Antonijų ir Joaną. Šių dviejų pagoniškų vardų nė vienas iš metraštininkų nepamini. Visi teigia, kad kankiniai palaidoti Vilniuje po šv. Mikalojaus cerkve.

Tikėti ar netikėti žinia? Lengviausia būtų pasakyti, kad vienas prasimanė ir parašė, o kiti nuo jo nusirašė. Žinią reikia patikrinti. Pirmiausia reikia pasižiūrėti, ar žinojo ką nors apie įvykį amžininkai, nes Maskvos ir Lietuvos metraščiai pradėti rašyti ne XV a. pabaigoje, o daug anksčiau.

Vienalaikiai metraščiai tokio įvykio visai nemini. Lietuvos Metraštis, kurio seniausioji dalis artima stačiatikiams, apie kankinius Vilniuje nieko neužsimena. Nieko apie tai nekalba ir artimiausių Lietuvos kaimynų — Naugardo ir Pskovo — metraščiai. Prie Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės prijungtose rusų kunigaikštystėse valdovo vietininkais buvo skiriami Gediminaičiai, kurie ne tik kad nekeitė vietinių gyventojų religijos, bet patys krikštijosi pagal graikų bažnytines apeigas. Deltuvos kunigaikštis Daumantas, būdamas Pskovo valdovu, tiek pasižymėjo kovose su Livonijos ordinu, kad po mirties Timofejaus vardu buvo pakeltas į stačiatikių šventuosius.

¹ Gedimino laišakai, parengė V. Pašuta ir I. Štal, Vilnius, 1966, p. 129.

² *Kazimierz Chodynicki*, *Geneza i rozwój legendy o trzech męczennikach Wileńskich*, — *Ateneum Wileńskie*, r. IV, 1927, Wilno, p. 421.

Legendai apie stačiatikių kankinius atsirasti pagrindas buvo ne religinis, o politinis. Jau Gediminas, tituluodamas save lietuvių ir daugelio rusų karaliumi, norėjo Lietuvos valstybėje turėti religinį stačiatikių centrą. Algirdui šis reikalas pasidarė dar opesnis. Jis siekė, kad šios bažnyčios metropolitas, kaip Kijevo Rusios laikais, gyventų ne Maskvoje, o Kijeve, kuris tuomet priklausė Lietuvos Didžiajai Kunigaikštystei. Maskvoje tuomet gyveno Aleksejus, titulavęs Kijevo ir visos Rusios metropolitu. Kijevo metropolitu Algirdas norėjo pastatyti savo žmonos giminaitį. Tuo reikalu 1371 m. jis kreipėsi į Konstantinopolio patriarchą, nuo kurio priklausė metropolitų išvenčinimas.

Į Konstantinopolį abi pusės siuntė propagandinius raštus, pasiuntinius ir dovanas. Abiem valstybėms buvo labai svarbu, kur bus stačiatikių bažnyčios centras. Ginčas dėl jo vyko labai ilgai, ir Algirdui nepasisekė jo išspręsti. Svariausias argumentas prieš jį buvo jo pagonybė.

Nuo pat Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės susidarymo didžiąją jos gyventojų dalį sudarė stačiatikiai: baltarusiai ir ukrainiečiai, tačiau pati valstybė buvo laikoma pagoniška, nes pagonys buvo didieji kunigaikščiai. Nors stačiatikybės jie nepersekiojo ir ji galėjo laisvai plisti, tuo labiau, kad abi Algirdo žmonos buvo stačiatikės, tačiau lietuvių ji nepatraukė. Paaiškinti kodėl — labai sunku. Lengviausia buvo teigti, kad pagonys, ypač valdovai, apsikrikštijusius savo tautiečius persekiojo. Teiginį galima paremti Romos imperatorių elgesiu ankstyvosios krikščionybės laikais. Tradicinis teiginys, kad pagonys valdovai persekioja krikščionis, virto personifikuota legenda, kurią metraštininkai užrašė, tapus jai politiškai aktualia.

Trys minėti stačiatikiai šventaisiais buvo pripažinti 1547 m., vykstant atkaklioms kovoms tarp Rusijos ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės. Tuomet lietuvių pagonybė jau buvo atpirkta nuodėmė, svarbiausiais politiniais-idėjiniais kariaujančių šalių skydais buvo stačiatikybė ir katalikybė. Ir stačiatikių, ir katalikų bažnyčios ieškojo savo nuopelnų Lietuvos žemėje.

XVI a. pabaigoje ir XVII a. pradžioje buvo parašytas Hustino metraštis. Jame žinia apie tris Vilniaus stačiatikius pateikta kitaip. Algirdas juos nukankinęs 1328 metais, nors tais metais didžiuoju kunigaikščiu buvo ne Algirdas, o jo tėvas Gediminas. Metraštininko čia neapsižiūrėta. Antra naujovė: šventaisiais juos pripažino metropolitas Aleksejus 1355 metais. Trečia naujovė: jie palaidoti Vilniuje po šv. Trejybės cerkve.

Kada Hustino metraštininkas kūrė savo pataisymus ir papildymus, Lietuvoje, ypač jos sostinėje Vilniuje, vyko kovos ne tarp pagonių ir krikščionių, o tarp unitų ir katalikų iš vienos

pusės ir tarp disunitų ir stačiatikių iš kitos. Šioje kovoje svarbiausiais riteriais buvo jėzuitai su garsiuoju pamokslininku ir pirmuoju Akademijos rektoriumi Petru Skarga (1536—1612). Didelių jėzuitų pastangų dėka 1596 metais Breste (Lietuvos Brastoje) buvo paskelbta bažnytinė unija: stačiatikių ir katalikų bažnyčios sujungimas popiežiaus valdžioje.

Hustino metraščio naujovės pasirodė labai parankios unitams ir jų globėjams jėzuitams. Kankinius kanonizavęs ne Maskvos sinodas 1547 m., o daug anksčiau Kijevo metropolitas Aleksejus, kuris visada buvęs palankus katalikams. Ir svarbiausia — kankiniai palaidoti po šv. Trejybės cerkve, kurią buvo užvaldę unitai. Vadinasi, kankiniai priklauso unitams. Ir žymaus istoriko lotynisto, akademijos profesoriaus Alberto Vijuko-Kojalavičiaus (1609—1677) kūrinys¹ atsiranda daug daugiau žinių apie juos. Paaishkėja ir jų pagoniški vardai: Kruglecas virsta Kukliu (Kukley), antras — Mikliu (Mihley) ir trečias — Nežilu (Nezylo). Paaishkėja ir kas juos krikštijo. Atsiranda lotynų ir rusų kalbomis jų biografijų tekstai².

Kankiniai kilę iš lietuvių miesto Vilniaus ir pagal ano meto papročius buvę ugnies garbintojai, kaip ir visi tos šalies gyventojai. Antonijus ir Joanas buvo broliai, savo sielomis linę prie krikščionybės. Ir kada atvyko presbiteris Nestoras, abu priėmė iš jo krikštą. Vyresnysis buvo pakrikštytas Joanu, o jaunesnysis — Antonijum. Apkrikštyti broliai gyveno kaip tikri krikščionys ir, tarnaudami pas lietuvių kunigaikštį Algirdą, jie slėpė savo tikėjimą, bet nuslėpti negalėjo, nes savo papročiais ir elgesiu skyrėsi nuo pagonių. Jie nekirpo galvos ir barzdos plaukų, pasninkų dienomis tenkinosi liesu maistu. Ir kada kartą kunigaikštis paklausė, kodėl jie nesilaiko senų lietuviškų papročių, Antonijus ir Joanas prisipažino esą krikščionys.

Kunigaikštis vertė brolius atsimesti nuo krikščionybės, o jiems nepaklusus — uždarė į kalėjimą. Po metų išvargę broliai prašė paleisti juos iš kalėjimo ir pažadėjo vykdyti visus kunigaikščio įsakymus. Apsidžiaugęs kunigaikštis ne tik juos paleido, bet ir padarė pirmaisiais žmonėmis savame dvare.

Joanas savo išore ir elgesiu derinosi prie kitų, nors širdy tebebuvo krikščionis ir slaptai meldėsi Kristui. Antonijus, atvirščiai, nesislėpė ir savo broliui priekaištavo dėl baimės ir apsimetimo. Kartą abiem broliams pietaujant pas kunigaikštį pasninko dieną, Joanas ėmė mėsą, o Antonijus atsisakė, viešai pareikšdamas, kad jis krikščionis. Antonijus vėl buvo įgrūs-

---

¹ *Miscellanea rerum ad statum ecclesiasticum in Magno Lituaniae Ducatu pertinentia*, Vilna, 1650.

² Jie vienas šalia kito pateikti K. *Chodinicchio* straipsnyje, — *Ateneum Wileńskie*, IV, Wilno, 1927, p. 431.

tas į rūsį, o Joaną niekino visi: krikščionys į jį žiūrėjo, kaip į atsivertėlį, o pagonys — kaip į žmogų be ištvermės.

Brolio paveiktas, Joanas ieškojo progos viešai savo tikėjimą parodyti. Kartą pirty besiprausiant, jis prisipažino Algirdui esąs krikščionis. Kunigaikštis tuomet jam nieko nedarė, nes buvo tik dviese. Kitą kartą Joanas tai pasakė didikų susirinkime. Kunigaikščio įsakyti didikai jį pastvėrę ir mušę tuo, kuo kiekvienas galėjo. Po to sumuštą ir iškankintą imetę į rūsį, kur tebesėdėjo brolis.

Praėjus keleriems metams, Antonijus buvęs pakartas ant medžio šakos, o Joanui nukirsta galva. Tikintieji kankinių kūnus palaidoję vienoje vietoje.

Eustachijus — trečias šventasis — narsus ir labai gražaus veido jaunuolis. Apsikrikštijęs jis taip pat tarnavo pas Algirdą. Kartą kunigaikštis sprendė valstybinius reikalus, o Eustachijus, ilgais nekirptais plaukais, stovėjo priešais jį. Kunigaikštis paklausė: ar tik ne krikščionis esąs ir vertęs valgyt mėsą penktadienį ir dargi prieš pat kalėdas. Jaunuolis prisipažino esąs krikščionis. Supykęs kunigaikštis liepė mušti šventąjį geležinėmis lazdomis, bet tas buvęs tiek kantrus, kad net nesudejavęs, o iš akių neištryškusi nė viena ašara. Tas dar labiau įsiutino pagonį. Jis liepė pilti kankiniui į gerklę šaltą vandenį, nuo ko pamėlynavęs visas jaunuolio kūnas. Kai ir tas nepalaužė, kankindami sulaužė jo blauzdikaulius, nurovė plaukus kartu su oda, nupiaustė ausis ir nosį. Taip kankinę jaunuolį tris dienas ir gruodžio 13 d. pakorę ant to paties medžio, po kuriuo žuvo Antonijus ir Joanas. Jo kūnas buvo paliktas kaboti žemai, kad galėtų draskyti žvėrys ir plėšrieji paukščiai, tačiau dievas jį saugojo. Po trijų dienų kabojimo jis buvęs palaidotas. Vėliau krikščionys nukirtę tą gėdingą medį ir pastatę toje vietoje šv. Trejybės cerkvę, priklausančią unitams.

Maskvoje esanti stačiatikių bažnyčios vyresnybė bažnytinės unijos nepripažino ir kiek galėjo rėmė Lietuvos disunitus. Šiaurės karo metu caras Petras I stengėsi gražinti unitus į stačiatikių bažnytinę organizaciją¹. Tai padaryti buvo nesunku, nes bažnytinės apeigos maža kuo skyrėsi. Svarbiausia buvo, kas tos bažnyčios vyriausia galva.

Lietuvą prijungus prie Rusijos, prasidėjo unitams sunkios dienos. Šv. Trejybės cerkvė grįžo stačiatikiams. Su jos grįžimu perėjo ir legenda apie tris kankinius su XVII amžiuje jėzuitų sukurtomis biografijomis ir to paties vardo vienuolynu. To vienuolyno koplyčios kapelionas Germanas 1814 m. ėmė skelbti aptikęs kankinių kūnus. 1818 m. žinia oficialiai buvo perduota generalgubernatoriui Rimskiui-Korsakovui, o 1826 m. — carui Nikolajui I.

¹ *Aleksy Deruga, Piotr Wielki a unci i unja koscielna, 1700—1711, Wilno, 1936.*

7. Stačiatikių šventieji, atvaizduoti šv. Dvasios cerkvės ir vienuolyno vartuose Vilniuje

Prasidėjo relikvijų pripažinimo byla. Nepatogumų sudarė tas, kad surastieji kankinių kūnai, beveik 500 metų išgulėję žemėse, nesunyko. Jie atrodė neseniai palaidoti ir neturėjo numirėliams įprasto nemalonaus kvapo. Konstantinopolio patriarcho ekspertų tai ir buvo palaikyta stebuklu. Kitų įrodymų nereikėjo. Kijevo metropolitas Semaška paskelbė surastus kūnus stačiatikių bažnyčios relikvijomis. Jo rūpesčiu 1850 m. šv. Trejybės cerkvėj buvo įrengta kripta kankinių kūnams laikyti. Kripta su šventųjų kaulais, sudėtais į vieną platų sidabrinį karstą, tebėra ir šiuo metu.

Paraleliai su stačiatikiais, kankinių Lietuvoje ieškojo ir katalikai.

Nors vienuoliai pranciškonai raštininkavo Gedimino dvare ir nesiskundė, kad lietuviai pagonys juos skriaustų, vis dėlto pranciškonų kronikoje atsirado žinia, kad Gediminas liepęs nužudyti du jų brolius, kurie į Lietuvą atėję be valdovo leidimo ir dargi jį įžeidė. Minimi ir tų pranciškonų vardai: Ulrichas iš Adlechovico ir Martynas iš Ahos. Ši žinia lyg ir primena šventųjų aureole apgaubtus prūsų žemėje Adalbertą ir Brunoną, tačiau ne tie du tikri ar pramanyti vyrai davė pradžią katalikiškai kankinių legendai.

Išgarsėjo pasakojimas ne apie dviejų, o apie keturiolikos vienuolių nužudymą. Tas pasakojimas įrašytas į plačiąją Lietuvos Metraščio redakciją, vadinamąją Bychovco kroniką¹. Joje pasakojama tokia istorija. Didysis kunigaikštis Algirdas vedęs Vitebsko kunigaikštę Julijoną, dėl jos priėmė krikštą ir rusų tikėjimą, o visi lietuvių didikai pasilikę pagonys. Algirdas jų nepersekiojo ir krikštytis nevertė. Vienas iš tų didikų,

¹ Полное собрание русских летописей, том. семнадцатый. Западно русские летописи, Петербург, 1907, с. 498, 500;

Lietuvos Metraštis, Vilnius, 1971, p. 77, 80.

Goštautas, valdydamas Podolės Kamenecą, dažnai nuykdavo pas poną Bučackį, kuris turėjo labai gražią dukterį. Goštautas prašė tos gražuolės rankos, bet tėvas atsakė: „Aš mielai ją už tavęs išleisčiau, bet man nadera savo dukterį krikščionę leisti už tavęs pagonio, nors tu ir didelis ponas. Bet jeigu tu krikštysies ir pereisi į mūsų tikėjimą, aš ją tau atiduosiu“. Ir Kameneco seniūnas Goštautas apsikrikštijo, gavo Petro vardą ir vedė Bučackaitę.

Neilgai trukus, Algirdas Petrą Goštautą paskyrė Vilniaus vaivada, kuris, didžiajam kunigaikščiui nesipriešinant, parsikvietė iš Lenkijos 14 vienuolių pranciškonų ir savo rūmuose Vilniuje įsteigė dievo motinos vienuolyną, o sau rūmus pasistatė kitoje vietoje. Šio epizodo gale pasakyta: „Tasai Petras Goštautas pirmas priėmė Romos tikėjimą ir parnešė jį į Lietuvą“. Vadinasi, jam priklauso pirmojo katalikybės platinimo garbė.

Toliau dėstoma tragiškoji tos istorijos dalis. Kada Algirdas, o su juo drauge ir Vilniaus vaivada išžygiavo prieš Maskvą, susirinko Vilniaus miestiečiai pagonys ir nekęsdami Romos tikėjimo krikščionių, vienuolyną sudegino, septynis vienuolius sukapojo, o kitus septynis, pririšę prie kryžių, paleido Nerimi žemyn, sakydami: „Nuo saulėlydžio atėjote, į saulėlydį ir grįžkite. Kam mūsų dievus niekinote“.

Sugrįžęs į Vilnių ir sužinojęs, kas su vienuolynu atsitiko, Petras Goštautas prašė Algirdą nubausti nusikaltėlius. „Ir pats didysis kunigaikštis Algirdas labai liūdėjo, kad taip žiauriai nužudė tuos krikščionis vienuolius, jam buvo apmaudu, kad krikščionims teko patirti tokį žiaurumą. Už tai pasmerkia myriop penkis šimtus vilniečių, kad juos nubaustų pavyzdžio dėlei, idant niekas daugiau nebepadarytų krikščioniui nieko pikto. Ir anieji buvo nugalabyti, visai kankinant“¹. Po to Goštautas parkvietė kitus vienuolius — pranciškonus — ir vienuolyną jiems pastatė kitoje vietoje, prie Vingrių šaltinio.

Šią žinią kartuoja vėlesnieji autoriai: Motiejus Strijkovskis ir Albertas Vijukas-Kojalavičius. M. Strijkovskis apie Goštauto atkviestus pranciškonus sako, kad jie sėkmingai platinę krikščionybę tarp pagonių lietuvių ir nuo savęs priduria, kad visi Gediminaičiai, išskyrus Kęstutį, buvo krikščionys, krikštyti rusų apeigomis.

Vienuolynas buvęs užpultas, Goštautui išvykus į Tikociną. Pagonys išlaužė medinius vienuolyno vartus, septynis vienuolius atvedę į turgaus aikštę ir nukirtę jiems galvas, o kitus septynis užvedę ant Plikojo kalno, prikale prie kryžių vinimis jų rankas ir kojas ir nustūmę į Vilnią, sakydami: „plaukite ant tų prietaisų, kuriuos liepėte garbinti ir apie kuriuos mus mo-

¹ Lietuvos Metraštis, Bychovco kronika, Vilnius, 1971, p. 80.

kydami kalbėjote". Goštautas jų kūnus surinkęs ir su didele pagarba palaidojęs toje vietoje, kur esąs vyskupo sodas priešais švento kryžiaus bažnyčią. Ant jų kapo tebestovįs medinis apkerpėjęs stulpas¹.

M. Strijkovskis lyg ir priminė, kad bažnyčios pavadinimas ne atsitiktinis, kad jis siejasi su pirmaisiais katalikų kankiniais. A. Vijukas-Kojalavičius perpasakoja tai, kas buvo parašyta, ir kai ką nežymiai pataiso. Kiti septyni, nutempti ant Plikojo kalno, buvę prie kryžių pririšti, o ne prikalti ir nustumti kalno šlaitu į pro šalį tekančią Vilnią. „Nužudytųjų šventi kūnai Goštauto buvo surinkti ir toje pačioje aikštėje, kurioje Kristų skelbė, palaidoti“. Naujai atkviestuosių pranciškonus Goštautas apgyvendinęs prie Vingrių pelkės „ir žada pastatyti ten pat šv. Mergelės bažnyčią. Pirmtakų krauju sudrėkintas laukas, įpėdiniams rūpinantis, davė gausų pamaldumo derlių, kuriuo mes džiaugiamės ligi šiol“².

Keturiolika pranciškonų kankinių pateko į Vilniaus istoriją. Vieni autoriai ją kiek abejojo, kiti tikėjo tuo, kas knygoje parašyta ir atspausdinta. Tik 1927 m. K. Chodinickis paskelbė, kad kaip stačiatikių, taip ir šie pranciškonų kankiniai, ne istorijos, o legendos herojai³. Legenda pradėta Vilniaus vyskupo Povilo Alšėniškio, o į metraščių įrašyta Goštautų giminės garbei. Ankstyvesniuose Lietuvos metraščiuose jos nėra. Vyskupas iš pradžių pasakojo, o vėliau, matyt, ir raštu teigė, kad jo sode stovi antkapinis paminklas pranciškonų kankiniams. Kad pagoniškame Vilniuje gyveno pranciškonai ir buvo krikščionių bažnyčia, matyti iš Jogailos rašto, 1387 m. vasario 17 d. duoto pirmajam Vilniaus vyskupui, kuomet lietuviai buvo krikštijami ir steigiama vyskupystė. Rašte pasakyta: vyskupui „atiduodamą miesto dalį skiria iš vienos pusės takas, einąs nuo Vilniaus pilies tiesiog į kalną pro dešinę pusę Vilniaus miestiečio Češkaus namų, paliesdamas mažųjų brolių (pranciškonų) namus, ir kelias, kuris eina iš kitos pusės to paties Češkaus namų, esančių ties pylimu, ir šv. Mikalojaus bažnyčios šventorius“⁴.

Vadinasi, dar iki oficialaus Lietuvos krikšto Vilniuje pranciškonai turėjo savo namus ir bažnyčią, kurios kaimynystėje buvo Goštauto sodas. Tame sode vyskupas ir aptiko paminklą su įrašais apie kankinius. Vadinasi, pranciškonų globėjas buvo kuris nors Vilniaus vaivados Alberto Goštauto protėvis. Kas

---

¹ *Maciej Strijkowski*, *Kronika Polska, Litewska, Żmódzka i wszystkiej Rusi*, II, Warszawa, 1846, p. 14.

² *A. Wituk-Kojalowicz*, *Historiae Lituanæ, pars prior, Dantisci* (Gdanskas), 1650, p. 297—298.

³ *K. Chodyncki*, *Legenda o męczeniu czternastu franciszkanow w Wilnie*,—*Ateneum Wilenskie*, t. IV, z. 12, 1927.

⁴ *Kodeks dyplomatyczny katedry i diecezji Wileńskiej*, I (1387—1507), Kraków, 1948, p. 8; Lietuvos TSR istorijos šaltiniai, I, Vilnius, 1955, p. 58.

tas protėvis ir kokie jo santykiai su kankiniais, atsidūrusiais jo sode, turėjo išaiškinti metraštininkas, Bychovco kronikos autorius. Toje kronikoje aukštinama Goštautų giminė¹.

Kronikos autoriui teko nelengvas uždavinys: privesti Goštautų giminę iki Algirdo laikų, kada, vyskupo teigimu, buvo išžudyti pranciškonai. Ir čia metraštininkas pasinaudojo savo literatūrine išmone. Tą pirmąją krikščionį Goštautą jis pavadino Petru.

Jeigu Petras Goštautas ir gyveno Algirdo laikais, tai jis negalėjo būti Vilniaus vaivada, nes tuomet iš viso Lietuvoje vaivadijų nebuvo, buvo Vilniaus ir Trakų kunigaikštystės, kurias valdė Algirdas ir Kęstutis, neskirdami į jas vietininkų. Jis negalėjo vesti Bučackio dukters, nes Bučackių iš Audancų giminė į Padolę atsikėlė tik XIV a. pabaigoje. K. Chodinickis pastebi, kad Padolės nukariavimas metraštyje iš Vytauto perkeltas Algirdui².

Bychovco kronikoje aprašyta pranciškonų išžudymo ir po to sekusio keršto istorija nebuvo žinoma amžininkams. Joks šaltinis apie tai nekalba. J. Dlugošas XV amžiuje daug nemalonių dalykų apie pagonišką Lietuvą prirašė, bet apie pranciškonus jis neužsiminė. Tokio nusikaltimo pagonims jis nebūtų dovanojęs.

Nežinojo apie kankinius ir Vilniaus bernardinų gvardijonas, XVI a. pradžioje rašęs vienuolyno istoriją. Nežino jų ir pirmasis Vilniaus vyskupas Vasila, pats buvęs pranciškonas. Jis negalėjo nežinoti, kas Vilniuje nutiko jo bendraminčiams vos prieš kelias dešimtis metų. Dar turėjo būti gyvų to šiuropaus įvykio liudininkų.

Nors lietuvius apkrikštijus ir Vilniuje pastačius katedrą, jai labai reikėjo relikvijų, bet jų Vilniuje nebuvo ieškama nei XIV, nei XV amžiais. 1501 m. didysis kunigaikštis Aleksandras prašė popiežių atsiųsti relikvijų Vilniaus katedrai. Ir nemaža jų atvežė Erazmas Čiolekas (Vitelijus). Ta proga popiežius savo bulėje galėjo užsiminti apie vietinius kankinius, bet neužsiminė, nes apie juos nebuvo girdėjęs. Tik XVI a. humanistams pradėjus aukštinti lietuvių pagonybę ir prasidėjus reformaciniam judėjimui, iškilo reikalas ginti katalikybę. Vilniaus vyskupas Povilas Alšėniškis, kurio pastangų dėka buvo išvyti iš Lietuvos A. Kulvietis, S. Rapalionis ir kiti reformacijos pradininkai, susidomėjo pranciškonų kankiniais. Apie savo atradimą 1543 metais jis surašė memorandumą, tačiau nepateikė tame paminkle įrašyto teksto. Matyt, laikė jį neįskaitomu³. Jeigu įrašo neįmanoma buvo perskaityti, tai iš ko ga-

¹ R. Jاسas, Bychovco kronika ir jos kilmė,— Lietuvos metraštis, 1971 m., p. 31.

² Ateneum wilenskie, r. IV, 1927, p. 62.

³ Jan Kurczewski, Kosciół zamkowy czyli katedra Wileńska, II, Źródła historyczne, Wilno, 1902, p. 72.

lima spręsti, kad obeliskas stovi ant nukankintų pranciškonų kapo?

Bychovco kronikos paskelbta žinia pateko į užsienį. Ten kankinių skaičius padidėjo iki 36. Maža to, pranciškonų istorikas Vadingas (Waddyng) ir jo komentatorius Antanas iš Makros pateikė daug daugiau žinių apie Petrą Goštautą, negu jų turėjo Lietuvos didikas Albertas Goštautas ir papasakojo metraštininkui — perrašinėtoji. Jiems pasidarė žinoma, kad 1341 m. gegužės 24 d. Vilniuje be anksčiau nužudytų keturiolikos, buvę nukankinti dar 36 pranciškonai ir pats jų globėjas Petras Goštautas, kuris atsisakęs vaivados pareigų, turėjo apsilikti pranciškonų abitą ir vėliau pasidaryti pirmuoju Vilniaus vyskupu.

Vilniaus vyskupystės kapitula 1598 m. panoro surasti pranciškonų kankinių kūnus ir juos kanonizuoti. Tais metais kapitula atnaujino šv. kryžiaus koplyčią, kuri stovėjo sugriuvusi vyskupo sode. Buvo tikėtasi surasti relikvijas. Lengviausia buvo rasti jas vyskupo sode, kur Povilas Alšėniškis matė antkapį-obeliską ir žinią apie jį užrašė savo kronikoje M. Strijkovskis. Deja, svarbiausias liudininkas jau buvo miręs. Vilniaus vyskupu tuomet buvo Valerijonas Protasevičius, atkvietęs į Lietuvą jėzuitus. Obeliskas su užrašu jau buvo dingęs, nors vyskupas ir kapitulos nariai ypač uoliai turėjo jį saugoti. Nebuvo surastas ir kankinių kapas. Kankinių paieškos baigėsi nesėkmingai, ir Vilniaus pranciškonai į šventuosius nepateko. Tai nereiškė jų istorijos užbaigimo.

XVII amžiuje apie juos daugiausia buvo parašyta ir atspausdinta. Venecijoje apie juos rašė Rudolfas (Petro Rodulphius), 1637 m. Marekas Korona savo veikale „Speculum provinciae Russia et M. D. Lithuania ord. S. Francisci“ įskaitė obelisko įrašą, kuris nebuvo surastas XVI a., po Povilo Alšėniškio mirties atkakliai jo ieškant. Plačiai apie kankinius rašė Martynas Baronius, Vadingas ir kiti katalikų autoriai.

Vyskupystės kapitulai nesuradus kankinių kūnų, atkakliai buvo ieškoma žinių apie juos senesniuose metraščiuose, negu Bychovco kronika. Beieškant dar kartą buvo atrasti trys stačiatikių šventieji, kurie jėzuitų rūpesčiu buvo priskirti unitams. Rusų metraščiai teigė, kad tie kankiniai palaidoti po šv. Mikalojaus bažnyčia, o toji bažnyčia priklausiusi pranciškonams, tad tie šventieji ir bus buvę pranciškonai. 1613—1636 metų tarpe ant Plikojo kalno kankinių garbei atsirado ne septyni, o trys kryžiai.

Nors ir kaip buvo stengtasi, katalikų bažnyčia Lietuvoje liko be kankinių ir jų relikvijų, tačiau šventasis buvo surastas. Juo buvo pripažintas Lietuvos didžiojo kunigaikščio ir Lenkijos karaliaus Kazimiero Jogailaičio sūnus Kazimieras, bažnyčios pareigūnų dabar skelbiamas Lietuvos globėju. Kuo gi šis karalaitis nusipelnė šventojo aureolę?

Jogailos sūnus Kazimieras turėjo net 12 vaikų: 6 berniukus ir 6 mergaites. Tarp jų buvo visokių — sveikų ir paliegušių. Viena duktė mirė dar kūdikiu būdama. Aleksandras, po tėvo mirties užėmęs Lietuvos ir Lenkijos sostus, buvo paliegėlis, pusės kūno nevaldė ir anksti mirė. Betgi nelaimingiausias buvo Kazimieras, jaunystėje susirgęs džiova, kuri tuomet jau buvo žinoma ir laikoma nepagydoma. Prie šios karalaičio nelaimės prisidėjo kita — politinė.

Karalius Kazimieras Jogailaitis buvo vedęs Elžbietą Habsburgaitę, turėjusią nemažą įpėdinystės teisių Habsburgų imperijoje. Tėvai norėjo aprūpinti savo sūnus Europos valstybių sostais. 1457 m. mirus imperatoriaus Albrechto Habsburgo sūnui, Čekijos ir Vengrijos sostai liko be įpėdinių. Elžbieta Habsburgaitė pasijuto vienintelė tikra savo brolio žemių paveldėtoja. Į Čekiją ji pasiuntė Vladislovą, o į Vengriją — Kazimierą, turėjusį vos 13 metų amžiaus. Vengrai nesutiko priimti Lenkijos karalaitį, jų didikai karaliumi išrinko savo tautietį Motiejų Korviną, kuriam pašalinti ir sostui užimti kitų priemonių nebuvo, kaip pradėti karo žygį. Tokį žygį Lenkijos karalius su karaliene ir pradėjo, įpainiodami į jį savo mažametį sūnų. Žygis pasibaigė gėdingu pralaimėjimu: vengrai lenkus sumušė, Kazimieras savo tėvynėje turėjo jaustis tremtiniu. Sakoma, nesėkmė jaunuoli taip sujaudinusi, kad jis kurį laiką Krokuvoje net nesirodęs.

Karalius, vykdamas į tolimesnę kelionę, su savim pasiimdavo ir savo sūnų Kazimierą. 1475 m. abu Kazimierai lankėsi Vilniuje ir 1479 m. vėl buvo atvykę į Lietuvą. Tuomet karalaitis Kazimieras Vilniaus pilyje išgyveno apie pusantrų metų. Kankinamas džiovos, 1481 m. grįžo į Lenkiją. 1483 m. atvyko į Gardiną ir čia mirė, eidamas 26 metus. Jo kūnas buvo atvežtas į Vilnių ir palaidotas katedroje, kur buvo laidojami didieji Lietuvos kunigaikščiai, jų žmonos, vyskupai ir kiti didikai.

Tokia yra žemiškoji karalaičio Kazimiero gyvenimo istorija. Tas nelaimingas jaunuolis džiovininkas tiek Lietuvai nusipelnė, kad beveik dvejus metus kvėpavo jos oru ir mito jos maistu. Tėvas nebuvo jam pavedęs Lietuvos valdyti, ir jis jos nevaldė; taigi nepadarė nei gera, nei bloga.

Dangiškoji karalaičio Kazimiero istorija prasidėjo nuo to, kai jo karstą padėjo Vilniaus katedroje, seniai ieškojusioje relikvijų. Nesunku įsivaizduoti, kokio turinio ir kokios retorikos pamokslai buvo sakomi jo laidotuvėse, jo mirties metinėmis ir kitomis progomis.

Praslinkus keturiems mėnesiams po sūnaus mirties, karalius įsteigė katedroje amžinąjį atminimą; kasmet karalaičio mirties dieną Vilniaus kapitulos prelatai ir kanauninkai turėjo atgiedoti egzekvijas ir atlaikyti pamaldas už mirusiojo vėlę. Atsilygindamas už tai, karalius kapitulą gausiai apdovanojo.

Praėjus 17 metų po karaliaus Kazimiero mirties, karaliaus pasiuntinys lankėsi Romoje ir prašė popiežių Aleksandrą VI suteikti nuodėmių atleidimą tiems, kurie melsis toje koplyčioje, kurioje stovėjo karaliaus sūnaus karstas. Atskira bule 1501 m. popiežius atlaidus suteikė, pabrėždamas, kad suteikiamais atlaidais norima žmones paskatinti dažniau koplyčią lankyti. Vyskupo, kunigų ir pagaliau popiežiaus raginimai melsis prie Kazimiero karsto tuomet tikinčiųjų negalėjo likti neišgirsti. Koplyčioje besimeldžiančių skaičius didėjo.

8. Dail. Palonio freska Vilniaus katedros Kazimiero koplyčioje, vaizduojanti karalaitį Kazimierą, besikankinantį iš pamaldumo prie bažnyčios sienos

Po karaliaus Kazimiero mirties Lenkijos ir Lietuvos valdovų sostus užėmė jo sūnūs — Aleksandras, o po jo mirties, 1506 m. — Žygimantas, pramintas Senuoju. Aleksandras, vedęs stačiatikę Eleną, nesirūpino savo mirusio brolio garbinimu. Kitaip į šį reikalą pažiūrėjo Žygimantas Senasis. Jis drauge su Vilniaus vyskupu Albertu, su visa jo kapitula ir Vilniaus pranciškonais paprašė popiežių Leoną X pripažinti Kazimierą šventuoju.

Popiežius skelbti Kazimiero šventuoju neskubėjo, nes kandidatų į šventuosius Europoje buvo daug, galima buvo pasirinkti. Po poros metų jis pavedė savo pasiuntiniui vyskupui Z. Fereriui atvykti į Vilnių ir surinkti žinias apie karaliaus Kazimiero gyvenimą bei stebuklus. Z. Fereris parašė 28 puslapių knygelę „Vita beati Casimiri, scripta Vilnae“, kurioje aiškinama, kad karalaitis buvęs nepaprastai pamaldus ir skaisčius. Jis atsisakęs žemiškos karališkos laimės ir pasižadėjęs skaisčiausiai dangaus mergelei Marijai. Įprastu viduramžių

šventųjų gyvenimo aprašymų stiliumi Fereris pasakoja, kaip Kazimieras vilkėjęs ašutinais marškiniiais, apmąstinėjęs Kristaus kančias, miegojęs ant plikos žemės, alkinęs save, meldęsis prie uždarytų katedros durų ir t. t. Knygelės pabaigoje kalbama apie pomirtinius Kazimiero stebuklus. Tarp įprastinių stebuklų — ligonių išgijimų — įrašytas ir vienas karinis politinis.

1518 m. prie Dauguvos buvo susitelkusi Maskvos kunigaikštystės kariuomenė, siekusi užimti Polocką. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kariuomenei, skubėjusiai į Polocką, reikėjo persikelti per Dauguvą. Karalius Žygimantas Senasis meldęsis ir pažadėjęs, kad jis dar uoliau rūpinsis savo brolio paskelbimu šventuoju, jeigu jis suteiksiąs pagalbą. Tada ant balto žirgo su baltu apsiaustu debesyse pasirodęs karalaitis. Jis nusileidęs žemėn ir pirmas įjojęs į upę. Stebuklo paveikta, Lietuvos kariuomenė apgynusi Polocką.

Tai didžiausias Kazimiero stebuklas, nors istorikų seniai įrodyta, kad nei 1518, nei kuriais kitais metais Žygimantas Senasis karuose su rusais nedalyvavo. Jis ramiausiai laiką leido Lenkijoje. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kariuomenei tuomet vadovavo stačiatikis Konstantinas Ostrogiškis. Žygimantas Senasis negalėjo pamatyti stebuklo prie Dauguvos, sėdėdamas Krokuvoje. Betgi tuo stebėtis netenka: kas tiki stebuklais, tam įrodymai nereikalingi.

Vyskupas Fereris, gausiai apdovanotas, grįžo į Romą, o Lietuvoje, lenktyniaujant vyskupams, kunigams ir vienuoliams, Kazimieras buvo aukštinamas kaip šventasis. Buvo aiškinama, kad net džiova jis gavęs dėl pamaldumo ir asketiško gyvenimo.

Popiežius Leonas X, dėl kažkurių priežasčių nesusėjęs, o gal stačiai užmiršęs Kazimierą paskelbti šventuoju, mirė. Prasidėjęs reformacinis judėjimas naujam popiežiui ir vyskupams sudarė daug rūpesčių. Apie pusę šimto metų Kazimiero kultas buvo primirštas. Juo nesirūpino nei didysis kunigaikštis Žygimantas Augustas, Žygimanto Senojo sūnus, nei jo Lietuvą ir Lenkiją valdęs vengras Steponas Batoras. Tik išsigalėjus jėzuitų reakcijai ir sostą užėmus jėzuitų auklėtiniui Zigmantui Vazai, buvo sukeltas naujas triukšmas dėl Kazimiero šventumo.

Vaza buvo švedų karaliaus Jono III ir Žygimanto Senojo dukters sūnus, taigi kandidato į šventuosius giminaitis. Drauge su jėzuitais jis kreipėsi į popiežių Klemenšą VIII ir gavo jo sutikimą įrašyti Kazimierą į šventųjų sąrašą. Popiežius atsiuntė į Vilnių šventojo Kazimiero vėliavą. Liuteronai, kalvinistai ir kiti paklydėliai Vilniuje turėjo slėptis ir užsičiaupti: gatvėse viešpatavo jėzuitai. 1604 m. gegužės 10 d. prasidėjo 3 dienų iškilmės su eitynėmis gatvėmis, vaidinimais, pamaldomis. Iškilmių metu buvo padėtas kertinis akmuo jėzuitų bažnyčiai,

pavadintai švento Kazimiero vardu. Praėjus 120 metų po karaliaičio Kazimiero mirties, jis buvo pripažintas katalikų bažnyčios šventuoju.

Visa kankinių ieškojimo ir šventųjų skelbimo istorija liudija, kad pagoniškoje Lietuvos valstybėje krikščionių niekas nepersekiojo, jų dievams neaukojo ir kitokiais būdais nežudė.

KAS IR KAIP BUVO AUKOJAMA?

Jeigu senovės lietuviai, būdami pagonys, neaukojo žmonių dievams, tai ką gi jie aukojo? Atsakyti į šį klausimą labai lengva: aukojo gyvulius. Romualdas Granauskas vieną savo apysaką pavadino „Jaučio aukojimu“¹. Apysaka perdėm alegoriška, bet vis dėlto joje veikia krikščionybės ir pagonybės atstovai. Pagoniškai tebetikinčių žvejų žynys aukoja dievams jautį ir prašo pagausinti žuvies mariose.

Aukojamas jautis atvedamas surištas ir pastatomas tarp keturių akmenų, atritintų iš vakaro. Peilis, kuriuo žynys turi papiauti auką, kreivas, panašus į siaurą piautuvą su medine rankena, išraižyta visokiais ženklais ir rantais. Iš šiuo peiliu padarytos žaizdos ištrykšta jaučio kraujas. Tai padaręs žynys užlipa ant kopos ir, žiūrėdamas į mirguliuojantį marių vandenį, iškelia į dangų rankas. Žmonės, pasilikę aukojimo vietoje, doruoja jaučio mėšą. Jie tik vidurius atiduos marioms, o mėšą išsivirs sau.

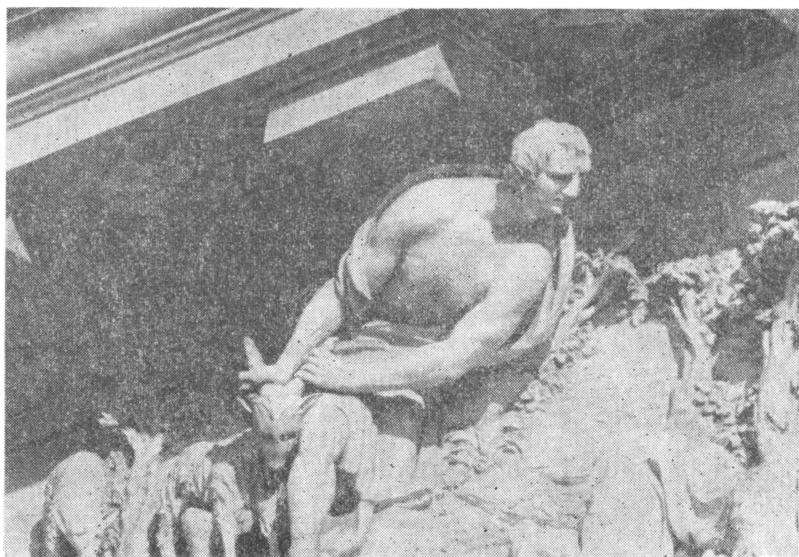
Šitoks šiandieninis aukojimo aprašymas grožinėje literatūroje primena tolimą praeitį, susijusią su Kęstučio priesaika. 1351 m. vasarą, gavęs popiežiaus paramą ir pasitelkęs Vengrijos karalių Liudviką bei Mozūrijos kunigaikštį Boleslavą, Lenkijos karalius Kazimieras susiruošė pulti Lietuvą. Atėjęs iš anksto nustatytam puolimo laikui, Kazimieras susirgo ir visam žygiui teko vadovauti Liudvikui.

Žygiuodamas į Lietuvą, Liudvikas porą savaičių ėjo per miškus ir pelkynus. Išvargęs ir pasiekęs Lietuvą, jis susitiko su Kęstučiu ir, užuot stojęs į mūšį, pradėjo su juo derybas.

Derybos vyko sėkmingai ir buvo susitarta: Kęstutis su broliais, vaikais ir visa tauta sutinka krikštytis, jeigu Vengrijos karalius išgaus iš popiežiaus jam karūną, o Lenkijos ir Vengrijos karaliai sugrąžins kryžiuočių užimtas žemes ir gins Lietuvą nuo kryžiuočių bei totorių puldinėjimų. Kęstutis krikštytis vyks į Budą, ir po to Lietuva, Vengrija ir Lenkija gyvens amžinoje taikoje.

---

¹ Romualdas Granauskas, *Duonos valgytojai*, Vilnius, 1975, p. 5—46.

9. Gyvulio aukojimas dievams. Skulptūra Vilniaus kadetros frontone (fragmentas)

Tuomet sutartys buvo tvirtinamos ne parašais ir antspaudais, o viešomis priesaikomis. Sutarčių tekstus užrašydavo kronikose. Kęstutis turėjo prisiekti rugpiūčio 15 dieną pagoniškai. Karaliaus ir jo palydovų akivaizdoje jis liepė atvesti žalą jautį ir pririšti jį tarp dviejų stulpų. Po to metė į jautį peilį ir pataikė į sprando gyslą. Čiurkšle ėmė bėgti kraujas. Lietuviai tepė jaučio krauju rankas ir veidus ir šaukė: „rogachina roznenachy gosponany“, kas lotyniškai, kronikos autoriaus manymu, reiškė: dieve, pažvelkit į mus, mūsų širdis ir raguotį. Po to nupiovė jaučiui galvą ir apie ją ėjo tris kartus. Kęstutis, eidamas aplink ir mindamas jaučio kraują, kalbėjęs, kad ir jam taip tegu atsitinka, jeigu nesilaikys duoto žodžio.

Liudviko ir Kęstučio derybos aprašytos vengrų Dubnico kronikoje, atspausdintoje 1889 m. Kronikininkui, lydėjusiam karalių, svarbiausia buvo susitarimo turinys, o riteriams — pagoniška priesaika. Vienas Liudviko žygio dalyvis riteris de Sternege papasakojo ką matęs kitam kronikų rašytojui — Dyzenhofeniui (Heinrich Truschess von Diessenhoffen). Susitarimo ir aukojimo aprašymai pateko į skirtingus šaltinius¹.

Maža ką domino sutarties likimas. To paties vengrų kronikininko teigimu, Kęstutis iš kelionės į Budą slapta pabėgęs, nesikrikštijęs ir tuo pačiu savo pagonišką priesaiką sulaužęs. Didžiausią susidomėjimą sukėlė užrašyta Kęstučio priesaika. Prisiekdamas pagoniškai, jis turėjo kalbėti lietuviškai. Tai bū-

¹ A. Kučinskas, Kęstutis lietuvių tautos gynėjas, Kaunas, 1938, p. 128.

10. Aukojamas gyvulys deginamas ant aukuro. Skulptūra Vilniaus katedros frontone (fragmentas)

tų seniausias užrašytas lietuviškas tekstas. Deja, tas, kas tą tekstą girdėjo, nemokėdamas lietuviškai, galėjo nugirsti tik garsus. Tuos garsus ir užrašė be žodžius skiriančių ženklų. Garsus grupuodami, lietuviškų žodžių sudaryti neįstengė nei istorikai, nei kalbininkai, jų tarpe ir Kazimieras Būga.

Atrodo, R. Granauskas, prisiminęs Kęstučio priesaiką, nepanoro atskirti sakinių įprastiniais ženklais ir sukėlė nemažą ginčą, kuris paties jaučio aukojimo neliečia. Plačiai paplitusi nuomonė, kad pagonyms aukojimo savo dievams gyvulius, juos sudegindami ant aukuro. Net yra žinoma, kaip aukuras atrodė. Jis panašus į nupiautą keturių briaunų piramidę, sudėtas iš daugelio akmenų arba iškaltas iš vieno akmens. Vilniaus katedros (dabar paveikslų galerijos) frontone yra skulptoriaus sukurta visa gyvulio aukojimo scena: vienas avinas dega ant aukuro, o kitą vyrai tempia prie aukuro. Ir Biblijoje parašyta, kad Abraomas vietoj savo sūnaus Izaoko paaukojo dievui aviną. Iš aukojamų gyvulių dažniausiai minimi avinai ir jaučiai.

Kad būtent taip buvo aukojama dievams, atrodo, patvirtina ir vėliausieji archeologų radiniai. Skuodo rajone, 1 km į pietus nuo Mosėdžio, pelkėtoje vietoje, vykdant melioracijos darbus, rastas aukuras. R. Rimantienė ir V. Urbanavičius jį taip aprašė: „Akmuo su iškaltu įdubimu (tokie akmenys Lietuvoje sutinkami labai dažnai). Po akmeniu pastebėti anglies trupiniai, apdegę akmenukai ir molinio indo šukė“. Toje vie-

11. Akmuo aukuras. Antakmenės k., Ignalinos raj.

toje archeologai atliko kasinėjimus ir nustatė, jog tai pagoniška šventovė. Ji susideda iš duobės — židinio, iš kraštų apdėto akmenimis, ir aukojimo akmens. Apvalios duobės skersmuo — 1,5 m, gylis — 0,7 m. Šiaurinis duobės kraštas statesnis. Ant jo keletas stambių akmenų — aukuro pamatas. Apatinė aukojimo akmens dalis — grubiai aptašytas keturkampis, o viršutinė — cilindrinė, jos skersmuo — 1,15 m. Čia iškalta 0,32 m skersmens ir 0,11 m gylio duobutė. Akmens aukštis iš vienos pusės — 0,8 m, iš kitos — 1,1 m. Archeologų manymu, duobė-židiny degusi ugnis ir buvo atliekamas aukojimas. Rastas indų šukes priskyrė XVI—XIX amžiams¹. Vadinasi, aukuras naudotas katalikybės klestėjimo metu. Gyvulių kaulų prie aukuro nerasta, nors, tyrinėtojų manymu, aukojami buvo gyvuliai, juos sudeginant.

Dubenėtieji akmenys sudaro visą paslaptinių riedulių grupę. Lengviausia palaikyti juos pagoniško kulto palikuonimis. Tačiau reikia nepamiršti, kad iki XIV a. pabaigos artilerijos

¹ Р. Римагнене, В. Урбанавичюс, Языческое святилище в Жемайтии — Археологические открытия 1970 года, Москва, 1971, с. 330.

sviediniai buvo akmeniniai rutuliai. Juos darė patyrę amatininkai. Didysis kunigaikštis Gediminas 1323 m., kviesdamas į Lietuvą amatininkus, minėjo balistų (svaidomųjų mašinų) dirbėjus ir akmenskaldžius (lot. lapicidis), kurių pagrindinis uždavinys buvo daryti balistoms sviedinius. Kaip tuos sviedinius darė, mes nežinome. Labai galimas daiktas, kad juos apvalindavo, sukant ir tuo pačiu trinant akmenyje iškaltame dubenyje. Nustojus tokius sviedinius gaminti, jau XVI a. dubenėtieji akmenys galėjo būti laikomi paslaptiniais pagoniškais aukrais.

Norint įsigalėjusią nuomonę patvirtinti arba atmesti, reikia atidžiai pasižiūrėti, kas apie pagoniškus aukojimus dievams kalbama rašytiniuose šaltiniuose. Tie šaltiniai sudaro istorikų tyrinėjimo pagrindą. Petras Dusbargas, nors ir daug dalykų pripasakojo apie pagonių tikėjimus, tačiau apie gyvulių aukojimą jis neužsiminė. Pirmasis aukojimo apeigas aprašė J. Dlugošas. Pasak jį, visoje Žemaitijoje spalio pirmą miškuose buvo švenčiama šventė, į kurią rinkdavosi žmonės iš viso krašto, atsinešdami maisto ir gėrimų. „Ten pokyliaudami kelias dienas, kiekvienas prie savo ugniavietės aukodavo aukas savo netikriems dievams, o ypač dievui, kurį žemaičiai savo kalboje vadina Perkūnu, tai yra gri austiniu, tikėdami, kad tokiu pokyliu ir aukomis išprašydavo iš dievų malonių ir pasistiprindavo mirusiųjų vėlės“¹. Pagal J. Dlugošą, aukos dievams — tai sudėtinės vaisės.

Jėzuitų istorikas S. Rostovskis aprašė žemaičių tikybinės apeigas, kunigų išaiškintas 1589 metais. Jis sako, kad artinančiais sekminėmis, kaimo vyrai surinkdavo iš atskirų kiemų grūdų ir iš jų padarydavo alų. Po to paskirtą dieną susiedavo į puotą prie upelio kranto. Čia aukai nudurdavo aviną ar jautį ir mėsą iškepėdavo arba išvirdavo. Valgyti pradėdavo burtininkas ar kitas kuris senesnysis žmogus. Jį pasekdavo ir kiti, pasimeldę dėl gero oro ir derliaus².

Pagal Rostovskį pagonišką aukojimą dievams taip pat sudarė vaisės. Gamtoje susirinkę kaimiečiai gėrė alų ir valgė aukojamo gyvulio mėsą. Apie tai, kas iš tos puotos tekėdavo dievams, jėzuitų istorikas nepasako. Greičiausiai jiems atitekdavo tik malda, jeigu prieš vaišių pradžią buvo meldžiamasi, o pirmasis pradėjęs valgyti buvo burtininkas. Patikėti galima, kad sudėtinę puotą pradėdavo seniausias amžiumi, nes ir šeimose pirmas valgyti imdavo tėvas. Pasimelsti arba tik persižegnoti prieš valgymą reikalavo ir katalikų bažnyčia. Jėzuitai įtarė žemaičius, kad jie meldėsi ne tiems dievams, kuriuos garbino bažnyčia.

¹ Jan Długosz, Dzieła wszystkie, t. V (Dziejów Polskich, t. IV), Kraków, 1869, p. 148.

² S. Rostowski, Litvanicarum Societatis Jesu historiarum provincialium pars prima, Vilnae, 1769, p. 119.

Apie sudėtines vaises Rostovskis parašė tiesą. Jo žinias pavirtina aktai, surašyti visai kitais tikslais, bylinėjantis. Iš išlikusių teisinio pobūdžio aktų matyti, kad tokios sudėtines vaises su alum XVI amžiuje buvo vadinamos sambariomis.

Jas valstiečiai ruošė pavasarį, birželio pabaigoje¹. Panašios vaisės, vadintos ilgėmis, buvo ruošiamos ir rudenį. J. Lasickis apie jas šitaip užsimena: „Šitų apeigų laikomasi ir kai kuriose Lietuvos bei Rusijos srityse. Jos vadinamos Ilgi. Laskovijus sako, kad šita šventė švenčiama kitądien po visų Šventųjų, t. y. lapkričio 2 d.“² Vadinasi, valstiečiai turėjo savo pavasario ir rudens šventes.

Dabar sunku pasakyti, ar sambarios ir ilgės buvo susijusios su pagonybe, tačiau visai aišku, kad svarbiausias jų tikslas buvo ne religinis, o visuomeninis, viena iš kaimynų bendravimo formų, turinti ilgą praeitį. Labai galimas daiktas, kad tokiais atvejais buvo prisimenamas ir dievas, kaip teisybės ir žmonių santarvės saugotojas, žodžiu, kaip galinga antgamtinė būtybė.

Rostovskio teigimu, alaus apeigos buvusios pagoniškos, nes jose dalyvavę burtininkai, buvę ne tik buriama, bet ir meldžiamasi. Šią žinią jis paėmė iš savo pirmtakų, XVI a. autorių. Vienu iš tokių autorių galėjo būti Motiejus Strijkovskis, savo kronikoje tikinęs skaitytoją, kad daug ką matęs savo akimis ir girdėjęs savo ausimis. Jis aprašo lapkričio mėnesio, arba rudens, šventes, kai kur dar užsilikusias.

Visus javus suvežę ir sudoroję, kelia sudėtinę puotą trys arba net keturi sodžiai. Susirenka į vienus namus su žmonomis, vaikais ir tarnais. Stalą vienur padengia šieniu, o kitur staltiese, ant jo padeda kiek duonos ir pastato keturiuose kampuose po didelį ąsotį su alum, po to atveda veršį su telyčia, aviną su avim, ožį su ožka, meitelį ir kiaulę, gaidį ir vištą, žąsiną ir žąsį ir kitų gyvulių bei paukščių po patiną ir patelę. Juos visus, aukodami savo dievui Žiemienikui, užmuša, pirmiausia jų žynys ar pagoniškas kunigas, paprasčiausias kaimietis, sukalbėjęs maldą, pradeda mušti, tada muša ir kiti, kreipdamiesi į Žiemieniką ir prašydami iš jo malonių. Užmušę visus gyvulius ir paukščius, jų mėsą verda ir kepa ir po to susėdę aplink stalą valgo. Tačiau, prieš pradėdant valgyti, jų žynys ar burtininkas po mažą gabaliuką kiekvieno patiekalo numeta po stalą, po suolu, po krosnim ir į kiekvieną namų kertę, aukodamas dievui. Ir taip puotos dalyviai valgo ir geria, net nežiūrėdami saiko, pučia dūdas ir dainuoja. Tokiose puotose kronikos autoriui tekę būti prie Obelių, prie Pasvalio ir kitoje Lietuvos ir Latvijos vietose.

¹ K. Jabionskis, Lietuvos kultūra ir jos veikėjai, Vilnius, 1973, p. 366—370.

² Jonas Lasickis, Apie žemaičių, kitų sarmatų bei netikrų krikščionių dievus, Vilnius, 1969, p. 23.

M. Strijkovskis buvęs ir Prūsijoje, tarp Įsručio, Ragainės ir Kuršo, iki pat Karaliaučiaus, girdėjęs kaimiečius kalbant lietuviškai ir matęs pagoniško dievo Pergrubijaus šventę, švenčiamą pavasarį tik ką sniegui ištirpus ir besiruošiant laukus arti. Tada keli kaimai supila salyklą ir, padarę alų, renkasi į didelį jų viršaičio (Wurschajt) namą. Tas jų viršaitis, aukotojas arba burtininkas, iškėlęs aukštyn ašotį su alum, kreipiasi į Pergrubiją. Po to dantimis paima puoduką su alum, neliesdamas rankomis, jį išgeria ir sviedžia jį per galvą, taip pat neprisiliesdamas rankomis, už jo stovinčiam tijūnui, arba valsčiaus vyresniajam. Šis vikriai pagauna puoduką, pripila ir pastato priešais viršaitį. Tas kartoja veiksmą, kreipdamasis į kitą dievą — Perkūną, po jo — į Pilvitį, Žvaigždikį, iš viso — į 15 dievų.

Sūduvoje, kur valstiečiai taip pat lietuviškai kalba, metinė šventė, pasak Strijkovskį, kiek kitaip švenčiama. Ten keturi arba net šeši kaimai kaip per kalėdojimą sudeda pinigų, perka jautį ar ožį ir susirenka į vieną didelį namą. Jame vyrai sukuria didelę ugnį, o jų žmonos iš suneštų kvietinių ir grikių miltų daro paplotėlius. Po to viršaitis (Wurschajtos), jų kunigas pagal pagoniškus papročius užsideda ant galvos vainiką, ranka liečia ožį arba jautį ir kreipiasi į visus dievus, kiekvieną paminėdamas atskirai, šnabždėdamas apeina tris kartus ir papiauna. Kraujui neleidžia tekėti ant žemės, surenka į rėčkutę ir, semdamas kaušu, viršaitis, panašiai kaip šventu vandenių, apšlaksto žmones, o jie, kraujo likučius parsinešę namo, apšlaksto gyvulius. Supiaustę jautį į gabalus, verda mėsą katiluose, vyrai susėda aplink ugnį, o moterys atneša jiems paruoštus, bet nekeptus paplotėlius. Vyrai tuos paplotėlius mėto vienas kitam per ugnį, kol jie iškepa. Po to valgo ir geria, dainuoja ir groja ilgomis trūbomis per visą naktį. Rytą vaišių likučius užkasa dievams ir išsivaikšto po namus¹.

Tą patį paprotį J. Lasickis taip aprašė: „Po to auka skerdžiama, ir jos kraujas, sutekintas į lėkštelę, išlaistomas žemėje, o mėsa atiduodama moterims, kurios ją tame pačiame svirne iškepa. Moterys, kol mėsa kepa, daro iš kvietinių miltų paplotėlius. Tų paplotėlių nešauna į krosnį, bet vyrai, apstoję židini, neatsitraukdami svaido juos per ugnį iš vienos pusės į kitą, kol paplotėliai sukietėja ir iškepa. Šitaip padarę, valgo ir geria dieną ir naktį, ligi vėmimo. Po to, išaušus dienai, visi išeina už sodybos, kur puotos likučius tam tikroje vietoje paslepia, kad jų negalėtų pasigrobtį nei paukščiai, nei žvėrys“².

¹ *Maciej Strijkowski*, Kronika Polska, Litewska, Żmódzka i wszystkiej Rusi, I, Warszawa, 1846, p. 147—149.

² *Jonas Lasickis*, Apie žemalčių... dievus, p. 29.

Čia aiškiai matyti, kad žinią apie aukojimo apeigas vienas autorius pasiskolino iš kito. Pirmenybė atitenka M. Strijkovskiui, nes jo kronikoje viskas plačiau aprašyta.

Žinoma, kronikoje viskas turėjo būti aišku. Tuomet istorinė literatūra kartu buvo ir grožinė. Tikrovė buvo papildoma išmone. Strijkovskis į savo kroniką dėjo ir jo paties sukurtus eilėraščius. Nestigo joje ir beletristikos. Tačiau svarbiausia išvada, kokią galime padaryti iš to jo aprašymo, yra ta, kad, dievams aukodami, pagonys nieko nedegina. Į juos meldžiasi, prašydami palaimos, numeta gabaliukus valgio, nulieja šlakelius gėrimo ir užkasa vaišių likučius.

Kitoje vietoje apie Dimstipatį sakoma, kad jam aukojamas gaidys, „kurį išvirę patys suvalgo, o kaulus sumeta į židinį; kiti sako, kad jis esąs šeimininkių dievas, jam pačios šeimininkės aukoja kiaulytę, kurią laiko moterys, stovėdamos ratu, o paskerdžia vyriausia moteris; jos ir mėsą suvalgo“. Berniukų ir mergaičių prie tokių apeigų neprileidžia. Kitas namų dievas esąs Pagirnis. Jam vienur vyrai aukoja paršą arba jautį, o moterys aukoja gaidžius. Tas dievas vardą gavęs nuo girnų akmenis, nes po girnomis turėjęs savo buveinę.

Jėzuitų misionieriai lietuvių kaimiečių pagonystę ir aukojimo būdus aprašė XVII ir XVIII amžiais. 1605 m. Vilniaus kolegijos misionieriai savo ataskaitoje užrašė: „Taigi čia tėvas (jėzuitas) pamatė, kad labai daug žmonių apsipainioję įvairiais prietarais. Jie garbina daug dievų ir jiems kaimo papročiu nustatytu metų laiku neša aukas. Kai kurie garbina dievą vardu Dirvolira, jam skerdžią paršą aukai. Kiti dievui, vardu Nosolas, aukoja ožį ir jo kraują išpila į upę, kad tie dievai duotų gerą javų derlių. Kai kurie garbiną dievą Dimstipatį. Kaip tą dievą garbina, nors tėvas ir norėjo sužinoti, jie visai nereiškė noro ką nors pasakyti. Mat, kai kurios jų religinės apeigos turi savo, liaudžiai jokių būdu nesakomų paslapčių.

Sugabenę iš laukų javus, jie ruošia puotas, į kurias kviečia vienas kitą. Savo dvasininką jie pasodina žymiausioje vietoje. Tas, prieš pradėdamas vaišes, papiauna gaidį, jo kojas pasvilina ugnyje ir iš jų sprendžia apie sekančių metų derlingumą ar nederlingumą ir tą savo spėjimą kaip koks pranašas visiems garsiai paskelbia“¹.

Jonas Lasickis užrašė tokią žinią: griaudžiant perkūniui, žemaitis nusiima kepurę ir, padėjęs ant žemės mėsos paltį, kalba maldą ir prašo šį dievą netrenkti į jį, į jo lauką ir namus, pažadėdamas mėsą jam paaukoti. Perkūnijai praėjus, žemaitis su savo šeima tą mėsą dievo Perkūno garbei suvalgo². Lasickiui

¹ Vilniaus universiteto Bibliotekos rankraščių skyrius, Annvae Litterae Societatis Jesu, III, 1627, l. 944.

² Jonas Lasickis, Apie žemaičių... dievus, p. 19.

svarbu buvo pabrėžti, kad elgiamasi ne krikščioniškai: aukoja dievui, o patys suvalgo. Taip iš tikrųjų ir buvo.

Jėzuitas J. Ostrovskis 1718 m. Skirlionių kaime sužinojęs apie stalų iškilmes, išlikusias iš senosios pagonystės. Per tas iškilmes prie vaišių stalo pakviečiamos ir mirusių vėlės, o demonas ir nekviestas penimas. Jam numetamas pirmasis kąsnis, išpilamas pirmasis šaukštas kiekvieno patiekalo ir pirmasis gurkšnis iš kiekvienos taurės. Misionierius padarė tokią išvadą: „Atrodo, jog tas paprotys jiems išliko pagoniškas, kaip kadaise senieji lietuviai, garbindami žalčius kaip dievus, galvojo, kad žalčiuose slypi demonai“¹.

1724—1725 metais jėzuitų misionieriai Okainiuose ir kituose Ramygalos parapijos kaimuose aptikę tokius dalykus: prie Juodžio upės miške, vidutinio aukščio kalnelyje rytojaus dieną po šv. Petro vyksta didelis žmonių susirinkimas, vadinamas žaislais arba velnio turgeliu. Renkasi abiejų lyčių žmonės, puotauja ištisą dieną ir dvi naktis. Vyrai žaidžia su kirviais².

Iš visų turimų XV—XVIII amžių aukojimų aprašymų matyti, kad tai buvo pavasario ir rudens šventės, su puotomis, keliamomis gamtoje arba patalpoje ir kad per tuos tikrus ar tariamus vieno dievo ar daugelio dievų pagerbimus, gyvulių niekad nedegino, jų mėsą virė, kepė ir valgė. Tose šventėse buvo grojama, dainuojama ir žaidžiama. Tai būta labai seno ir liaudy ilgai likusio vaišinimosi papročio.

Visuose sudėtinių vaišių ir aukojimų aprašymuose akmenys aukurai neminimi. Papiauto gyvulio ar paukščio mėsa buvo verdama ar kepama ant židinio ugnies. Jeigu tie židiniai būtų buvę kuo nors ypatingi, apie juos būtų paplitusios kalbos ir jos būtų pasiekusios godžias kronikų autorių ausis. Reformacinio judėjimo metu ir protestantai, ir katalikai kėlė aikštėn visas pagoniškas nuodėmes, priskiriamas liaudžiai. M. Strijkovskis ir J. Lasickis tiek daug surado pagoniškų dievų, tačiau aukštaičių ir žemaičių jie neapkaltino akmenų garbinimu ir iš jų šventovių ar aukurų darymu. Tik Vilniaus vyskupas Jonas, gavęs iš savo tėvo didžiojo kunigaikščio Žygimanto Senojo Šiaulių valsčių, užsiminė, jog tame valsčiuje tiek menkai buvo krikščionybė prigijusi, kad vienoje vietoje kaimiečiai akmenį laikę šventu. Tai bene vienintelis atvejis, kai XVI a. akmuo siejamas su tikėjimu.

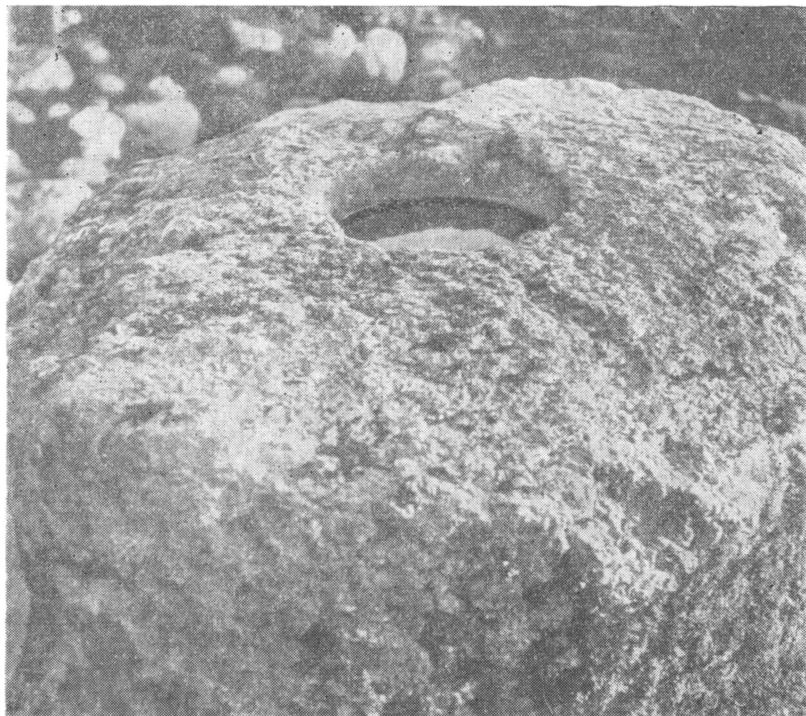
Šventus akmenis Lietuvoje XVII ir XVIII amžiais aptiko jėzuitai. 1605 m. Vilniaus kolegijos misionieriai savo pranešime-ataskaitoje vyresnybei užrašė: „Kai kurie labai tamsūs kaimiečiai mūsų pastangomis atsisakė biauraus įpročio garbin-

¹ Vilniaus universiteto Bibliotekos rankraščių skyrius; Liber Fructum spiritalium Collegii Academici Vilmensis Societatis Jesu, C. D. 5, l. 31.

² Ten pat, l. 69—70.

ti vieną akmenį, kurį jie laikė svirno, vaisingumo ir namų laimės dievu“.

1723 m. jėzuitas Ignas Ostrovskis vieną kraštą, pilną pagonybės, atvertęs nuo nedoro tikėjimo. Tas kraštas buvęs vidury pelkių, ir jo žmonės įvairiais būdais garbinę didelį akmenį. „Paniekinusi dievo namus, didelė daugybė žmonių kiekvieną sekmadienį, išpuolanti per jauną mėnulį, iš visur suplaukdavo prie to akmens, jį garbindami ar nusilenkdami ar klaupdamiesi arba aukodami tam akmeniui duonos, vilnų, linų, pinigų“. Tačiau daugiausia tas šventasis akmuo buvo pagerbiamas lazdomis. Pagal įžadą maldininkai vykdavo pėsti su lazdomis ir jas prie akmens palikdavo. Ligonys vykdavo, tikėdamiesi atgauti sveikatą. „Jie vis sakydavo, kad ten esanti įspausta švenčiausios mergelės Marijos pėda, nors beformė duobutė tame akmenyje neturi kokio nors panašumo į mergelės pėdą ir primena greičiau šuns letenos atspaudą to akmens šone“. Misionieriai surinkę apylinkės gyventojus, kurių buvę apie tris šimtus, ir atkalbėję juos nuo prietaringo pamaldumo. „Taigi, vieningai visiems pritariant, akmuo buvo išvers-

12. Dubenėtas akmuo. Šilalės k., Skuodo raj.

13. Dubenėtas akmuo. Antalieptė, Zarasų raj.

tas ir, kad ateityje už jo neužkliūtų žmogiškasis aklumas, žiemos metu buvo nustumtas po ledu į giliausią pelkę" ¹.

1724 m. Okainių kaimo lauke, Ramygalos parapijoje, misionieriai sunaikino apvalų akmenį, vietos gyventojų vadintą Šora. Apie tą akmenį pasakojama, kad jis kalne tarp dviejų medžių buvęs paguldytas, o vėliau padėtas kryžkelėje. Tas akmuo garsėjęs stebuklais. Misionieriai įmetė tą akmenį į sukurta laužą ir iš tikrųjų susilaukė stebuklo, nes „greičiau, negu buvo tikimasi, didelė akmens masė pavirto pelenais“. Tarp kaimiečių paėjo gandas „esą mes po to, kai iš tos vietos išėjome, dėl akmens sudeginimo netrukus abu buvę nubausti: vienas prieš laiką miręs, o kitas supanašėjęs į tą apvalų akmenį, kankinančiai turį suktis kaitulio. Tas gandas nuo tamsių žmonių pasklido ir tarp kilmingųjų: vienas nepaskutinio

---

¹ Vilniaus universiteto Bibliotekos rankračių skyrius; Liber Fructum...

lygio to krašto kilmingasis keliaudamas tą pasaką paskleidė ir ten, kur rengėme naują misiją" ¹.

Teodoras Triplinas, keliavęs po Lietuvą XIX a. vidury, aprašė atsitikimą su akmeniu Paliepių kaimo Savičiaus dvaro laukuose, Kėdainių apskrityje: „Kalbu apie milžinišką akmenį, dviejų dramblių didumo monolitą, kuris kažkoku keistu būdu atkeliavo į čionykščius laukus ir čia guli kaip koks milžiniškas stebuklas vidury puikiausių kviečių“. Atsiradęs to milžiniško akmens gerbėjas — grafas Marijonas Čapskis. Jis įsigėidė tą akmenį nupirkti už 500 rublių sidabru ir papuošti Kėdainių dvaro parką. Akmeniui nugabenti į Kėdainius reikėjo 30 arklių, kuriuos turėjo duoti valstiečiai baudžiauninkai. Triplinas rašo: „Bet čionykščiai žmonės teikia tam akmeniui kažkokią religinę vertę ir, sužinoję, kad gali jo netekti, surinko penkis šimtus rublių sidabru ir dovanojo juos ponui, prašydami, kad paliktų šventą akmenį savo lauke. Maršalkas (Savičius) pinigų nepriėmęs, bet kontraktą su grafu Čapskiu nutraukė ir sugalvojo milžinišką riedulį, į kurio viršūnę sunku įkopti, papuošti kokios nors šventosios statulėle. Po to, apžiūrėję akmenį ir ūkį, aplankėme su ponia maršalkiene sergančius kaimiečius jų trobose" ².

Sunku pasakyti, dėl ko valstiečiai dėjo pinigus akmeniui atpirkti, greičiausiai ne dėl jo šventumo, o dėl nugabenimo į Kėdainius sunkumo. Galima ne tik 30, bet ir daugiau arklių nuvaryti ir patiems jėgų netekti. Dviejų dramblių didumo akmens į vežimą juk neįkelsi. Paliepių, kaip ir Puntuko, akmeniu žmonės stebėjosi ir apie juos padavimus kūrė dėl jų didumo.

Kiti akmenys apipinami padavimais dėl jų ypatingumo, dėl neįprastos riedulio formos arba kažkieno ranka padarytų ženklų. Nesuprantami dalykai buvo laikomi paslaptingais ir tuo pačiu stebuklingais. Archeologas F. Pokrovskis mano, kad daug akmenų paženklino malūnininkai, beieškodami tinkamų akmenų girnoms. Akmenyje gulinčiame prie Dubinės žiočių prie Veliuonos, greta žmogaus pėdos iškaltos raidės H. L. ³ Suženklintais akmenimis buvo žymimos laukų ir pievų ribos dvaruose. Lietuvoje padavimų apie ypatingus akmenis yra daug. Vieni vadinami mokais, kiti — užkeiktomis mergomis, tretieji — velnio neštais ir pamestais. Yra akmenų dubenėtų, su Marijos ar Jėzaus pėdomis. Yra stabakulių ⁴.

Liaudies padavimuose apie ypatingus akmenis žymią vietą užima velnio nešti ir pamesti, tai norint užtvenkti upę, su-

¹ Vilniaus universiteto Bibliotekos rankraščių skyrius; Liber Fructum... ,

² T. Triplin, Dziennik podróży po Litwie i Żmudzi, t. II, Wilno, 1858, p. 69—70.

³ Г. В. Покровский, Археологическая карта Виленской губернии, Вильна, 1893, с. XIII.

⁴ P. Tarasenko, Pėdos akmenyje, Vilnius, 1958, p. 5—20.

griauti bažnyčią, suvienodinti du ežerus, nužymėti naujas žemės ribas ir t. t. Po jų eina akmenimis paversti žmonės: tėvų prakeikti jaunavedžiai, nuotaka, nenorėjusi tekėti už nemylimo vyro, užburti vestuvininiai, švedų kariai. Ypatingų akmenų negalima skaldyti, akmenskaldžiai apanka, susižaloja, jiems prisispaučia baisūs dalykai. Prie tokių akmenų vaidenasi¹. Padavimuose pagoniškų dalykų nėra. Velnio nešti arba užkeikti akmenys — krikščionybės padarai.

Atskirą padavimų grupę apie akmenis sudaro mokai. Tautosakininkai jų užregistravo keturis². Padavimą apie moką, esantį Šešmaties miške, netoli Tauragnų, užrašė geografai Č. Kudaba ir paskelbė spaudoje³.

Iš visų žinių apie šventuosius ir paslaptinguosius akmenis vertingiausia tai, ką užrašė jėzuitų misionieriai. Tas akmuo, prie kurio žmonės eidavo ieškodami sveikatos, prie kurio palikdavo lazdas ir aukas ir kurį paskandino baloje po ledu, lyg ir paaiškintų archeologų radinių Mosėdyje. Betgi pastebėtinas ir esminis tų radinių skirtumas. Jėzuitai net neužsimena, kad prie to stebuklingo akmens būtų kūrenama ugnis ir kas nors deginama. Ir, be to, aiškiai matyti, kad tas akmuo buvo gerbiamas ne pagoniškai, o krikščioniškai ir dargi katalikiškai. Šventos ir stebuklingos vietos Lietuvoje atsirado po kontrreformacijos laimėjimo. Jėzuitų nuskandinto akmens įdubimą gyventojai vadino Marijos pėda. Greičiausiai dėl tos pėdos akmuo ir buvo laikomas stebuklingu. Taigi, krikščioniškame prietare nerverta ieškoti pagonystės likučių.

Prašyte prašosi mintis, ar archeologų radinys Mosėdy nebus tik naktigonių židiny. Melioruojama vieta buvo pelkėta, tinkama vieta ganyklai. Retą kurią naktį bernai nekūrendavo ugnies. Prie jos ne tik šildydavosi, bet ir užkandą pasidarydavo. O kad židiny buvo prie akmens, tai visai suprantama. Naktigoniai rinkdavosi į sutartą ir kuo nors išsiskiriančią vietą. Jie, kaip ir piemenys, kūrendavo ugnį ir per kai kurias šventes, pavyzdžiui Sekmines, keldavo vaišes, kepdami kiaušiniene.

Mintį, kad lietuviai, būdami pagony, ant aukurų degino dievams gyvulius, reikia atmesti. Jie keldavo vaišes, panašias į krikščionių kalėdas, velykas ir kitas didžiasias šventes. Tik jų vaišės buvo sudėtinės, stiprinusios gerus kaimynų santykius. Dievams ar dvasioms atitekdavo malda, maisto likučiai arba visai nežymi maisto dalis. Žinios apie avinų ir jaučių deginimą ant aukurų atkeliavo į Lietuvą iš senovės rytų ir Antikos mitologijos ir paplito gana vėlai, romantizmo epochoje.

¹ Bronislava Kerbelytė, Lietuvių liaudies padavimų katalogas, Vilnius, 1973, p. 15—17.

² Ten pat, p. 16, Nr. 55.

³ Č. Kudaba, Tauragnai,— Mokslas ir gyvenimas, 1966, Nr. 7.

ŠVENTYKLOS IR STABAI

Ginčas, turėjo ar neturėjo lietuviai pagonys šventyklas ir stabus, nėra tolimos praeities dalykas. Jis tebėra aktualus ir šiandien. Tai rodo etnografinės P. Dundulienės gana aštrus pasisakymas prieš archeologą A. Tautavičių¹. Archeologai iš radingų išaiškino senovės lietuvių įrankius, ginklus, papuošalus, atspėjo nemaža jų galvosenos ir pažiūrų mįslių, bet iki šiol kokių nors stabų gaminimo arba jų garbinimo šventyklose pėdsakų nesurado. Nei A. Tautavičius, nei kuris kitas archeologas neneigia, kad pagonys turėjo savo dievus. Jie tik kelia klausimą, kaip jie tuos dievus vaizdavosi, dirbdino juos iš medžio, akmens ar metalo, ar statė jiems šventyklas, panašiai, kaip senovės graikai ir romėnai, ar stabų nesigamino ir tenkinosi, vaizduodami juos mitinėmis būtybėmis.

Išvadą, kad senovės lietuviai šventyklų, kurias galima būtų priskirti medžio ar mūro architektūrai, ir stabų, kaip skulptūros kūrinių, neturėjo, P. Dundulienė palaikė beveik lietuvių tautinės savigarbos įžeidimu.

Istoriko pozicija šiame reikale labai paprasta. Jeigu lietuviai būtų turėję pagoniškų dievų stabus, tai, įvedant krikščionybę XIV ir XV amžiais, kada buvo naikinama pagonybė bei jos likučiai, krikštytojai būtų daužę ar kitaip naikinę jų stabus ir šventyklas ir didžiudamiesi tai aprašę. Reikia patikrinti, kaip Lietuvos krikštas aprašytas.

Pirmasis jį aprašė Jeronimas Pragiškis, gyvenęs XIV amžiuje ir kaip misionierius lankęsis Lietuvoje 1392—1398 metais. Savo išspūdžius jis ne pats aprašė, o jo amžininkas, tik žymiai už jį jaunesnis, Enėjas Silvijus Pikolominis (1405—1464), vėliau tapęs popiežium Pijum II. Tas Jeronimas, vienuolis, teologijos daktaras, pabėgęs iš Prahos nuo husitų, prieglobstį rado Lenkijoje. Gavęs iš karaliaus Jogailos rekomendacinius raštus, jis atvyko į Lietuvą pas Vytautą ir, jam leidus, ėmėsi misijų darbo tarp kaimo gyventojų, kurie dar tebebuve pagonys. Greičiausiai jam teko veikti Žemaitijoje, kuri buvo perleista kryžiuočių ordinui ir tuo metu dar nekrikštyta.

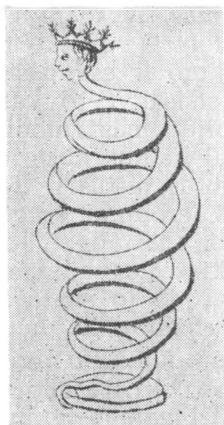
Pas pirmuosius aplankytus lietuvius Jeronimas Pragiškis sužinojęs apie žalčių garbinimą. Kiekvienas šeimos tėvas namų kampe ant šieno laikęs žaltį, jį maitinęs ir jam aukojęs. Visus žalčius Jeronimas liepė užmušti ir suneštus į aikštę vie-

¹ P. Dundulienė, Gintu Kernavės Perkūnų, „Švyturys“, 1966, Nr. 4, p. 18—19.

šai sudeginti. Tarp žalčių vienas buvęs toks didelis, kad daug kartų įmestas į ugnį vis nesudegdavo.

Kitoje vietoje Jeronimas aptiko šventos ir amžinos ugnies garbintojus. Kad ji neužgestų, saugojo šventikai. Jie atsakydavo klausiantiems ir dėl sergančių sveikatos. Šventikas, naktį stebėjęs ugnį, rytą duodavo atsakymą, išgis ar mirs ligonis. Jeronimas įrodė gyventojams, jog tai apgaulė, sugriovė šventyklą, išžarstė ugnį ir įvedė krikščioniškus papročius.

14. Šitaip atrodeš Patrimpas (Atrimpa), stovėjęs Romuvoje, kairėje Perkūno pusėje. Jis padirbtas iš vario ir vaizduoja susirangiusį žaltį su žmogaus galva, papuošta varpų vainiku. (Iš T. Narbuto „Dzieje narodu litewskiego“ I t.)

Vykdamas tolyn, radęs gentį, kuri garbino saulę ir ypatingoje pagarboje laikė reto didumo geležinį kūjį. Šventikai, paklausti, ką toks garbinimas reiškia, atsakė: kažkada daug mėnesių nebuvo matyti saulės, kurią galingiausias karalius sugavęs ir uždaręs tvirčiausiame bokšte. Tada atėję saulei į pagalbą Zodiako ženklai. Didžiuliu kūju jie sudaužė bokštą ir gražinę žmonėms saulę. Jeronimas išjuokė juos už tikėjimą į kvailą pasaką ir įrodė, kad saulę, mėnulį ir žvaigždes sutvėręs dievas.

Pagaliau Jeronimas rado gentį, kuri turėjo šventą girią. Ilgai jis aiškines žmonėms tikėjimo sakramentus ir pagaliau liepęs gojų iškirsti. Žmonės susirinko su kirviais ir kitais įrankiais, tačiau neatsirado tokio, kuris pirmas pradėtų. Tada Jeronimas pats paėmęs dviašmenį kirvį ir nukirtęs vieną aukštą medį. Juo pasekė susirinkusieji. Pagaliau kirtėjai pasiekę gojaus vidurį, kur augo labai senas ąžuolas, laikytas šventesniu už kitus. Visi nedrįso jo paliesti. Belūkuriuojant atsirado vienas drąsuolis. Pirmuoju smūgiu persikirto sau blauzdą ir beveik be sąmonės pargriuvo ant žemės. Aplinkui stovėjusi minia persigando, ėmė raudoti ir priekaištauti Jeronimui, kam jis prikalbėjęs išniekinti dievų būstinę. Niekas nebenorėjęs toliau kirsti.

Tada Jeronimas, tvirtindamas, kad tai tik esąs velnių vylius, apdumiantis žmonėms akis, liepė pakritusiam keltis ir parodyti, kad žaizdos blauzdoje nėra. Ir tas kėlėsi ir parodė. Po tokio stebuklo ne tik senas ąžuolas buvo nuverstas, bet ir visas gojus iškirstas.

Nuvykus misionieriui į kitą vietą šventojo miško kirsti, daugybė moterų, verkdamos ir aimanuodamos, nuėjo pas Vytautą skųstis, kad kėsinamasi sugriauti dievų buveinę, kurioje jos pratusios prašyti dieviškos pagalbos dėl lietaus arba giedros. Jeronimas, įvesdamas naujas apeigas, griaunaš tėvų papročius. Moteris pasekė ir vyrai, tvirtindami negalį pakęsti naujo tikėjimo ir esą pasiryžę greičiau palikti tėvynę ir namus, negu atsisakyti to, kas iš tėvų paveldėta. Sujaudintas šito įvykio ir bijodamas žmonių maišto, Vytautas nusprendė, jog geriau tegul liaudis nusigręžia nuo Kristaus, negu nuo jo. Jis atšaukė duotus raštus ir liepė Jeronimui palikti šalį.

Užrašęs Jeronimo Pragiškio pasakojimą, E. S. Pikolominis padarė tokią pastabą: „Jeronimas papasakojo mums ramiu veidu, nė kiek neabejodamas ir prisiekdamas. Kad vertas pasitikėjimo, rodė jo rimta kalba, išsimokslinimas ir tikėjimas. O mes, ką sužinojome, nepakeitę užrašėme“¹.

Palikdami nuošaly Jeronimo sektas pasakas, kuriomis jis pats galėjo tikėti, turime pagrindo padaryti tokią išvadą: pagoniškai garbinamus jis aptiko tris dalykus: žalčius, amžinąją ugnį ir gojus. Jeigu jis būtų sudaužęs bent vieną stabą arba sugriovęs šventyklą, to tikrai nebūtų užmiršęs, nes tai svarbiausias misionieriaus uždavinys. Ir dar vienas dalykas krinta į akis: tikėjimų provincialumas. Atskiros vietovės, kurias jis vadina gentimis, turėjo skirtingus dievų garbinimo papročius.

Patikrinkime, ką J. Dlugošas, beveik Jeronimo Pragiškio amžininkas, apie krikštą parašė. 1387 m. Jogaila, lydimas savo žmonos Jadvygos, Gniezno arkivyskupo Bodzanto, daugelio lenkų didikų ir kunigų, atvyko į Vilnių savo tautiečių krikštyti. Sušaukė savo brolius kunigaikščius ir žymiuosius bajorus ir palenkė juos prie vieno dievo ir teisingo krikščionių tikėjimo. Čia Dlugošas pastebi, kad lietuviai, būdami barbariškai tamsūs, garbinę ugnį kaip šventą ir amžiną, kurią šventikai kurstydavo dieną ir naktį, kad neužgestų, šventais laikė gojus ir kaip dievybes gerbė žalčius bei gyvates. Jogaila liepė Vilniuje degusią šventąją ugnį ir lietuviškai vadintą Žinyčią (Znicz) užgesinti, šventoves ir altorius, kur būdavo aukojama, sunaikinti, šventuosius gojus iškirsti, namuose laikomus žalčius ir gyvates išžudyti. Visa tai naikinant, girdėjosi tik verks-

---

¹ *Scriptores Rerum Prussicarum* IV, Leipzig, 1870, p. 289—240; A. *Janulaitis*, *Enėjas Silvius Piccolomini bei Jeronimas Pragiškis ir jų žinios apie Lietuvą*, Kaunas, 1928, p. 58—63; M. *Andziulytė-Ruginienė*, *Žemaičių christianizacijos pradžia*, Kaunas, 1937, p. 104—106.

mai ir aimanavimai, tačiau niekas neišdrįso karaliaus įsakymui pasipriešinti.

Aprašant, kaip buvo steigiama katedra, sakoma: „Pamaldusis karalius Vladislovas (Jogaila), atkakliai stengdamasis, kad į Lietuvą perneštas tikėjimas kas kartą labiau plisėtų ir tvirtėtų, įkūrė Vilniaus mieste šv. Trejybės katedros bažnyčią, pavadintą šventojo Stanislovo, narsaus ir garsaus vyskupo bei kankinio vardu, kad dvi tautos, lenkai ir lietuviai, vienu tikėjimu ir religija ir viena valdžia kaip lygiateisės sujungtos, turėtų vieną globėją ir užtarėją ir kad lietuviai amžinai atmintų, jog lenkų pagalba išsiveržė iš pagoniško tamsumo ir jog nuo jų nušvito krikščioniško tikėjimo šviesa, kaip jiems patiems, taip ir jų palikuonims. Didįjį altorių pastatė toje vietoje, kur prieš tai kūrėnta ugnis ir laikyta amžina, kad pagoniškas paklydimas visiems būtų aiškus“¹. Vadinasi, Vilniuje, pagoniškosios valstybės sostinėje, žymiausia pagoniško kulto vieta buvo amžinosios ugnies židiny. Jogailai įsakius, jis buvo užgesintas. Nieko neužsimenama apie vyriausiąją kunigą, žynius ir vaidelotus.

Bajorai buvo kviečiami į Vilnių su šeimomis ir krikštijami kiekvienas atskirai. Su miestiečiais ir šiaipjau prastais žmonėmis buvo elgiamasi kitaip. Jie buvo mokomi tikėjimo dalykų, ir karalius, kaip krikštatėvis, dalijo jiems marškinius bei kitus drabužius iš vilnonio audeklo, atvežto iš Lenkijos. Ir kai apie krikšto dovanas pasklidusi žinia, atsirado nemaža tokių, kurie panoro krikštytis kelis kartus. Prisirinkę tiek daug krikšto siekiančių lietuvių, vyrų ir moterų, kad juos reikėjo skirstyti į pulkus ir pulkais vesti prie upės. Įbridusieji į vandenį žegnojami, kalbama maldelė ir vietoj pagoniškų vardų, duodami krikščioniški. Pirma grupė pavadinama Petrais, antra — Povilais, trečia — Jonais, ketvirta — Jokūbais, penkta — Stanislovais ir t. t. Moterys išeidavo iš vandens Katrinomis, Margaritomis, Daratomis ir t. t.²

J. Dlugošas daug smulkiau aprašė žemaičių krikštą. 1413 m. Jogaila sušaukęs abiejų lyčių žemaičius ir paaiškinęs, kaip „biaurus ir gėdingas yra žemaičiams dalykas, kad, kai lietuviai kunigaikščiai, bajorija su visa tauta jau pažino vieną ir tikrąjį dievą, tik jie vieni liko pagonybės klaidose“. Po to išgriovė jų stabmeldiškus altorius ir atvyko prie jų svarbiausios dievybės, t. y. ugnies, esančios už Nevėžio upės ant aukšto kalno viršūnės, kurią jie laikė šventa ir amžina ir kurią šventikai kaip dievybę maitino, nuolat pridėdami malkų. Bokštą, kuriame ta ugnis buvo laikoma, padegė, o patį židinį išbarstė ir užgesino.

¹ Jan Długosz, Dzieła wszystkie, t. IV (Dziejów Polskich, t. III), Kraków, 1868, p. 441.

² Ten pat, p. 439.

Po to lenkų kareiviams liepė iškirsti miškus, kuriuos žemaičiai garbino kaip šventus ir dievų apgyventus. Jie buvę tiek akli, kad net tų miškų paukščius ir žvėris laikę šventais. Todėl niekas nekirto tuose miškuose medžių ir nemedžiojo, nes „velnias išsukdavo rankas ir kojas“. „Dėl to nepaprastai stebino barbarus, kad lenkų kareiviai, kertantieji jų šventuosius miškus, nenukentėjo kūno sužalojimais, ką jie patys dažnai patirdavo“.

Jogaila mokė žemaičius, kad reikia garbinti ir tikėti tik į vieną dievą, bet trijuose asmenyse, kad tas dievas yra pasaulio sutvėrėjas ir gailiausias atpirkėjas. Jis įrodinėjo, kad žemaičiai „netikrus garbino dievus, nes jais laikė ugnį, perkūną, miškus, gojus, žvėris, nes visa tai yra sutverta tikrojo dievo“. „Tie jų tariamieji dievai nieko jiems negalėjo padėti. Tai patys savo akimis galėję įsitikinti, kai buvo užgesinta ugnis, kurią jie laikė svarbiausia dievybe, iškirsti šventieji miškai ir gojai (alkos) ir išgriauti stuobriai“. Žemaitijoje, panašiai, kaip Vilniuje, krikšto proga „karalius Vladislovas išdalijo geriausią gelumbę, arklius, drabužius, pinigus ir kitas dovanas, kad juos tuo būdu priištų prie šventojo tikėjimo ir paskatintų kitus jį priimti“.

Kai karalius Vladislovas-Jogaila rengėsi išvykti iš Žemaitijos, žemaičiai „giliai paliesti savo netikrų dievų sunaikinimo ir ugnies užgesinimo, kas jų buvo laikoma šventu ir amžinu, slaptai tarėsi iš naujo įkurti šventąją ugnį, žiūrėdami, kad pelenai laužo vietoje išliktų šilti ir kalbėjo tarpusavy: kaip tik karalius pasitrauks, įsitikinsime, kad mūsų dievybė negalėjo būt sunaikinta, jei mes iš senų žarijų įstengsime įpūsti ugnį“. Karalius pasiliko dar kelias dienas tarp netikinčiųjų ir tuo metu liepė iš Nevėžio nešti vandenį ir gausiai pilti, kol laužas buvo užlietas.

Žemaičių seniūnu karalius paskyrė Kęsgailą ir įsakė, „kad ypač rūpestingai stebėtų naujai atverstuosius, kad jie negrįžtų prie senosios stambeldystės ir, be to, kad neleistų neteisintiems dievams aukoti aukų ir atlikinėti pagoniškų apeigų tiems, kurie vengė priimti šventojo tikėjimo jungą“. Seniūnas ištikimai vykdė karaliaus įsakymus, naujakrikštus stiprino tikėjime, „o likusiųjų tamsybėje pagonių neprileido prie buvusios stambeldystės“¹.

Iš Jeronimo Pragiškio ir Jano Dlugošo aprašymų aiškiai matyti, kad svarbiausi pagoniški dalykai, kurie krikšto metu buvo naikinami, tai židiniai su amžinąja ugnimi ir šventieji gojai. Apie kokias nors kitokias šventyklas ir jų kunigus net neužsimenama. Vadinasi, pagonių bažnytinės organizacijos pėdsakų jie napastebėjo. Reikia nepamiršti ir to, kad J. Dlu-

---

¹ Jan Długosz, Dzieła wszystkie, t. V (Dziejów Polskich, t. IV), Kraków, 1869, p. 147—151.

gošas lietuvių tikėjimą laikė artimu romėnų stabmeldystei, pats vilniečių, kaip ir žemaičių, krikštijimo nematė, tik rėmėsi pasakojimais mačiusiųjų, todėl jam visai nesunku buvo priminti pagonių ir stabmeldžių stabų ir šventyklų panašumą. Jis to nepadarė, pasitikėdamas gaunamų žinių autentiškumu. Šventyklų ir stabų krikšto metu nebuvo ir negalėjo būti. Ir štai dėl ko.

Nors XIII a. vidury susikūrusi Lietuvos valstybė buvo pagoniška, tačiau jos valdovai, didieji kunigaikščiai pradedant Mindaugu, nesistengė pagonybę išsaugoti, ją koku nors būdu centralizuoti ir padaryti valdžios ir tuo pačiu viešpataujančios klasės pagalbininke. Juk Mindaugas krikštijosi, įsteigė vyskupystę ir buvo gavęs karaliaus vainiką. Nuo krikščionybės jis atsimetė ne dėl religinių, o dėl politinių priežasčių. Ir Vytenis norėjo krikštytis, jis kvietė pas save pranciškonus ir buvo pastatęs jiems bažnyčią¹. Kryžiuočiai aplinkiniais keliais pasiuntė savo kariuomenę ir tą bažnyčią sudegino. Istoriografijoje plačiai žinomi Gedimino laišakai popiežiui Jonui XXII dėl krikšto. Viename laiške teigiama: „Mes su krikščionimis kariaujame ne dėl to, kad sunaikintume katalikų tikėjimą, bet kad pasipriešintume mums daromoms skriaudoms, kaip tai daro krikščionių karaliai bei valdovai; tai matyti iš to, kad mes pas save turime brolių iš pranciškonų ordino ir iš dominikonų ordino ir jiems davėme visišką laisvę krikštyti, sakyti pamokslus ir atlikinėti kitas šventąsias apeigas“². Apkrikštyti Lietuvą stengėsi ir Kęstutis. Pagoniškoje Lietuvoje didikams ir bajorams krikščionybė buvo nenaujiena. Valstybės valdžia stengėsi būti krikščioniška, krikščionių religija, kaip feodalizmo ideologija, jai buvo parankiausia. Paskelbti valstybę krikščioniška trukdė ne religinės, bet politinės kliūtys. Laikyti didžiuosius kunigaikščius pagonybės gynėjais nėra nė mažiausio pagrindo. Todėl pagoniškoje Lietuvoje neatsirado šventyklų su dievų statulomis, vienodomis apeigomis ir su krivių ar šventikų vyresnybe.

XVI a. autoriai, rašę apie Lietuvos krikštą, rėmėsi daugiausia J. Dluogošo žiniomis, neužmiršdami ir Jeronimo Pragiškio pasakojimo. A. Gvagninis pakartojo visa, kas buvo J. Dluogošo parašyta: apie krikšto marškinius, vardų suteikimą ištisais būriais, apie tai, kaip vienas žemaičių šaunus vyras apsikrikštijusių vardu padėjo Jogailai, pareikšdamas, jog savus lietuviškus dievus apleidžia ir priima lenkų, kaip galingesnius. Perpasakoja ir tai, kaip per vieną pamokslą, kunigui aiškinant apie pasaulio sutvėrimą, vienas kaimietis ėmė prieštarauti³.

¹ Gedimino laišakai, parengė V. Pašuta ir J. Štal, V., 1966, p. 25.

² Ten pat, p. 27.

³ *Alexander Gvagnini*, Z kroniki Sarmacyi Europskiej, Kraków, 1860, p. 78—80; *Jan Długosz*, Dzieła wszystkie, t. V (Dziejów Polskich, t. IV), Kraków, 1869, p. 149—150.

Tą patį randame ir M. Strijkovskio kronikoje, tik su nemažu „patikslinimu“. Jogaila liepęs šventąją ugnį užgesinti ir „pagonišką šventyklą, kurioje stovėjo Perkūno stabas (bałwan) bei jo altorius, ir bokštą su langeliu, pro kurį šventikai (kapłani) bei žyniai teikė žmonėms apgaulingus atsakymus, nugriauti“¹. Ten pat jis primena, kad čekų kunigas Jeronimas (Pragiškis) pats sukapojo didelį Perkūno stabą, iš medžio padirbtą, ir sau persikirto koją. Visas XV ir XVI amžiaus žinias apie Lietuvos sukrikščioninimą apibendrino Albertas Vijukas-Kojalavičius lotyniškai parašytoje dviejų tomų „Lietuvos istorijoje“. Pirmasis tomas išėjo 1650 m., antrasis — 1669 m. Kojalavičiaus istorija buvo pagrindinė plačiai paplitusi knyga, iš kurios buvo semiamasi žinių apie Lietuvos praeitį iki XIX amžiaus pradžios, iki romantizmo plitimo historiografijoje.

Kojalavičius plačiai aprašo aukštaičių krikštą 1387 m. ir žemaičių — 1413 m. Susipažinkime su jo tekstu.

Vilniuje susirinko gausūs luomai, o pirmiausia karaliaus giminės-kunigaikščiai. Buvo nutarta, kad prietaringas daugelio dievų garbinimas visiškai būtų pašalintas visoje Lietuvoje ir kitose Lietuvai priklausančiose srityse, o vėliau krikščionių apeigomis visų būtų garbinama viena aukščiausia dievybė. Tam reikalavimui pirmiausia pakluso bajorijos atstovai, dalyvavę seime: jie krikščionių papročiu buvo švęstu vandeniui nuplaunami, o po to žemosios pilies aikštėje, toje vietoje, kur žaibų valdovas, vietine kalba vadinamas Perkūnu, buvo amžina ugnimi garbinamas, arkivyskupo Bodzanto buvo pašventinta šv. Stanislovo vardo bažnyčia, o Vilniaus vyskupui ir kitiems kapitulos kunigams, vadinamiesiems kanauninkams, Jogaila suteikęs didelius turtus.

Be abejo, nieko nėra sunkiau žmonėms, kaip pagal kito liepimą atsisakyti senelių tikėjimo, kurį kiekvienas gavo su maistu. Mat, toji pagarba dievams ir baimė, kuri iš mažens yra įskiepyta širdyje ir augo metams slenkant, negali būti išraunamos iš neapsišvietusių širdžių vien jėga.

Tačiau, kada jie pastebėjo, jog, karaliui paliepus, gęsta šventosios ugnys, niekinami aukurai ir šventovės, alkai kertami, šliužai žudomi, ir už visa tai niekas nenukenčia, nebaudžiamas, tada žmonės ėmė spėti, jog nebuvo pagrindo bijotis to, ko ligi tol jie bijojo ir, baimei pamažu atslūgus, patys priėmė valdovų tikėjimą. Kartą kunigas, kilęs iš Bohemijos, vardu Jeronimas, kirviu beskaldydamas dievo Perkūno atvaizdą, per neatsargumą smarkiai įsikirto sau koją, todėl žmonės ėmė šaukti, jog šita nelaimė atsitikusi dėl dievybės įžeidimo, ir raudojo, kad buvęs paniekintas jų tikėjimas, bet, kai pats Jeronimas, ranka mostelėjęs virš žaizdos, ir šventojo kryžiaus žen-

---

¹ *Maciej Strykowski*, *Kronika Polska, Litewska, Żmódzka i wszystkiej Rusi*, II, Warszawa, 1846, p. 79.

lu peržegnojęs, šaukėsi tikrąjį dievą, ir aplink stovintiems staiga parodė koją sugijusią, tada, nepaprasto stebuklo pri-trenkti, žmonės pajuto naujojo tikėjimo galingumą ir ėmė ty-čiotis iš senojo. Būdavo ir taip, kad pats valdovas, keliauda-mas po visą Lietuvą, nevengdavo lietuviškai aiškinti gausiai miniai krikščionių mokslo. Mat, jam nebuvo pagalbininkų ku-nigų, pakankamai mokančių tą kalbą. Diena iš dienos plaukė žmonės, kuriuos traukė ne tik valdovo meilumas, bet ir dos-numas: kaimiečiams, ligi tol nešiojusiems tik lininį ar kailinį drabužį, dabar kiekvienam, apsiplovusiam šventuoju vande-niu, būdavo duodamas baltos spalvos vilnonis rūbas; todėl vi-si grūste grūdosi. Susirinkusius prie upės kranto reikėjo su-skirstyti būriais, ir, kiekvienam būriui paskyrus atskirą vardą, vandeniui apšlakstyti. Šaltiniai pasakoja, kad tuo žygiu trisde-šimt tūkstančių kaimiečių ir miestiečių šventojo šaltinio van-deniui buvo nuplauti. Todėl ligi šios dienos upės, kurių kran-tuose buvo atliktas tas krikščioniškas apšlakstymas, paprastai vadinamos šventomis. Šiam žodžiui atitinka lotynų kalbos žo-dis *sancta* ¹.

Šiame aprašyme nesunku pastebėti J. Dlugošo ir J. Pra-giščio žinių interpretaciją pagal vyravusias Renesanso pažiū-ras į senovės lietuvių tikėjimus. Prie Dlugošo aprašytos žiny-čios — amžinosios ugnies židinio — Kojalavičius, sekdamas M. Strijkovskiū, pridėjo Perkūną. J. Pragiškio aprašytą šven-tojo gojaus didžiausią ažuolą jie pavertė kirviu skaldomu die-vo Perkūno atvaizdu. Ir, be to, Jeronimas Pragiškis padarė stebuklą, išgydydamas ne pats save, o pagonį.

Kojalavičiaus istorijoje rašoma: kada šventoji ugnis, kurią prie Nevėžio žyniai nuolatos uoliausiai kurstydavo, liko už-gesinta, stabai išversti, miškeliai iškirsti, visokiausi žemaičių tikėjimo šaltiniai sunaikinti, o jų dievai ramūs ir savo įžeidėjų nebaudžia už šventvagystę,— tuo iš pradžių jie stebėjosi, o ga-na greitai ėmė įtarti, jog jų dievai tėra tušti vardai, pagaliau pradėjo niekinti, kaip pajuokos vertą dalyką tai, ką ilgai garbino.

Galų gale, sukviėtę visus į pasitarimą, išrinko jie už kitus vyresnio amžiaus vyrą, kuris visų vardu turėjo taip kreiptis į valdovus: „Ligi šiol garbindami senąsias dievybes, kurias, kaip šventenybes, buvo garbinę mūsų protėviai, mes pasiel-gėme gal perdaug išdidžiai, negu derėjo mums, kaip jų val-diniams. Be abejo, dievus reikia labiau garbinti, negu valdo-vus. Po to, kai pastebėjome, jog mūsų dievai, kuriuos taip didžiai garbinome, jūsų liepimu įžeisti, nieko nedarė, kad ap-sigintų, nes, be jokio abejojimo, jie yra arba silpnučiai, arba visiškai bejėgiai, su noru prisidedame prie jūsų dievybės, kaip

¹ *Alberto Wiivk Kojalowicz, Historiae Lituanae pars prior (I), 1650, p. 396—397.*

galingesnės, ir ateity imsimė ją garbinti". Valdovų labai maloniai sutiktas, atstovas paskatino kitus, kad negaišdami įvykdytų tai, ką per jį buvo pažadėję. Todėl jie gausiai suplaukdavo, kad pasiklausytų kalbų apie dievą ir išmuktų tikrojo tikėjimo tiesų. Tuo metu pamokslininkų ordino kunigui Nikolajui Venzikui, valdovų akivaizdoje sakant žmonėms pamokslą, atsitikęs vienas nemalonus dalykas. Pamokslininkui iš sakyklos aiškinant, kaip buvo sutvertas pasaulis, vienas senas senelis sušukęs:

„Vyrai, tikėkite manimi! Ką tas jaunutis žmogeliukas kalba, be abejo, yra melas. Iš kur gi šita viską gali žinoti, kada aš, tiek metų, beveik visą šimtmetį pragyvenęs ir atminty apimdamas, nieko panašaus negaliu prisiminti?“

Visas pamokslas būtų niekais nuėjęs, jeigu karalius savo įtaka nebūtų parėmęs kunigo žodžių. Labai meiliai kreipėsi jis iš pradžių į tą dantingąjį senį, o vėliau — į kitus, paaiškindamas, kad šventieji kalbėtojai per pamokslą ne tai kalba, ką patys arba savo akimis matė, arba gyvendami patyrė, bet kas prieš daugybę šimtmečių dėl aukščiausiojo ir tikrojo dievo galios atsitiko, ką pasiėmę iš protėvių mokslo, iš senųjų rašytinių šaltinių, ypač iš dieviškųjų knygų. Po nuolatinio ilgo darbo pagaliau buvo įveiktas tamsių žmonių nežinojimas, ir visi, kiek pajėgdami suprasti, buvo apšviesti krikščionių mokslo pagrindais, ir dideliam Jogailos ir Vytauto džiaugsmui buvo apkrikštyti pagal katalikų tikėjimą iš šventojo šaltinio¹.

Simonas Daukantas rėmėsi Strijkovskiu ir Kojalavičium, tačiau dėl vaizdingumo kai ką aiškiau nusakė. Jogaila liepęs Perkūno, didžiausio lietuvių dievo, stabą išversti. Ir kada vienas vyras pirmuoju smūgiu norėjo jį sudaužyti, persikirto sau koją. Tai matydami, pagonys ėmė šaukti, koks stiprus jų dievas. Tuo tarpu priejo krikščionių kunigas su kirviu, dešine ranka peržegnojo sužeistąjį, kuris tuojau kėlėsi sveikas. Jis pentimi trenkė į stabą, ir stabas tuojau į dulkes pavirto. Tuo metu danguje pasirodžiusi šviesa, ir, tai matydami, pagonys bėgo krikštytis net nebėję persirengti. Vilniuje Perkūno šventykla su amžinąja ugnimi taip pat buvusi nugriauta ir aukuro vietoje įrengtas didysis katedros altorius².

Jokūbas Karò (1836—1904) pateikė tokį krikšto aprašymą: graudu buvo žiūrėti į minias žmonių, susirinkusių į Vilnių 1387 m. vasario 17. „Buvo tai sekmadienis, kunigai skaitė tą pačią evangeliją, kuri buvo skaitoma karūnacijos dieną. Sniegas laikė užgulęs žemę, medžius ir kalnus, ant aukščiausio kalno matyti Perkūno paveikslas su raudonomis akimis, liepsnojančia kakta; tarp aukštų ažuolų dega šventoji ugnis; šal-

¹ *Alberto Wiivk Kojalowicz, Historiae Lituanae pars altera (II), 1669, p. 92—95.*

² *Simanas Daukantas, Darbay senuju Lituwiau yr Žemaycziu 1822, Kaunas, 1929, p. 179.*

tas vėjas gaudžia medžiuose ir tarytum liūdnei vaitoja, apgailėstaudamas mirštančius amžius; žmonių minios laukia, kvapą sulaukydamos, nenuleidžia akių nuo tylinčio dievaičio...

Staiga varpų balsai, himnų giedojimas pertraukia tylą: žengia procesija, o viršum jos keliasi rūkas iš smilkytuvų. Pirmas žengia karalius su kunigaikščiais ir bajorais; paskui — vyskupas su auksuotais rūbais ir smaila kepure, aukšta vingiuota lazda rankose, toliau — ilga vienuolių bei kunigų eilė. Procesija užlipa ant kalno, apstoja dievaitį. Vienuoliai pranciškonai pagriebia kirvius ir kibirus su vandeniu, daužo ir kerta medinį dievaitį, gesina šventąją ugnį, kurią kartų kartos saugojo; seni ažuolai virsta pakirsti, uždengdami savimi burtus, amžius tvėrusius. Perkūne, kur tavo griausmas?! Šventa ugnis, Žinyčia, kodėl nekeršiji už sutepimą ir paniekinimą tavo aukuro?"¹ Toliau kreipiamasi į Patrimpą, Poklių, Kurką, Aušvę, Sotvarą, Okopirmą, Švaistikį ir kitus pagoniškus lietuvių dievus ir klausama, kodėl jie tyli, kada naikinama jų buveinė.

Visa tai išpūdinga beletristika, priklausanti teksto autoriui, ne šiaip sau rašytojui, o Ienos universiteto istorijos profesoriui. Tik vienas čia iš kitur skolintas dalykas, tai Perkūnas su raudonom akim ir liepsnojančia kakta. Jis paimtas, kaip pats autorius nurodo, iš Kristupo Hartknocho (1644—1687), o šis paėmė iš XVI a. autorių, aprašiusių Romuvos, ar Romovės, šventyklą.

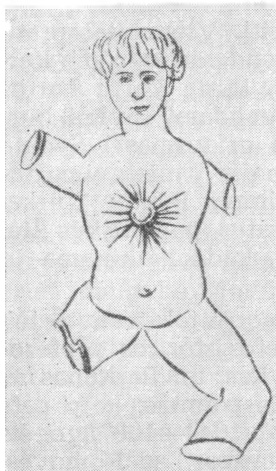
Petro Dusburgo kronikoje parašyta: „Šio pagoniško krašto viduje, Nadruvoje, buvo viena vieta, vadinama Romove (Romow), savo vardą gavusi nuo Romos. Toje vietoje gyveno vadinamasis Krivė, kurį taip gerbė, kaip krikščionys popiežių“. Mikalojus Jerošinas, Dusburgo lotynišką kroniką sueilavęs vokiškai, tą vietą vadina Romove. XVI a. autoriai, perėmę P. Dusburgo ir J. Dlugošo mintį, kad lietuviai — romėnų palikuonys, ėmė aistringai ieškoti tos pagonių Romos. Kitoje Dusburgo kronikos vietoje parašyta: „Tuo pačiu laiku (1294 m.) brolis Liudvikas de Libencele, būdamas Ragainės komendantas, su savo kryžiuočiais ir kariais daugelį kartų pasižymėjo kovose su lietuviais. Dažnai žygius atlikdavo vandens keliu; vienas iš tų kraštų buvo Austechia, lietuvių karaliaus žemė, kurioje kaimą, vadinamą Romene, jų laikomą šventą, sudegino, o visus gyventojus suėmė ir išžudė“². Buvo sprendžiama, ar čia ta pati šventa vieta, ar kita. Motiejus Strijkovskis Romėnės vardą susiejo su Palemono legenda. Ten, kur Dubysa įteka į Nemuną, labai gražioj vietoj Palemonas įsteigė miestą Roma Nova, kurį vėliau jo palikuonys ėmė vadinti Romnove,

¹ *Jacob Caro*, *Geschichte Polens*, III (1386—1430), Gotha, 1869, p. 35.

² *Scriptores Rerum Prussicarum*, I, Leipzig, 1861, p. 159.

arba Romovė¹. Toliau toje pačioje kronikoje rašo, kad svarbiausioji šventykla su kunigu, bemaž popiežiumi, buvo prie Nevėžio². Jis atskyrė prūsų Romovę nuo aukštaičių ir žemaičių Romovės.

Prūsų Romovėje, pagal Strijkovskį, Krivių Krivaičiui buvo pastatyta po kerotu ąžuolu šventykla, kurioje priešaky iš kairės pusės buvo Perkūno stabas. Ten buvo dieną ir naktį kūrenama ugnis. Kairėje tos šventyklos pusėje buvo stabas iš vario, panašus į išsitiesusį žaltį, romėnų vadinamą Dii Panates. Trečiame kampe stovėjo velniškas stabas, vadintas Patelo, ketvirtas buvo Viršaitis (Wirschajtos), laikomas namų dievu. Jo žinioje buvo judamas ir nejudamas turtas, ypač gyvuliai. Penktas stabas Snejbratas, visokių naminių paukščių globėjas. Šeštasis dievas buvo Gurchas. Šią prūsų Romovę su visais stabais ir jų vyskupu sugriovęs Lenkijos karalius Boleslovas Narsusis 1017 metais. Toji vieta vadinama Heiligenbeil — Šventasis kirvis. Romovės ne tik buvo ieškoma, kur ji stovėjo, bet ir aiškinama, kaip ji prieš 500 ar daugiau metų atrodė.

15. Taip atrodęs dievas Žvaigždikis. (Iš T. Narbuto „Dzieje star. narodu litewskiego“ I t.)

M. Strijkovskio aiškinimas neišpopuliarėjo. Jį pralenkė Prūsijos to paties amžiaus metraštininkai Simonas Grunau ir Lukas Davidas. Aukštinamas ir melagiu vadinamas dažniausiai pirmasis, nors daug daugiau apie Romovę parašė antrasis. Abu jie Romovės buvimą siejo su legenda apie Prutenį ir Vaidutį³.

Pasak Grunau, tas Romovės milžiniškas ąžuolas žaliavęs ir žiemą, ir vasarą. Jo skersmuo siekė 12 pėdų. Po juo stovėjusios ne šešios, o tik trys statulos: Perkūno, Patrimpo ir Pikuolio. Perkūno statula stovėjo vidury, Patrimpo — kairėje ir Pikuolio — dešinėje. Arti tų statulų Perkūno garbei nuolat buvo kūrenama ugnis iš ąžuolinių malkų. Jeigu ji užgestų, vaidelotas už apsileidimą sumokėtų gyvybe. Patrimpui dideliame puode, uždengtame javų pėdais buvo laikomas žaltys. Jį maitindavo pienu. Trečiam dievui Pikuoliui (Potolli) buvo padėta negyvo žmogaus galva, arklys ir karvė, kuriuos švenčių metu aukodavo. Visa ši šventykla buvo apjuosta 7 uolekčių aukš-

¹ *Maciej Strykowski*, *Kronika Polska, Litewska, Żmódzka i wszystkiej Rusi*, t. I, Warszawa, 1846, p. 79.

² Ten pat, p. 143.

³ *J. Jurginis*, *Legendos apie lietuvių kilmę*, Vilnius, 1971, p. 89—97.

tumo nuo žemės, 3 uolekčių pločio marška, už kurios užėti galėjo tik krivaitis ir vyriausieji vaidelotai. Prastas žmogus galėdavo pamatyti stabus, tik vaidelotui praskleidus tą maršką¹.

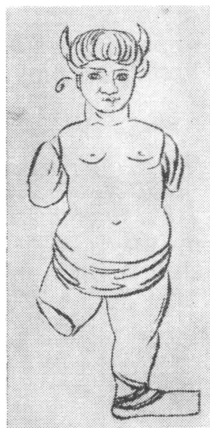
S. Grunau primena, kad Romovės kitas, matyt, senesnis vardas — Rickoyott. Boleslovas Narsusis ją sunaikinęs, stabus sudaužęs, vaidelotų namus sudeginęs ir toje vietoje įsteigęs miestą Vustopą-Konigsbergą².

L. Davidas ne tik daug plačiau aprašė visą Romovės įrengimą, bet ir išaiškino, kaip ji prūsų žemėje atsirado. Ją įsteigė ir dievų stabus atgabeno skandinavai Prutenis su Vaidevučiu, siekdami vietinių gyventojų paklusnumo. Prutenis — tai Krivis Krivaitis. Šventovei vietą jie parinko po nuostabiai dideliu ažuolu. Nuo to laiko vietovė Rickaitė, kur stovėjo tas ažuolas, imama vadinti Romove ir buvo nustatyta dievų garbinimo tvarka.

Paskirtą dieną susirinko žmonės į šventovę. Vaidevutis parodė miniai iš Skandijos atgabentus dievų paveikslus. Perkūnas atrodė kaip vidutinio amžiaus vyras, žiaurios išvaizdos, su liepsnų vainiku ant galvos, garbanota juoda barzda. Patrimpas — bebarzdis jaunikaitis, giedro ir linksmo veido, jo galvą puošė žalių varpų vainikas. Pikuolis — išdžiūvęs, išblyškusiu veidu senis, žila barzda, baltu raiščiu perrišta galva.

Žmonės džiaugėsi, dievų atvaizdus pamatę, tačiau senesnieji vietiniai gyventojai stebėjosi, nes dievų atvaizdų jie niekad nebuvo matę. Jie garbino saulę ir mėnulį ir laikė juos dievais. Vaidevutis paaiškino, kad dievai reiškia vietinių gyventojų ir ateivių susibroliavimą, kad jie užtikrina gerovę, laimę ir garbę ir kad visi juos garbinantieji sudarys vieną tautą³.

Toliau L. Davidas kartoja S. Grunau žinias apie tai, kas kuriam dievui laikoma. Tik prie Pikuolio (Potolo) priduria, kad arklys ir jautis, švenčių metu juos aukojant, sudeginami ant laužo — aukuro. Pasakoja, kaip ir dėl ko visa šventykla buvo apjuosta audeklu. Būdamas geras krikščionis, L. Davidas priduria, kad ažuolo žaliavimas vasarą ir žiemą buvo velnio išmonė ir kad visa stambeldžių šventykla buvo jo globoje. Todėl dievai vaidendavosi ir ypač daug visokių eibių pridaryda-

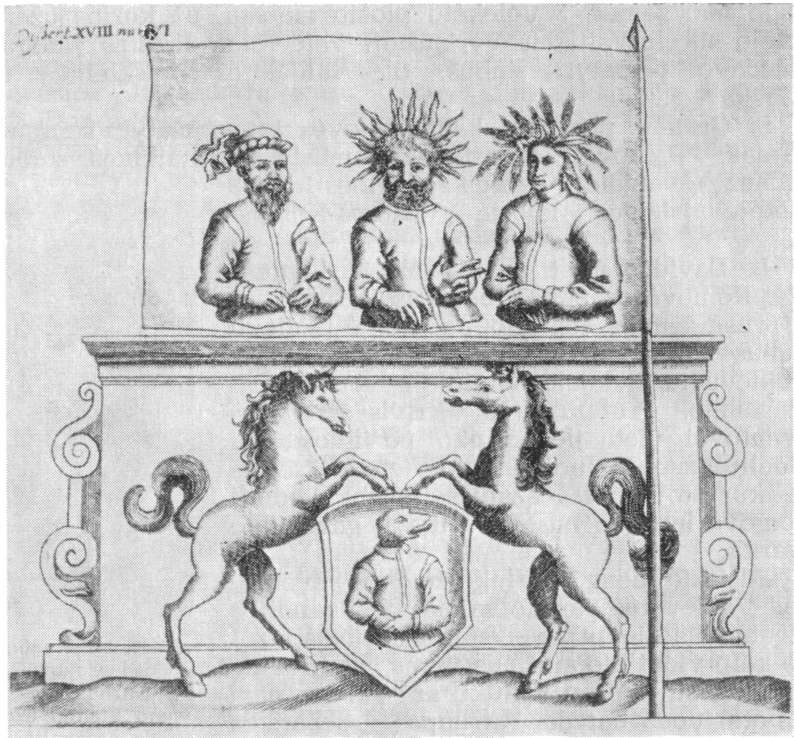

16. Dievo Rugučio atvaizdas, nupieštas T. Narbuto pagal vieno kunigo užrašytą pasakojimą

¹ Simon Grunau, Preussische Chronik, I, Tractat, I—XIV, Leipzig, 1876, p. 78.

² Ten pat, p. 80.

³ Lacas David, Preussische Chronik, I, Königsberg, 1812, p. 24—26.

17. Vaidevūio vėliava ir herbas pagal K. Hartknochą (1644—1687)

18. Pagoniškų dievų trejybė tariamoje Vaidevūio vėliavoje (Iš T. Narbuto „Dzieje star. narodu litewskiego“ I t.)

vo Potolas¹. Šventyklą sugriovė ir stabus sunaikino lenkų karalius Boleslovas Narsusis.

M. Strijkovskio, S. Grunau ir L. Davido sukurti Romovės aprašymai priklauso XVI amžiaus istorinio žanro grožinei literatūrai, nes aprašydami labai tolimą praeitį: Palemono, Vaidėučio ir Prutenio laikus, priskiriamus VI-jo amžiaus pradžiai, jie nesirėmė kokiais nors tos praeities liudininkais. Tokią literatūrą papildė J. Karo, gana išpūdingai atvaizdavęs šventyklos su Perkūno statula sunaikinimo ir Vilniaus sukrikščioninimo iškilmės. Panašūs aprašymai yra šaltinis žmonių galvosenai ir pažiūroms, bet ne faktografijai.

Kaip buvo įrengta Dusburgo paminėtoji Romovė, galėtų pasakyti archeologai, jeigu istorikai nurodytų tikslią jos buvimo vietą. Istorikai to padaryti negali, nes tai išeina iš rašytinių šaltinių ribų. Jie, remdamiesi turimų faktų visuma, tik gali teigti, kad lietuviai pagoniškoje savo valstybėje turėjo krikščioniškų bažnyčių, o stabmeldiškų šventyklų su stabais ir kunigais neturėjo.

VĒLYVO KRIKŠČIONYBĖS ĮVEDIMO PRIEŽASTYS

Jeigu nuo pat feodalinės Lietuvos valstybės susidarymo jos didieji kunigaikščiai krikščionių nepersekiojo ir patys norėjo krikštytis, tai kodėl ši valstybė pusantro šimto metų vis dėlto išbuvo pagoniška? Kas trukdė jiems Lietuvą sukrikščioninti? Šio klausimo neišsiaiškinus, kai kurios, anksčiau padarytos, išvados liktų miglotos.

Žymioj Europos daly feodaliųjų valstybių susidarymas sutapo su krikščionybės įvedimu.

Paprastai valdovo krikštas reikšdavo visos tautos sukrikščioninimą, nors nauja religija išgalėdavo lėtai ir gana sunkiai. Lenkija buvo pripažinta krikščioniška šalimi 966 metais, kada jos kunigaikštis Mieška I, vesdamas čekų karaliaus Boleslavo dukterį ir tuo suartindamas lenkus su čekais, apsikrikštijo. Lenkijos krikštas buvo ne tik socialinis politinis vidaus, bet ir santykių su užsieniu reikalas. Rusų krikštas 988 m. buvo susijęs su Kijevo Rusios ir Bizantijos suartėjimu, tvirtinamu vedybomis didžiojo kunigaikščio Vladimiro Sviatoslavičiaus su imperatoriaus Vasyliaus II seserimi Ona. Nuo to meto krikščionybė pripažįstama oficialia valstybine Rusios religija.

Visai kitaip krikščionybė buvo įvesta Švedijoje. Misionieriai vyko į Švediją iš Vokietijos, Danijos ir Norvegijos. Jų pasitai-

---

¹ *Lacas David*, Preussische Chronik, I, Königsberg, 1812, p. 33.

kydavo net iš stačiatikiškos Rusios, o XI a. pabaigoje vyko misionieriai iš Prancūzijos. Pirmuoju Švedijos karaliumi krikščioniu laikomas Olavas (Ulovas) Šotkonungas. Nepaisant viso to, Švedija nepasidarė krikščioniška šalimi. Olavo sūnui Anandui Jokūbui, sosto paveldėtojui, dar kartą teko krikštyti gyventojus ir krikščionybę skelbti valstybine religija. Karaliai vienas po kito krikštijosi, o šalis ilgą laiką buvo pagoniška. Oficialiai Švedija tapo krikščioniška šalimi tiktai XII a. pradžioje. Nors per visą XII-jį amžių valstybės pakraščiuose išliko nemaža žmonių, išpažįstančių pagonybę, vis dėlto Romos popiežius ir imperatorius šią tolimą šalį įvedino į krikščioniškų valstybių tarpą. Tos ar kitos valstybės pripažinimas krikščioniška šalimi priklausė ne nuo vidaus padėties, o nuo santykių su užsieniu, su viduramžių krikščioniškos Europos viršūne — Romos popiežiumi ir vokiečių imperatoriumi. Tai reikia turėti galvoje, kalbant apie tas valstybes, kurios kūrėsi vėlyvaisiais viduramžiais. Jose krikščionybė turėjo būti ne privačia, o valstybine religija.

Lyginant su pagonybe, krikščionybė kultūros kelyje buvo svarbus žingsnis į priekį. Ji skatino ir stiprino feodalinius santykius, plėtė tarp šalių ryšius ir prisidėjo prie raštijos platavimo. Vienos religijos paskelbimas privaloma paspartino slavų giminių vienijimąsi ir sustiprino Kijevo didžiojo kunigaikščio valdžią.

Krikščionybė Švedijoje taip pat skatino atskirų šalies sričių suartėjimą. Bažnyčia reikalavo suvienodinti mokesčių rinkimą, padėjo plisti mokykloms. Atkaklus švedų pasipriešinimas turėjo bendras ir vietines priežastis. Krikščioniškajai pasaulėžiūrai plisti kliudė giminių solidarumas, pasireiškęs giminine teise, vedybiniai papročiai ir kaimyninės bendruomenės santykiai, tačiau labiausiai buvo priešinamasi, ginant turto nuosavybę ir asmens nepriklausomybę. Juk misionieriai tuomet mokė, kad geriausia priemonė žmogaus išganymui — tai dovanoti arba palikti savo turtą bažnyčiai. Be to, greta duoklės valstybės valdžiai, parapija turėjo išlaikyti bažnyčią ir kunigą. Švedijoje pagonys turėjo savo bažnytinių centrą ir runų raštą, turėjo šventyklas ir kunigus. Jos valdovams, priėmusiems krikštą, reikėjo stoti į atvirą konfliktą, kurio metu krikštytojams ir jų globėjams tekdavo nukentėti.

Popiežiaus ekspansija į rytus privedė prie susidūrimų tarp vakarų ir rytų bažnyčių. Bažnytinių nesutarimų, privedusių prie skilimo, pagrindu buvo skirtingi Bizantijos ir Vakarų Europos valstybių socialinės ekonominės bei politinės raidos keliai ir formos. Krikščioniškoji bažnyčia nebebuvo visuotinė. Romos katalikų bažnyčioje plito erezijos. Nors jos plito įvairiose šalyse ir tautose, tačiau turėjo keletą bendrų bruožų. Visų pirma, krikščionybė reiškėsi kaip kosmopolitinė religija.

Antra, evangelijose buvo nemaža maištingų demokratinių idėjų, kuriomis naudojosi eretikai.

Vėlyvo ir lėto krikščionybės plitimo priežasčių reikia ieškoti ne tiek ideologinėje, kiek socialinėje dirvoje, nes vėlyvaisiais viduramžiais krikščionybė buvo ne tik religija, bet ir feodalinės-baudžiavinės santvarkos atrama.

Pagoniškos Pabaltijo tautos — prūsai, lietuviai, latviai ir estai — buvo užkariaujamos, prisidengiant krikščionybės platinimu. Vokiečių ordinams sekėsi nukariauti šias tautas, nes jos buvo užkluptos tuo metu, kai dar neturėjo sukūrusios nei savarankiškų valstybių, nei vieningos karinės organizacijos. Tuo tarpu Ordinas turėjo savo vadovaujamą centrą ir nuolatinę popiežiaus organizuojamą paramą.

XI—XIII a. Vakarų Europos šalyse feodalizmas pasiekė paskutinę savo subrendimo stadiją. Krikščionybės skleidėjai tuomet tvirtino, kad pagonys negali būti žemės savininkai, kad žemę jie valdo neteisėtai. Aukščiausiais visų žemių savininkais buvo laikomi popiežius ir imperatorius. Jie patys arba juos pavaduoja asmenys turėjo teisę dovanoti žemes arba išstisus šalis, tvirtinti žemių užrašymus, pardavimus arba pakeitimus. Asmeninės priklausomybės hierarchija sutapo su žemėvaldos hierarchija.

Priimti krikščionybę tuomet reiškė pripažinti vyskupą aukštesniu žemės savininku, pasiduoti krikščionių regentų valdžiai. Du prūsų didikai Survabunas ir Varpoda, priėmę krikštą, padovanojo vyskupui Kristijonui du laukus, pirmasis — Liubavą, antrasis — Lausaną. 1210 m. popiežius Inocentas III rašte Gniezno arkivyskupui džiaugėsi, jog „sėkla krito į gerą ir derlingą žemę ir atnešė gražių vaisių“¹, o po to prūsai sukilo ir privertė Kristijoną bėgti. 1216 m., prasidėjus sukilimui, popiežius skubiai patvirtino žemių užrašymus, kiekvieną dovanojimą atskirai. Patvirtinimuose pabrėžiama, kad tų žemių nuosavybės teisė pereina vyskupystės paveldėtojams. Rašto pabaigoje sakoma: „Nevalia niekam iš žmonių sulaužyti šio mūsų patvirtinimo rašto arba pasipriešinti jam neapgaltota drąsa. Jei kas pasiryžtų tatai pamėginti, težino, kad jis pateks visagalio dievo bei palaimintųjų apaštalų Petro ir Povilo neapykanton“².

Savo turto apsaugai Kristijonas buvo gavęs iš Mozūrijos kunigaikščio Konrado karių. A. Evaldas, būdamas artimų pažiūrų su Kaizerlingu ir Springbornu, apie prūsų sukilimą prieš vyskupą Kristijoną rašė: „Ir taip prūsai žiūrėjo į Kristijoną nebe kaip į švelnų ir gerą apaštalą, ne kaip į jaunosios krikščionių bendruomenės vyriausią piemenį, vyskupą jie laikė nau-

¹ Preussisches Urkundenbuch. Politische Abteilung, I, Königsberg, 1882, 1, Nr. 5.

² Ten pat, Nr. 9, Nr. 10.

juoju ponu, kuris nori drauge su jų dievais pavogti ir jų laisvę“¹.

Sukilę prūsai užpuolė ne tik vyskupo namus, bet ir Lenkijos valstybei priklausiusias krikščioniškas Kulmo, Mozūrijos ir Kujavijos sritis. Krikščionybė jiems atrodė socialinių blogybių šaltinis. Neramumai tuomet užtruko iki 1218 m. Ne tik Prūsijoje, bet ir šiaurinėj Lenkijoj kunigai buvo išvaikyti, o jų bažnyčios ir koplyčios sugriautos. Vyskupas Kristijonas pabėgo ir prašė popiežių paskelbti prūsams kryžiaus žygį.

Kitas didelis apkrikštytų prūsų sukilimas buvo užbaigtas vadinamąja Christburgo sutartimi, sudaryta 1249 m. vasario 7 d. Iš sutarties teksto aiškėja naujakrikštų sukilimo priežastys. Pradžioje sakoma, kad tarp Ordino ir naujakrikštų kilusi nesantaika, nes popiežiai buvo pažadėję naujakrikštams palikti turėtą laisvę, bet Ordino broliai nepaisę šio popiežių pažado ir naujakrikštus spaudė žiauria vergija. Todėl sutarty laisvė užtikrinama turto nuosavybės ir jo paveldėjimo teise. Kad prie minimo turto priskiriama ir žemė, matyti iš tolesnės teksto vietos, kurioje sakoma: „leista jiems pagal jų reikalą arba ir pagal savo išskaičiavimą parduoti savo nejudamą turimą sau lygiems žmonėms arba teutonams, arba prūsams, arba pamarėnams, tačiau ta sąlyga, kad duos anksčiau minėtiems magistrui ir broliams pakankamą, atitinkančią parduodamo daikto vertę, garantiją, kad pardavęs nepabėgs pas pagonis arba pas aiškius tų brolių priešus“².

Vadinasi, Ordinas ir toliau laikė save visos prūsų žemės savininku, ir pažadėtas žemės valdymas pripažįstamas tik sąlygiškai. Be to, sutarties rašte sakoma: „Žmonės visi yra lygūs, kol nenusideda, ir tik nuodėmė padaro vargšus ir valdomus“.

Christburgo sutarties nesilaikė nei kryžiuočiai, nei prūsai. Prūsai „krito į nuodėmę“ 1260 m., pradėdami sukilimą, pavadintą didžiuoju prūsų sukilimu, kuriam vadovavo Herkus Mantas. Sukilimą slopindamas, o ypač jį nuslopinęs, Ordinas ėmėsi naujų priemonių savo viešpatavimui sustiprinti. Jis pradėjo dalyti valstiečius ne tik vokiečių kolonistams, bet ir prūsų bajorams — vitingams. Žinoma, tik tiems, kurie sukilimo metu liko ištikimi. Ligi sukilimo prūsų vitingams tik atskirais atvejais buvo patvirtinamos tėvonijos, o valstiečiai užrašomi vos vienam kitam. Ordinas stengėsi išnaudoti klasinius prieštaravimus tarp pačių prūsų. Jo apdovanotus vitingus sukilėliai žudė. Būdinga šiuo atžvilgiu yra Dusburgo žinia. Joje sakoma, kad 1295 m. sukilo Sambijos valstiečiai. Norėdami sukilimą lai-

¹ A. Ewald, Die Eroberung Preussens durch die Deutschen, Erstes Buch, Halle, 1872, p. 58.

² Codex Diplomaticus Warmiensis, I, Urkunden der Jahre 1231—1340, Mainz, 1860, Nr. 19; P. Pakarklis, Kryžiuočių valstybės santvarkos bruožai, Kaunas, 1948, p. 239.

mėti, visų pirma jie stengėsi išžudyti savuosius didikus, Ordino šalininkus, o paskui pulti riterius¹.

Svarbiausia atkaklaus prūsų pasipriešinimo priežastis užkariautojams ir krikštytojams buvo socialinė, gynimas savo laisvės, kuri tuomet buvo suprantama kaip teisė laisvai ūkininkauti savo žemėje ir tvarkyti šeimos reikalus. Tai matyti iš Vytauto ginčo su Ordino magistru.

1384 m. sausio 30 d. Vytautas davė magistrui raštą, kuriuo Žemaitija pakartotinai perleidžiama Ordinui. Kai kryžiuočiai pradėjo žemaičius valdyti ir engti, nemaža jų atbėgo į Vytauto valdžioje buvusią Lietuvos dalį. Tada Ordino magistras per savo pasiuntinius pareikalavo pabėgėlius gražinti. Vytautas atsisakė tai padaryti, motyvuodamas tuo, kad pabėgėliai yra laisvi žmonės. Ką jis laiko laisvu, rašte aiškiai pasakyta, būtent valstietį (laukininką), neatiduotą bajorui ir neturintį jokio pono. Į tai Ordino atstovai atsakė Vytauto atstovui: „Petrašai, daryk malonę ir prašyk savo viešpaties, kad jis taip neaiškintų sutarties, nes jis gerai žino, kad žemaičiai niekam prieš tai nebuvo atiduoti, jei jis žadėtų gražinti vien atiduotuosius, tai reikštų, kad mes nieko neatgautume“².

Žemaičius turėjo krikštyti kryžiuočiai. Žemaičių skundas, rašytas popiežiui ir Europos valstybių valdovams XV a. pradžioje, nukreiptas prieš kryžiuočių krikštą. Iš teksto matyti, kad prie jo rašymo savo ranką pridėjo Jogaila ar Vytautas, nes pabrėžiamas skirtumas tarp krikščionybės, nešamos į Žemaitiją kryžiuočių, ir tarp likusios Lietuvos dalies krikšto, priimamo iš Lenkijos. Skunde sakoma, kad kryžiuočiai laisvuosius verčia dirbti savo naudai, savinasi tėvonijų žemes, atima bitynus ir naudmenas. Iš turtingųjų atima jų nelaisvuosius žmones, o juos pačius ima įkaitais ir verčia savo tarnais. Skunde minimos nukentėjusiųjų kilmingųjų (bajorų) pavardės³. Kitame skundo variante rašoma: „Parodykite savo malonę, nes mes prašome krikšto. Bet teikitės atminti, kad mes esame žmonės, bet ne neprotingi galvijai, kuriuos leista dalyti, pirkti ir parduoti; esame dievo sutvėrimai pagal jo paveikslą ir pavyzdį, dievo sūnų laisvėje sutverti, joje amžinai ir norime likti. Todėl kreipiamės į šventąjį tėvą, kad jis lenkų vyskupų pagalba priimtų mus bažnyčion, nes labai norime būti apkrikštyti malonės vandeniui, o ne išnaikinimo krauju“⁴.

Žemaitiją Jogaila ir Vytautas buvo atidavę Ordinui, tačiau jos gyventojai su tokiu dovanojimu nesutiko ir priešinosi

¹ *Scriptores Rerum Prussicarum*, I, Leipzig, 1861, p. 161.

² *Codex epistolaris Vitoldi, magni ducis Lithuania, 1386—1430, Cracoviae, 1882, p. 77—81; J. Yčas, Vytautas ir Žemaičiai,—„Praeitis“, II, Kaunas, 1933, p. 88.*

³ *Codex epistolaris Vitoldi, 1021—1022.*

⁴ *Skarbiec dyplomatów, sob. I. Daniłowicz, I, Wilno, 1860, Nr. 739.*

daugkartiniais sukilimais. Jie, kaip ir prūsai, gynė savo laisvę, kuri jiems buvo visai konkreti. Atkaklų lietuvių pasipriešinimą kalavijuočių ir kryžiuočių nešamai krikščionybei nulėmė ne tiek tautybė ir senoji religija, kiek valstiečių, lauko bendruomenės narių, pasipriešinimas nelaisvei, gavusiai baudžios vardą.

Antroji kliūtis sukrikščioninti Lietuvą buvo politinė. Krikščionybei esant ne tik feodalizmo ideologija, bet ir Vakarų Europos feodalų agresijos įrankiu, neįmanoma buvo surasti krikštytojų, kurie, prisidengdami krikštu, nebūtų siekę ūkinių ir politinių tikslų.

Mindaugas buvo pirmasis Lietuvos valdovas ir vienintelis popiežiaus pripažintas karalius. Jo krikšto istorija vaizdžiai parodo, kaip tuomet religija tarnavo agresyviai politikai. Prieš Mindaugą sudarytai koalicijai išardyti reikėjo pirkti gerus santykius su Volynės kunigaikščiu Danila arba su Livonijos ordino magistru Andriu Velveniečiu. Danila pasiūlymą sudaryti taiką atmetė. Magistras iškėlė sąlygą: siūsti pas popiežių pasiuntinius ir krikštytis. Tokį pasiūlymą jau buvo padaręs Rygos arkivyskupas Albertas, vaidijęs dėl Rygos miesto su Livonijos ordinu. Ordinas pasijuto nustūmęs į šalį savo konkurentą ir manė galėsiąs realizuoti savo aneksinius planus Lietuvos atžvilgiu. Už karinę pagalbą prieš buvusius koalicijos dalyvius Mindaugas pažadėjo atiduoti dalį Žemaitijos.

Ryšium su Lietuvos krikštu 1251 m. vasario 24 d. Lione, popiežiaus būstinėje, Ordinas buvo sutaikytas su arkivyskupu. Arkivyskupas pažadėjo nesudarinti prieš Ordiną sąjungų nei su pagonimis, nei su krikščionimis, o Lietuvos naujakrikštus valdyti lygiomis teisėmis. Šis sprendimas aiškiai rodo, kad krikštas suteikdavo krikštytojams teisę pretenduoti į naujakrikštų gyvenamas teritorijas.

Mindaugas, norėdamas pats likti pilnateisiu valdovu, padarė dar vieną politinį ėjimą. Jis pasiuntė pas popiežių pasiuntinius ir gavo Inocento IV 1251 m. liepos 17 d. raštą, kuriuo jam ir jo valstybei suteikiamos šv. Petro nuosavybės teisės. Tai reiškė, kad Lietuva lieka popiežiaus nuosavybe ir griūva Ordino aneksiniai planai. 1253 m. atliktas karūnavimas buvo pripažinimas Mindaugo pilnateisiu, popiežiaus įgaliotu valdovu.

Iškilo sunkumų dėl vyskupystės įsteigimo. 1237 m., nustatant Livonijos vyskupysčių sienas, Lietuva buvo tarp jų padalyta, nors ir nekrikščioniška. Žemaitija buvo priskirta prie Kuršo, o Aukštaitija — prie Žemgalijos vyskupysčių. Praėjo net dveji metai, kol šis reikalas buvo išspręstas ir Lietuvos vyskupu paskirtas kryžiuočių ordino kunigas Kristijonas. Kad vyskupas be dešimtinės ir kitų pajamų galėtų gyventi pagal savo rangą, Mindaugas padovanojo jam pusę Raseinių, Betv-

galos ir Laukuvos sričių¹. Šių žemių plotai prilygo nemažai kunigaikštystei, o pats vyskupas buvo laikomas lygiu sritiniam kunigaikščiui.

Visa bėda, kad dovanotų sričių gyventojai nepasidavė naujam krikščioniškam kunigaikščiui, ordino statytiniui. Popiežius ragino Mindaugą ginti vyskupą Kristijoną nuo pagonių puldinėjimų ir palenkti jų sprandus bažnyčiai. Tuo metu Lietuvoje atsirado ir kitas vyskupas — lenkų domininkonas Vitas. Jis atsirado, sprendžiant, ką daryti su tomis žemėmis, kurios buvo prijungtos prie Kuršo ir Žemgalijos vyskupysčių. Pietinė Lietuvos dalis tarp Nemuno ir Neries neturėjo teisinių ryšių su tomis vyskupystėmis, todėl popiežius pavedė ją pasirūpinti krikštu Gniezno arkivyskupui, kuris šiam reikalui paskyrė Vitą. Jam, žinoma, nesipriešino Mindaugas ir rūpinosi jo apdovanojimu. Nei Vitas, nei Kristijonas Lietuvoje neįsitvirtino. Vitas nuo vyskupystės atsisakė, o Kristijonas ėmėsi karinės jėgos prieš nepaklusnius jam dovanotus žemaičius. Jo teisių į dovanotas žemes stoji ginti kryžiuočių ordinas ir popiežius Aleksandras IV, paskelbęs kryžiaus žygį prieš „Livonijos pagonis“.

Kryžiaus žygio organizavimo bulę jis išleido 1256 m. Ryšium su ta bule Vakarų Europoje prasidėjo tokia karinė isterija, kokios Pabaltijo kraštai dar nebuvo matę. Platindami popiežiaus atsisaukimus, suteikiančius nuodėmių atleidimą ir raginančius eiti į šventąjį karą, ypač aistringai darbavosi domininkonai, turėję savo provincijas Vokietijoje, Danijoje, Norvegijoje, Švedijoje, Čekijoje ir Lenkijoje. Popiežius, norėdamas daugiau sutraukti į bažnyčias žmonių, suteikė 20 dienų atleidimų tiems, kurie klausys kryžiaus karo pamokslų ir įgaliojo dominikonų pamokslininkus duoti išrišimą ekskomunikuotiems už padėgimus ir kitus sunkius nusikaltimus, jeigu nusikaltėliai atlygina nukentėjusiems nuostolius ir daro įžadą eiti į šventąjį karą prieš pagonis². Rimuotoje Livonijos kronikoje primenama, kad šiame karo žygyje dalyvavo vienuoliai: domininkonai ir pranciškonai. Kronikininkas sako, kad pirmąjį gaisrą uždegė domininkonas, o antrąjį — pranciškonas.

Dėl žemaičių pasidavimo vyskupui ir jį ginančiam Ordinui prasidėjo nauja puolimų ir kryžiaus žygių banga, privedusi prie 1260 m. Durbės kautynių. Susidarė stačiai neįtikėtina padėtis: Lietuvos valstybė buvo puolama didžiausių jos priešų, stengiantis įgyvendinti jos karaliaus dovanojimus, paremtus krikščioniškosios teisės aktais. Mindaugui neliko kitos išeities, kaip atsimesti nuo krikščionybės ir duotus vyskupui ir Ordinui raštus laikyti negaliojančiais.

¹ Gedimino laišakai, parengė V. Pašuta ir I. Štal, Vilnius, 1966, p. 21.

² Juozapas Stakauskas, Lietuva ir Vakarų Europa XIII-me amžiuje, Kaunas, 1934, p. 160.

Gediminas pasimokė iš Mindaugo nesėkmės. Jis ketino įtikinti popiežių ir Vakarų Europos gyventojus, ypač vienuolius ir miestiečius, kad krikščionybei durys Lietuvoje atdaros, kad Ordinui rūpi ne jos platinimas, o žemių užkariavimas. Tuo tikslu Gediminas siuntė į Vakarų Europą istoriografijoje plačiai žinomus laiškus.

Gedimino laišakai neliko be atgarsio. Nelaukdami popiežiaus atsakymo į kreipimąsi, Rygos arkivyskupas, Livonijos vyskupai ir vienuolynų viršininkai, Danijos karalius ir Livonijos ordinas pasiuntė savo įgaliotinius į Vilnių ir čia 1323 m. spalio 2 d. buvo sudaryta sutartis. Ta sutartimi skelbiama taika. Visi keliai sausuma ir vandeniui turi būti nekliudomi ir laisvi kiekvienam žmogui, pėsčiam ar važiuotam „tiek iš jų pas mus, tiek mums pas juos“. Susitarimu nustatoma nuostolių atlyginimo ir teisybės ieškojimo tvarka. Sakoma, kad, jei laisvas žmogus nori keliauti iš vieno krašto į kitą, jis gali tai laisvai daryti. Pabėgusį vergą reikia grąžinti, jo ponui pareikalavus. Jeigu kuri pusė norėtų atsisakyti nuo sutarties, turi įspėti kitą pusę prieš du mėnesius¹.

Kryžiuočių ordinas nepripažino sudarytos taikos, skelbė Gediminą esant apgaviku, nužudė jo pasiuntinius, pasiūstus taikos patvirtinti, suiminėjo ir kalino kitus jo atstovus. Praėjus vos porai savaitių nuo sutarties sudarymo, Varmijos vyskupas paskelbė tikintiesiems laišką, kuriame sakoma, jog nereikia tikėti pagonių noru krikštytis. Jie, esą, meluoja, sakydami, kad Ordinas jiems trukdo. „Tai ir patys netikėliai labai neigia žodžiais ir darbais, nes jie kiek įmanydami, stengiasi tarp krikščionių žmonių išnaikinti viešpaties mūsų Jėzaus Kristaus vardą ir krikščionių katalikų tikėjimą“. Toliau laiške karo veiksmai vaizduojami, kaip krikščionių persekiojimas, „Todėl jus visus primygtinai prašome viešpatyje, kad neatkreiptumėte palankiai savo ausį tiems melagingiems brolių šmeižikams, tiesos ir teisybės smaugėjams“².

Tą patį tvirtino ir pranciškonų viršininkas. Jo laiške tikintiesiems sakoma: „Labai daug dėl to dalyko nuvykusių pas jį (Gediminą) oficialių pasiuntinių ne tik pamatė apgaulę šiame jo pasielgime, bet dar daugiau, jie ten išgirdo jį piktžodžiaujant prieš dievą“. Ordino veikiami ir visaip jo spaudžiami, sutarties nesilaikė ir tie, kurie buvo atvykę į Vilnių jos sudaryti. Gediminas pamatė, kad krikštas jam nepadės, kad karas nuo to nepasikeis ir kad popiežius, tuo metu buvęs ne Romoje, o Avinjone, Ordino negalės paveikti. Krikšto priėmimas tokiu atveju tik pakenktų kraštui, nes sukeltų nepasitenkinimą Lietuvos valstybėje atsidūrusiems rusams stačiatikiams, kuriems jis stengėsi gauti aukščiausią bažnytinį valdytoją-metropolitą.

¹ Gedimino laišakai, parengė V. Pašuta ir I. Štal. Vilnius, 1966, p. 65—73.

² Ten pat, p. 83.

Popiežius Jonas XXII, gavęs Gedimino laišką, pasiuntinius išsiuntė 1324 metų rudenį. Jų atstovams, atvykusiems į Vilnių, Gediminas pareiškė nė nemanąs krikštytis. Jis pareiškė: „Ką jūs kalbate man apie krikščionis? Kur atrasime didesnių skriaudų, didesnės neteisybės, smurto, nedorumo ir turto gobšumo, jei ne tarp krikščionių žmonių, o ypač tarp tų, kurie dedasi dorais vienuoliais, kaip, pavyzdžiui, kryžiuočiai, tačiau kurie daro visoki pikta: jie ėmė nelaisvėn vyskupus, grūdo juos į kalėjimus ir laikė ten dideliame varge, kol jie nesutiko su jų norais, kai kuriuos ištrėmė, dvasininkus ir vienuolius išžudė. Rygos miestui padarė didžiausios žalos ir nieko neištesėjo, ką jie priesaikomis buvo pažadėję nuo pat tosios krikščionybės daigyno atsiradimo, akivaizdžiausiai tai įvyko praėjusiais metais, kai žemės valdovų pasiuntiniai buvo čia, jų visų pritarimu, be jokios prievartos visų krikščionių vardu sudarė taiką ir ją priesaikomis patvirtino ir, be to, pabučiavo kryžių, o tučtuojau po to jie visiškai nieko nesilaikė, ką buvo priesaikomis patvirtinę, nes nužudė mano pasiuntinius, kuriuos, kaip buvome sutarę, pasiunčiau patvirtinti taiką; bet ne tik juos, o daugelį kitų ir daugelį kartų jie žudė, grobė, rakino pančiais ir žiauriai su jais elgėsi; todėl nebetikiu visomis jų priesaikomis“¹. Taip pasibaigė Gedimino pastangos priimti krikštą.

1325 m. Gediminas sudarė taiką su Lenkija. Tai taikai su tvirtinti jis išleido savo dukterį Aldoną už Lenkijos karaliaus Vladislovo Lokietkos sūnaus Kazimiero. J. Dlugošas aprašė Aldonos krikšto iškilmes. Ši taika su Lenkija buvo nukreipta prieš kryžiuočius. Nors ji neilgai truko, vis dėlto rodė, kad sąjungą reikia daryti su vienais krikščionimis prieš kitus. Krikščiūnkoji Lenkija tuomet kentėjo nuo šv. Marijos ordino panašiai, kaip pagoniškoji Lietuva. Lokietka, vėliau ir jo sūnus Kazimieras, užėmęs sostą, susilaukdavo Vakarų Europoje daugybės priekaištų dėl dėjimosi su bedieviais pagonimis. Lenkijos valdovams rūpėjo, kad Lietuva, būdama jų sąjungininkė kovoje su bendru priešu, būtų krikščioniška.

Kęstutis net tris kartus: 1349, 1351 ir 1358 metais vedė derybas dėl krikšto. Pirmą kartą krikštą siūlė Lenkijos karalius Kazimieras, sudaręs taiką su Čekija ir su Ordinu ir siekęs įsigalėti daly rusų žemių. Taika su Kęstučiu ir jo valdomos valstybės dalies krikštas būtų sukėlęs konfliktą su Algirdu, į kurio valdžioje esančios teritorijos dalį kėsinosi Kazimieras. Kęstutis į tokį sandėrį nėjo. Antrą kartą tarpininku buvo Vengrijos karalius Liudvikas. Derybų su juo metu buvo aprašyta pagoniškoji Kęstučio priesaika. Trečią kartą tarpininkavo imperatorius Karolis IV. Kęstutis reikalavo atimti iš Ordino ir grąžinti Lietuvai visas žemes, kurių vakarinė siena, pra-

¹ Gedimino laiškai, . . . , p. 129—130.

sidėjusi nuo Mozūrijos, eitų Alnos upe iki Priegliaus ir pastarosios tėkme pasiektų Aistmares. Paskui siena turi eiti Baltijos jūra iki Dauguvos žiočių ir pastarosios vaga kilti aukštyn ligi Rusijos. Be to, lietuviai reikalavo, kad Ordinas išsikeltų į Aukso Ordos pakraštį ir gintų krikščionis nuo totorių puldinėjimų¹. Ir šios, trečios, derybos baigėsi nesėkme. Tačiau jos parodė, kad Lietuvai, kariaujant su kryžiuočiais, būtina ieškoti sąjungininkų Vakaruose ir atsisakyti nuo to kelio, kuriuo bandė eiti Mindaugas ir Gediminas. Jie krikštą norėjo panaudoti taikai su ordinu sudaryti, o pasirodė tikslingiau per jį sustiprinti sąjungą prieš Ordiną.

Šį svarbų politinį uždavinį išsprendė 1385 m. sudaryta Krėvos sutartis, Jogailos pripažinimas Lenkijos karaliumi ir po to sekęs Lietuvos krikštas. Ordinas darė viską, kad popiežius ir imperatorius nepripažintų Krėvos unijos, Lietuvos krikšto ir Vilniaus vyskupystės įsteigimo. Jis reikalavo pripažinti jo teises į Lietuvą, nes Mindaugas buvo priėmęs krikštą, įsteigęs vyskupystę ir užrašęs vyskupui dalį savo žemių. 1388 m. magistro rašte Romos popiežiui įrodinėjama, kad Jogaila ir Vytautas nėra tikri krikščionys, kad jie tokie pat apgavikai, kaip ir Mindaugas, kuris, 8 metus išbuvęs krikščioniu ir įsteigęs Vilniaus vyskupystę, po to užpuolęs Livonijos ordino žemes, padaręs joms daug žalos ir apskritai labai pakenkęs visiems krikščionims².

Unijos su Lenkija vaisius buvo kryžiuočių nugalėjimas Žalgirio mūšyje 1410 metais. Krikščionybės kelias į Lietuvą buvo ilgas ir vingiuotas. Lietuvos krikštas nebuvo tik gyventojų religijos reikalas. Jis buvo dalis politinio akto, kuris be teigiamos reikšmės turėjo ir neigiamos, nes atvėrė duris lenkinimui. Unijos tekstas skelbė, kad Lietuva prijungiama prie Lenkijos. Nors tai neatitiko tikrovės, tačiau sudarė teisinį pagrindą Lenkijos valdovams siekti Lietuvos pajungimo Lenkijai.

KRIKŠČIONYBĖS ĮVEDIMO REIKSMĖ

Iš Dlugošo aprašyto aukštaičių ir žemaičių krikšto matyti, koks jis buvo paradinis. Krikštytojai lietuvių kalbos nemokėjo, Jogailai pačiam teko aiškinti naujojo tikėjimo dalykus arba būti vertėju. Krikštas turėjo politinę reikšmę santykiuose su užsieniu ir teisinę — valstybės viduje. Krikšto proga Jogaila

¹ Hermanni de Wartberge Chronicon Livoniae, — Scriptorum Rerum Prussicarum, II, Leipzig, 1863, p. 80.

² H. Paszkiewicz, Jagiellonowie a Moskwa, I, Warszawa, 1933, p. 79—87.

paskelbė tris teisinius aktus, vadintus privilegijomis, duotas steigiamos vyskupystės vyskupui, bajorams ir Vilniaus miestiečiams.

Vilniaus vyskupas iš Jogailos gavo dalį Vilniaus miesto, Tauragnų pilį su valsčium, Labanoro ir Molėtų dvarus, Verkių ir Bokšto valsčius. Valstybės valdžia atsisakė nuo tų žemių gamtos turty, nuo pajamų ir nuo bet kokių teisių į tos naujai sudaromos bažnytinės valdos gyventojus. Atsisakė net nuo jų karinės tarnybos¹. Tokio dovanojimo nė vienas pasaulietis feodolas nebuvo gavęs. Teismas ir administracija toje valdoje perėjo vyskupui.

Vyskupas galėjo tos valdos dalį atiduoti kapitulai, jos nariams, parapijų klebonams, dalyti kaip bažnytines beneficijas už einamas pareigas, bet neatiduoti kam nors iš jų kaip nuosavybę. Tiek vyskupas, tiek ir kiekvienas kitas dvasininkas, be beneficijos, gaunamos už pareigas, turėjo savo privatų dvarą arba net keletą dvarų. Bažnytinės valdos negalėjo pereiti didžiajam kunigaikščiui, didikui, valstybės pareigūnui arba bajorui. Jos buvo nuolat papildomos. 1390 m. Jogaila Vilniaus katedrai užrašė Panerių kaimą, iš Neries perkolų dešimtą dalį žuvies, derliaus dešimtinę iš Nemiežio dvaro ir dvylika pūdų vaško iš Vilniaus pilies, kad už jų kasdien būtų laikomos mišios. Bažnytinės valdos galėjo tikrai didėti ir labai sparčiai didėjo.

Antroji privilegija buvo skirta bajorams, užtikrinant, kad jie, priimdami naują religiją ir politinę sąjungą su Lenkija, ne tik kad nieko nepraranda, bet daug ką laimi. Pradžioje sakoma: „Kiekvienas priėmęs katalikų tikyba karys ar bajoras ir jų palikuonys bei teisėtieji paveldėtojai turi ir turės pilną ir visokeriopą teisę valdyti, laikyti, naudotis, parduoti, perleisti, pakeisti, duoti, dovanoti ir laisvai vartoti pagal savo laisvą valią ir norą pilis, valsčius, kaimus ir namus ir viską, ką iš tėvų palikimo valdo, taip, kaip panašiomis teisėmis naudojasi ir kiti kilmingieji kitose mūsų Lenkijos karalystės žemėse, kad neatrodytų, jog jie nelygūs teisių atžvilgiu, tuo tarpu kai juos jungia tai, jog jie yra vienos karūnos pavaldiniai“².

Ta pačia privilegija skelbiama, kad bajorai savo dukteris ir anūkes gali laisvai leisti už vyrų ir nustatoma moters teisė į vyro turtą. Našlė valdo vyro turtą. Jeigu ji išteka antrą kartą, vyro turtas lieka vaikams, jeigu vaikų nėra, tada turtas pereina artimiausiems pirmojo vyro giminėms. Valsčiuose skiriami teisėjai, kurie priiminės skundus, spręs bylas ir skirs bausmes pagal papročio teisę.

¹ Kodeks dyplomatyczny katedry i diecezji Wileńskiej, Kraków, 1948, p. 4—6; Lietuvos TSR istorijos šaltiniai, I, Vilnius, 1955, p. 58.

² Zbiór praw litewskich od roku 1389 do roku 1529, Poznań, 1841, p. 1—2. Lietuvos TSR istorijos šaltiniai, I, p. 57.

Trečioji privilegija skirta Vilniaus miestiečiams, jiems suteikiama Magdeburgo teisė, visai neaiškinant tos teisės reikšmės¹. Matyt, ji buvo visiems, ypač miestiečiams, gerai suprantama. Magdeburgo teisė reiškė miestiečių teisių rinkinį — teisybę. Pagal ją miestas turėjo tvarkytis, sudaręs savo valdybą ir atskirą nuo bajorų teisumą. Svarbiausi dalykai Magdeburgo teisyne — miestiečių turtiniai santykiai. Miestietis — žemės, namų ir kitokio nejudamo turto savininkas, jis verčiasi amatais ir prekyba. Teisyne nustatomi paveldėjimo, pirkimo-pardavimo, skolų išieškojimo ir kiti panašaus pobūdžio santykiai.

Krikšto proga duotos privilegijos sudarė teisinį pagrindą dvasininkų, bajorų ir miestiečių luomams. Vadinasi, Lietuvos krikštas buvo daugiau politinis ir teisinis, negu religinis aktas. Tai buvo feodalinės santvarkos tvirtinimas krikščioniškąja teise. Ši teisė valstiečių nepalietė. Nors ir jie buvo krikštijami, tačiau kokio nors akto, kuriuo būtų nusakomos jų teisės, Jogaila nepaskelbė. Iš to savaimė sekė išvada, kad žemės nuosavybės teisė jiems nepripažįstama. Lyginant 1249 m. Christburgo sutartį su Jogailos 1387 m. privilegija, lengva pastebėti jų skirtumą. Kryžiuočių ordinas noroms nenoroms turėjo pripažinti tėvonines teises visiems prūsų naujakrikštams, o Jogaila tai pažadėjo tik krikštą priėmusiems bajorams.

Kuo gi skyrėsi tada bajoras nuo valstiečio? Jogailos privilegijoje bajoras laikomas kariu (lotyniškai *armiger*) ir pagrindinė jo pareiga — joti į karą. Privilegijos pabaigoje įrašyta tokia pastaba: „Tais atvejais, kada reikėtų persekioti priešus ir mūsų priešininkus, bėgančius iš mūsų Lietuvos šalies, tai į tokios rūšies persekiojimą, kuris liaudies kalba vadinamas vyčiu (pogonia), yra įpareigojami vykti ne tik kariai, bet ir kiekvienas bet kurios padėties ir bet kurio luomo vyras, galintis nešioti karo ginklą“.

Pagoniškoje Lietuvoje bajoras nuo valstiečio skyrėsi savo ūkiu, sudariusiu jo turto pagrindą. Turtas buvo reikalingas žirgui išlaikyti, ginklams ir šarvams įsigyti, nekalbant jau apie papuošalus, kurie turėjo iš išorės skirti kilmingąjį nuo paprasto žmogaus. Bajoro sodyba buvo vadinama kaimu arba kiemu, nes susidėjo iš daugelio pastatų ir buvo aptverta. Joje be paties bajoro ir jo šeimos narių atskiruose pastatuose gyveno nelaisvieji žmonės: šeimyniškiai ir kiemenai, arba kaimynai. Šeimyniškiai neturėjo savo namų ūkio, gaudavo išlaikymą iš savo šeimnininko ir savo padėtimi prilygo patriarchaliniams vergams. Kiemėnai ar kaimynai — tai dėl prasiskolinimo ar kitokių turtinių santykių į bajoro nelaisvę patekę valstiečiai. Jie turėjo savo namų ūkius ir gyveno iš skirtinio sklypo bajoro žemėje. Už to sklypo naudojimą ir už tariamą globą kie-

¹ Zbiór praw y przywilejów miastu stolacznemu W.X.L. Wilnowi nadanych, Wilno, 1788, p. 1—2.

mėnas su savo šeimos nariais turėjo atsisteisti bajorui darbu¹. Kiemėnas buvo bajoro baudžiauninkas, o pats bajoras nelaisvo žemdirbio atžvilgiu — feodalas.

Valstiečiai tuomet skirstėsi į nelaisvuosius — kiemėnus, arba kaimynus, ir į laisvuosius — laukininkus, lauko bendruomenės narius. Laukininkų laisvę sudarė tai, kad jie ūkininkavo savo žemėje, gyveno iš savo darbo ir nuo bajoro nepriklausė.

Vyriausias laukininkų valdytojas ir teisėjas buvo kunigaikštis. Jis nuo bajoro tuo ir skyrėsi, kad be nuosavų kaimų ir pilių dar buvo vienos ar kelių bendruomenių valdytoju. Atsiradus didžiojo kunigaikščio valdžiai, laukai buvo jaungiami pagal buvusias smulkias kunigaikštystes į valsčius ir skiriami į juos tijūnai, kaip didžiojo kunigaikščio vietininkai. Lietuvos valstybėje laukininkams ilgainiui prigijo valstiečių, arba valsčionių, vardas, o tarp tų lietuvių, kurie dėl užkariavimų atsidūrė kryžiuočių valdžioje, išliko senasis pavadinimas².

Iki Lietuvos krikšto buvo išlikęs nedidelis skaičius smulkių kunigaikščių, paklusnių didžiajam kunigaikščiui. Už nepaklusnumą jie galėjo netekti paveldėto kaimo ir tuo labiau valdytos bendruomenės. Nuo Gedimino laikų tokie kunigaikščiai buvo vadinami kilmingaisiais bajorais, o kunigaikščio vardas taikomas tik didžiojo kunigaikščio palikuonims Gediminaičiams. Jogaila apsikrikštijusiems kilmingiesiems bajorams pripažino neribotas nuosavybės teises į valdytus bendruomenės žmones, kas reiškė tų žmonių pavertimą nelaisvais prievoli-ninkais, artimais baudžiauninkams. Toks bajoras, buvęs kunigaikštukas, galėjo tuos žmones, kaip skelbė privilegijos aktas, drauge su žeme parduoti arba padovanoti. Tai buvo reikšminga, bet valstiečiams nenaudinga naujovė.

1389 m. sausio 10 d. Jogaila paskelbė raštą dėl kunigų ap-rūpinimo steigiamose bažnyčiose: liepė duoti po 6 rublius į metus ir „be to jie ims nustatytą dešimtinę iš žmonių, kaip ir kitose šalyse priklauso šventoms bažnyčioms. Ir dar kiekvienai bažnyčiai priskyrėme po luobinę statinaitę medaus. Ir įsakome kiekvienam tijūnui, kad visa tai, kas šiame rašte parašyta, būtų įvykdyta“³. Rašto gale įspėjama: „o kuris tijūnas to nepadarys ir ant jo paskui skūsis, bus baudžiamas be pasi-gailėjimo“.

Karinę didžiojo kunigaikščio jėgą sudarė bajorai. Jų kaimai buvo nedideli, dalytis nebuvo kaip. Bajorai siekė padidinti dirbamos žemės plotą, išigyti kiemėnų ir praturtėti.

¹ J. Jurginis, Baudžiamos įsigalėjimas Lietuvoje, Vilnius, 1963, p. 121—165.

² Ten pat, p. 166—176.

³ Kodeks dyplomatyczny katedry i diecezji Wileńskieje, (1387—1507), Kraków, 1948, p. 29, Nr. 16; Lietuvos TSR istorijos šaltiniai, I, Vilnius, 1955, p. 59—60.

Bajorų siekimas nesikirto su didžiojo kunigaikščio interesais. Jam sudėtingiau buvo surinkti iš valstiečių grūdus, medų, kailius, pinigus, pirkti drabužius, aprangą ir dalyti visa tai kariams, negu duoti jiems po keletą valstiečių, atlyginant už tarnybą. Taip buvo daroma krikščioniškuose kraštuose. Jogaila ir ypač Vytautas, stiprindami bajorus, kaip savo valdžios atramą, ėmė atidavinėti bajorams laukininkus. Po krikščionybės įvedimo greta kiemėnų ir laukininkų atsirado trečia valstiečių grupė — veldamai. Veldamas — tai valstietis, išlaisvintas iš tijūno valdžios ir atiduotas bajorui, panaikinus jo išėivystės teisę. Atiduotas bajorui valstietis iš pradžių dar turėjo duoti kunigaikščiui dėklą ir sidabrinę; bajoras tenkinosi buvusiomis valsčiaus tijūno pajamomis iš valstiečio ūkio ir jo lažiniais darbais. Didžiųjų kunigaikščių Žygimanto Kęstutaičio, Kazimiero ir jo įpėdinių privilegijomis veldamai buvo atleisti nuo prievolių valstybei. Dėkla, sidabrinė ir kitos pajamos atiteko bajorams. 1468 metų Kazimiero teisyne bajoras buvo pripažintas savo veldamo teisėju. Tokiu būdu veldamai virto baudžiauninkais.

Ligi Lietuvos sukrikščioninimo kiemėnais ir tuo pačiu baudžiauninkais valstiečiai virsdavo dėl ekonominių, turtinių santykių, natūraliu ūkinio vystymosi keliu. Valstybės valdžia tuomet valstiečių nevertė baudžiauninkais. Veldamų atsiradimas buvo krikščioniškosios eros pradžios vaisius, pagimdęs pirmąją Lietuvos istorijoje žinomą valstiečių sukilimą. Lietuvos valstiečiai, beveik šimtą metų gynę savo žemę ir laisvę nuo kryžiuočių nešamos krikščionybės, negalėjo lengvai pasiduoti savųjų feodalo įvedamai krikščioniškajai tvarkai, užkraunčiai jiems baudžiąvą. Toks sukilimas įvyko Žemaitijoje 1418 metais.

Po Žalgirio mūšio pergalės sudaryta taikos sutartimi Žemaitija buvo pripažinta Lietuvai iki Vytauto mirties. Žemaičius apkrikštijus, 1413 m. buvo įsteigta atskira nuo Vilniaus Žemaičių vyskupystė. Vytautas su Jogaila, steigdami šią vyskupystę, pasielgė kitaip negu 1387 m. Jie neužrašė vyskupui žemių su valstiečiais, o paskyrė pinigų, grūdų ir medaus, panašiai, kaip buvo įsakyta elgtis su steigiamų parapijų klebonais. Šį savo poelgį Vytautas paaiškino rašte popiežiui Martynui V, sakydamas nenorėjęs pakenkti gyventojų akyse krikščionybės prestižui. Vytauto atsargumas rodo, kad žemių užrašymą ir ypač dešimtinės paskyrimą vyskupui, kapitulai ir klebonijoms Aukštaitijoje valstiečiai sutiko priešiška.

Atgautoje Žemaitijoje Vytautui reikėjo įsitvirtinti. Žemaičiai, nepaklusę Mindaugo, Jogailos ir Vytauto raštams, kuriais jie buvo atiduoti Ordinui, ir jų pavergimui priešinęsi sukilimais, turėjo pagrindo nepasitikėti vyriausybės veiksmais ir į savo kraštą žiūrėti, kaip į atskirą, daugiau ar mažiau savarankišką, kunigaikštystę. Didžiajam kunigaikščiui rūpėjo teikiamomis „malonėmis“ patraukti į savo pusę bajorus ir turtin-

guosius laukininkus, jo raštuose vadintus „geraisiais žmonėmis“. Tos „malonės“—tai valstiečių atidavinėjimas. Prieš jas valstiečiai 1418 m. ir sukilo.

Sukilimą pradėjo laukininkai, prie jų prisidėjo veldamai ir kiemenai. Sukilėliai susirinko Raseiniuose ir iš čia siuntė pasiuntinius į kitus valsčius, kviesdami prisidėti prie sukilimo. Raseiniškių pavyzdžiu pasekė Medininkų (Varnių) ir Knetuvos valsčių valstiečiai. Sukilėliai užpuolė Žadeikio ir kitų bajorų namus. Be to, dalis sukilusių valstiečių puolė Ordino žvejus, pagrobė ir sunaikino jų įrankius, o juos pačius primušė. Prie Klaipėdos sukilėliai iš Ordino žemės pagrobė žirgų ir jaučių. Maža to, sukilėliai išvijo iš Medininkų vyskupą ir kunigus ir sudegino bažnyčią.

Didžiojo kunigaikščio vietininkas, Žemaitijos seniūnas Kęsgaila, surinkęs vietinius bajorus ir „geruosius žmones“, be to, pasikvietęs jų iš Ariogalos ir kitų vietų, puolė sukilimo slopinti. Į Žemaitiją atskubėjo ir Vytautas su bajorais. Sukilimą nuslopinus, jo įsakymu valstiečiai buvo žiauriai baudžiami.

Šio sukilimo aprašymas greičiausiai nebūtų atsiradęs, jeigu sukilėliai nebūtų padarę nuostolių Ordinui. Magistras pareikalavo iš Vytauto padengti padarytus nuostolius, o Vytautas teisinosi, aiškindamas sukilimo priežastis¹. Savo rašte Ordino magistrui jis nurodė, jog vienintelė sukilimo priežastis buvo valstiečių atidavinėjimas bajorams ir „geriesiems žmonėms“. Apie vyskupo ir kunigų išvijimą ir bažnyčios sunaikinimą jis neužsiminė. Tą dalyką teigė Posilgės kronikos tęsinio autorius.

Dėl to istorikų tarpe susidarė dvi nuomonės. Vieni, remdamiesi Posilgės kronikos žinia, tvirtino, kad sukilimo priežastis buvo religinė, kiti, besiremiantieji Vytauto raštu magistrui,—kad grynai socialinė. Iš tiesų sukilimas įvyko tiek dėl religinių, tiek dėl socialinių ir politinių priežasčių. Vytautas, jas aiškindamas, negalėjo aikštėn kelti tų dalykų, kuriuos kryžiuočiai lengvai galėjo panaudoti prieš jį patį. Dvasininkų išvijimą ir bažnyčios sudeginimą jie būtų paskelbę kaip įrodymą, kad Lietuvos krikštas, priimtas iš Lenkijos, yra netikras ir kad lietuvių liaudis tebėra pagoniška ir bažnyčiai nepaklusni. Todėl Vytautas nutylėjo religines sukilimo priežastis ir iškėlė tik socialines, būtent: pasipriešinimą dovanojimams. Kad sukilę valstiečiai puolė ne tik bajorus, bet ir kunigus, aiškiai matyti iš 1420 m. Jogailos rašto popiežiui, kuriame aiškinamasi dėl menko Žemaičių vyskupystės aprūpinimo turtais.

Teisūs buvo ir Ordino kronikininkai, tvirtindami, kad sukilimas buvo nukreiptas prieš kryžiuočius. Sukilėliai užpuolė kryžiuočių užgrobtas žemes, įsiveržė net į Klaipėdą ir čia pa-

¹ Codex epistolaris Vitoldi, magni ducis Lithuaniae, 1376—1430, Cracoviae, 1882, p. 408—411.

darė nuostolių. Vadinas, sukilimu buvo pasipriešinta valstybės valdžios politikai. Jėga nuslopinęs valstiečių sukilimą, Vytautas nebesivaržydamas ėmė dalyti žemes bažnyčioms Žemaitijoje. 1421 m. birželio 21 d. jis užrašė vyskupui Motiejui ir jo kapitulos nariams keletą ežerų, po 10 žmonių Kaltinėnų, Kražių, Viduklės, Raseinių, Medininkų valsčiuose, 60 žmonių Baltininkų valsčiuje ir ištisus Viržuvėnų, Mairėnų, Krakių ir Varnių valsčius¹.

Ar panašių sukilimų, koks 1418 m. įvyko Žemaitijoje, yra buvę ir Aukštaitijoje, mes nežinome. Jeigu jie ir buvo, tai nepateko į rašytinius šaltinius, nes gana retai tokie įvykiai būdavo aprašomi. Jeigu žemaičiai nebūtų užpuolę Ordino valdų ir Vytautui nebūtų tekę aiškintis magistrui, greičiausiai ir šis sukilimas būtų likęs nežinomas. Apie valstiečių pasipriešinimą naujajai, krikščioniškajai santvarkai galima spręsti iš šalutinių reiškinių, tokių, kaip dešimtinės atmetimas.

Dešimtinė — tai dešimtoji dalis derliaus, gyvulių prieauglio, žvejybos ar medžioklės laimikio, atiduodama kunigams išlaikyti. Atiduoti dešimtinę buvo kiekvieno krikščionio prievolė, skelbiama bažnyčios įsakymuose. Jogaila buvo įsakęs valsčių tijūnams žiūrėti, kad dešimtinė būtų atiduodama, tačiau ji nebuvo prilyginta medaus duoklei, dėklai ar sidabrinei ir nebuvo valdžios urėdų renkama. Valstiečiai turėjo atiduoti ją savu noru. Kad tokio noro valstiečiai neturėjo, matyti iš dešimtinės likimo.

1411 m. Vytauto brolis Žygimantas Kęstutaitis, savame dvare steigdamas parapiją, kunigui užrašė: dešimtinę visų javų, daržovių ir gyvulių, išskyrus arklius; lauką, pievą prie bažnyčios, sklypą prie Žyzmos upės, 40 vežimų šieno iš savųjų pievų ir tris valstiečius su visu jų turtu ir prievolėmis². Jeigu valstiečiai būtų dešimtinę davę, tai nebūtų reikėję ją užrašyti iš dvaro pajamų. Užrašant valstiečius bajorams, dešimtinė neminama. Veldamai ir valsčionys jos nedavė, nors 1398 m. Vilniaus vyskupas Andrius buvo pavedęs kapitulai bausti bažnytinėmis bausmėmis tuos asmenis, kurie skriaus bažnyčią, vengdami duoti dešimtinę. Be to, 1420 m. Gniezno arkivyskupystės sinodas, remdamasis Vilniaus vyskupo pranešimu, dėkoja Vytautui už krikščionybės platinimą ir bažnyčių statymą ir prašo aprūpinti Vilniaus katedrą javų dešimtine, kaip bažnyčios aprūpinamos kitose šalyse³. Valstybinių žemių valstiečiai — valsčionys — ir privačių žemių valstiečiai — veldamai bei kiemėnai — pasirodė bedieviškai nerūpestingi ir dešimtinės rinkimą sužlugdė. Vietoj dešimtinės kaimuose pamažu buvo įvesta kalėdinė rinkliava. Iš jos atsirado kalėdojimas — važinėjimas po

¹ Lietuvos TSR istorijos šaltiniai, I, Vilnius, 1955, p. 67.

² Kodeks dyplomatyczny katedry i diecezji Wileńskiej, Warszawa, 1948, p. 86, Nr. 56.

³ Ten pat, p. 107, Nr. 78.

sodžius rudenį, surenkant grūdų ir kitų žemės ūkio gaminių duoklę. Dešimtinė paprastai buvo skiriama iš dvaro pajamų ir galiojo iki valakų reformos XVI a. viduryje.

Kitaip dešimtinės reikalai klostėsi bažnytinėse žemėse. Jose vyskupai ir klebonai galėjo imti iš valstiečių visa, ką tik pajėgė išreikalauti. Be tų prievolių, kurias valstybė perleido bažnyčiai, jie, be abejo, reikalavo ir dešimtinės, nors tuo metu užsienio šalyse ji buvo labai nepopuliari. Dėl jos net buvo kilusios valstiečių riaušės. Kad pradžioje iš bažnyčioms atiduotų valstiečių dešimtinė buvo imama, matyti iš Vilniaus vyskupo 1397 m. duotų kapitulai dviejų raštų, kuriais perleidžiama dešimtinė¹. Žemaičių vyskupas Baltramiejus, aprūpindamas Kraikių bažnyčią, 1478 m. skyrė jai 6 valstiečių kiemus su jų žemėmis, turtu, prievolėmis ir, be to, dešimtinę iš vyskupo valdų Krakėse, Raseiniuose, Kaltinėnuose ir kitur². Dešimtinė negalėjo išsilaikyti ir bažnytinėse žemėse, nes iš jų dėl sunkenės naštos valstiečiai bėgo.

Tų žemių valstiečiai atsidūrė sunkesnėje padėtyje dėl kelių priežasčių. Vyskupai, jų kapitulų nariai ir klebonai buvo bažnytinių žemių valdytojais iki „gyvos galvos“. Mirdami jie negalėjo tų valdų kam nors palikti. Bažnytinės žemės buvo paveldimos ne pagal giminybę, o pagal užimamą vietą. Todėl gyvas būdamas toks bažnytinis feodolas galėjo spausti valstiečius iki paskutinio prakaito lašo, nes kraunamas turtas jau buvo jo privatus. Jis galėjo pirkti sau dvarą ir mirdamas palikti jį kam norėjo.

Ne tik vyskupai, bet ir klebonai patys bažnytinėse žemėse negyveno ir neūkininkavo, turėjo ūkvedžius, vadintus faktoriais, kurie buvo keičiami ir kuriems labiausiai rūpėjo jų pačių nauda. Jie paprastai gaudavo dalį to, ką išspausdavo iš valstiečių. Bajoras varžė du dalykai: karinė prievolė ir palikimas vaikams. Jie negalėjo tiek nuškrudinti savo valstiečių, kad jie nebepajėgtų dirbti nei sau, nei dvarui. Išmirus ar išbėgius valstiečiams, bajoras netektų pajamų.

Bažnytinių ir privačių žemių valstiečiai bėgdavo į valstybines žemes, sudariusias didžiojo kunigaikščio valsčius. Pabėgimai pasidarė valstiečių klasinės kovos priemonė. Todėl 1447 m. didžiojo kunigaikščio Kazimiero privilegijoje, duotoje žemvaldžiams, išvykstant karaliauti į Lenkiją, yra pažadas nepriimti į savo dvarus ir valsčius iš kitur atbėgusių valstiečių.

Įsakymo vykdymas, žinoma, nepriklausė nuo jo paskelbimo. Valstiečio darbas buvo žemvaldžio turto šaltinis, dėl turto bajoras bajorui arba kunigui nebuvo draugas. Pabėgęs valstietis kurio nors kito feodalo žemėje be savininko sutikimo apsigyventi negalėjo, todėl 1529 m. Lietuvos Statute (XI.9) pa-

¹ Ten pat, p. 45—47, Nr. 28 ir 29.

² *Jurgis Lebedys*, Mikalojus Daukša, Vilnius, 1963, p. 100.

rašyta: žemvaldys, priėmęs žmogų, atbėgusį ir pasiskelbusį laisvu, turi atiduoti tam, kuris jo ieškojo kaip nelaisvo. Jeigu po dviejų reikalavimų pabėgėlis nebus grąžintas, tada šaukti kaltininką į teismą. Ieškoviui įrodžius, kad jis teisus, kaltininkas turi sumokėti jam už visą pabėgimo laiką ir už žmogų. Bėgti iš bažnytinių arba bajorų valdų į valsčius buvo parankiausia, nes valsčių žmonės, vadinti valsčionimis, buvo laikomi laisvais, galinčiais žemę pirkti ir parduoti bei išsikelti kitur.

Nepaisant visokių draudimų bėgti ir pabėgėlius priimti, valstiečiai bėgo. 1568 m. liepos 20 d. Žygimantas Augustas paskelbė visiems žemvaldžiams tokį raštą „Vilniaus vyskupas kunigas Valerijonas sakė mums, kad jo malonybės bažnytiniai, tėvoniniai valdiniai esą išėję lauk iš jo malonybės Molėtų, Kuktiškių ir Labanoro dvarų ir gyvena mūsų valdoviniuose miestuose ir valsčiuose, taip pat jūsų dvaruose ir kaimuose, ir kad jūs nenorite jų išduoti jo malonybei ir duoti iš jų atiteisimo, tuo darydami jo malonybei nemaža skriaudos ir nuostolio ir prašė (vyskupas) mus, kad tuo reikalu duotume jo malonybei mūsų raštą ir dvarioną“.

Toliau rašte sakoma, kad jis dvarioną siunčia, žinoma, su tarnais ieškoti išbėgiojusių vyskupo valstiečių. Liepia surastus valstiečius su visais šeimos nariais, gyvuliais ir kitokiu turtu atimti ir grąžinti į tą pačią vietą, iš kurios pabėgo. Jeigu valstiečiai neprispazintų esą vyskupo valdiniai, tuojau, dalyvaujant pasiūstam dvarionui, juos teisti ir, radus kaltais, be pasigailėjimo bausti¹.

Pabėgusių valstiečių gaudymas ir jų grąžinimas į senąją gyvenamą vietą reiškė valstiečio nelaisvę su jo pririšimu prie žemės. Tai buvo daroma pagal 1529 m. Lietuvos Statutą, kurio įvade sakoma, jog norima „apdovanoti krikščioniškais įstatymais visus prelatus, kunigaikščius, ponus vėliavininkus, didikus, kilniuosius riterius, bajorus ir visą visuomenę“. Tas pats statutus (VIII, 12) skelbė, kad bajoras negali pirkti valstiečio žemės be jo pono sutikimo. Pats pirkimo-pardavimo aktas turėjo būti įrašomas į teismo knygas. 1536 m. didysis kunigaikštis nepripažino keliuočio (neprivilegijuoto bajoro) 2 valakų žemės pardavimo, nes „tas Lemanas neturėjo teisės parduoti valakų, nes jis prastas žmogus“².

Tais pačiais metais Gardino žemės teisme sprendžiama byla dėl parduotų daržų. Teismas padarė tokį sprendimą: pardavėjas pirkėjui turi grąžinti paimtus pinigų, nes „prastas mužikas neturi teisės valdovo žemės amžinai parduoti“³. Ieškovas ir

¹ Lietuvos TSR istorijos šaltiniai, I, Vilnius, 1955, p. 180.

² Археографический сборник документов относящихся к истории Северозападной Руси, Вильна, 1837, с. 38.

³ Акты, издаваемые Виленскою Археографическою комиссиею, т. XVII. Акты гродненского земского суда, Вильна, 1890, с. 85, № 214.

atsakovas buvo didžiojo kunigaikščio valstiečiai. Šioje byloje ir jos sprendime yra du svarbūs dalykai: pirma, kad valstietis valstiečiui žemės parduoti negali ir, antra, kad iš valstiečio žemės dalies atėmimas ir prijungimas prie dvaro arimų yra visai teisėtas, nes valstiečio naudojama žemė yra valdovo nuosavybė. Pasakymas, kad negalėjo parduoti amžinai, rodo, kad galėjo parduoti laikinai, vadinasi, išnuomoti.

Krikščionybė nebuvo tik tikėjimas į dievą, ji turėjo savo moralės kodeksą ir savo teisę. Pagal tą kodeksą ir teisę valstiečiai buvo atiduodami bažnyčiai ir bajorams, pririšami prie žemės ir pavedami žemvaldžio teismui, naikinama jų žemės nuosavybė. Visa tai buvo naudinga žemvaldžiams ir ne-naudinga valstiečiams, siekusiems darbu kelti savo gerovę. Valstiečiai fiziškai ir dvasiškai priešinosi jų pavertimui baudžiauninkais. Jie rėmėsi sava iš protėvių paveldėta teise ir morale.

KĄ VALSTIEČIAI GYNĖ

Kad ir iš negausių į rašytinius šaltinius patekusių klasių kovos faktų, nesunku pasakyti, prieš ką valstiečiai kovojo. Tačiau kiekviena kova turi savąjį „prieš“ ir savąjį „už“. Istorikai mažiausiai domėjosi tuo „už“, nes manė, kad valstiečių kova feodalizmo laikais buvo gaivališka, vietinio pobūdžio, be politinės programos. Žinoma, valstiečiai nesiekė pertvarkyti visuomenę, tačiau jie kovojo ne kiekvienas atskirai, o bendrai, kaimais ir net valsčiais. Maža to, visą valstiečių klasę jungė pasaulėžiūra ir socialinė psichologija, paprotinė teisė ir ja paremta moralė. Valstiečiai, priešindamiesi krikščioniškoms naujovėms, gynė senovę, tapatindami ją su gerais praeities laikais, kada nebuvo išnaudojimo ir kada visi naudojosi lygiomis teisėmis.

Tai senovei priklausė šeimos papročiai, kuriuos ilgą laiką puolė krikščionybės platintojai, vadindami juos pagoniška daugpatyste. Romos popiežiaus 1217 m. rašte¹ ir 1249 m. Christburgo sutartyje² sakoma, kad prūsai su lietuviais turi po keletą žmonių, kad jas perka ir parduoda. Šia sutartim prūsai pasižadėjo tenkintis viena žmona ir nepardavinėti dukterų į žmonas. Kad lietuviai perka ir parduoda žmonas, teigė ir

¹ Preussisches Urkundenbuch, Politische Abteilung, Band, I, Die Bildung des Ordensstaats, Erste Hälfte, Königsberg, 1882, Nr. 13.

² Codex Diplomaticus Warmiensis, I (1231—1340), Mainz, 1860, Diploma Nr. 19, p. 28—40; P. Pakarklis, Kryžiuočių valstybės santvarkos bruožai, Kaunas, 1948, p. 238—242.

Dusburgas. Jis rašė, neskirdamas lietuvių nuo prūsų: „Pagal paprotį prūsai ir dabar sau žmonas perka už tam tikrą pinigų sumą. Dėl to žmona laikoma verge, kuri su savo vyru nesėda prie vieno stalo ir tam tikromis dienomis plauna kojas namiškiams ir svečiams“¹. Žinią apie daugpatystę ir žmonių pirkimą pakartojo J. Dlugošas. Ši žinia panašiai, kaip žmonių aukojimas dievams, keliavo po kronikas ir virto mitu.

1595 m. išėjusiame Gerardo Merkatoriaus atlase įdėtas ir Lietuvos žemėlapis. Antroje žemėlapio pusėje aiškinama, iš kur kilęs Lietuvos vardas ir kuo pasižymi lietuviai. Aprašant lietuvių papročius, teigiama, kad jie santuoką lengvai nutraukia abipusiu susitarimu ir vedasi tiek kartų, kiek išneša jų vaizduotė. Moterys, jų vyrams sutinkant, turi meiluzius ir vadina juos vyro pagalbininkais. Vadinasi, pagonys kaltinami ne tik daugpatyste, bet ir daugvyryste. Atlaso autorius žinią apie daugvyrystę paėmė iš Jeronimo Pragiškio pasakojimo, užrašyto Enėjaus Silvijaus Pikolominio. Norėdamas savo teiginį paremti, Pikolominis papasakojo anekdotišką atsitikimą su kažkokiu kunigaikščiu. Žinia apie daugpatystę keliavo žmonėdamasi ir papildinama pasakotojų išmone.

Štai ką tuo reikalu rašė XVIII a. istorikas Liudvikas Bačko: vyras galėjo vesti tris žmonas ir, jeigu žmonos, vaikai arba šeimyna susirgdavo, tada vyras ar ponas galėjo juos sudeginti, ir tai buvo laikoma pagirtinu dalyku. Jie tikėjo, kad dievai už tai atsitys. Santuokos laužytojas turėjo būti sudegintas, jo pelenai ant kelio išbarstyti, o vaikai negalėjo būti vaidelotais. Žmona buvo vyro valioje, už neištikimybę ji sudeginama. Už ją turėjo atsakyti ir jos seserys, kam nemokė būti ištikima vyrui ir paklusnia dievams. Jeigu vyras turi daugiau kaip tris žmonas, atiduodamas sudraskyti šunims². Šis pasakojimas paremtas legenda apie Vaidevučio įstatymus³. Toliau teigiama, kad žmonos grobiamos ir vagiamos, todėl laikomos kaip vergės. Vyro svečiams jos plauna kojas. Šis teiginys paimtas iš Dusburgo.

Norėdami išsiaiškinti, iš kur kilo šis mitas, grįžkime prie pirminio šaltinio — Christburgo sutarties. Joje apie žmonių pirkimą pasakyta: „Jie prižadėjo taip pat, kad toliau niekas iš jų neparduos savo dukters kam nors moterystės jungtuvėms. Taip pat, kad niekas nepirks žmonos nei savo sūnui, nei sau. Iš tikrųjų šiuo metu, kaip supratome, šis paprotys taip tarp jų išivyravo, kokio nebuvo net tarp pagonių. Pavyzdžiui, kai kas turi savo tėvo žmoną. Mat, kai tėvas būdavo nusipirkęs bendrais pinigais sau ir savo sūnui žmoną, tai jo žmona patekdavo sūnaus nuosavybėn, kaip ir kitas paveldimas, bendrais pini-

¹ *Scriptores Rerum Prussicarum*, I, Leipzig, 1861, p. 54—55.

² *Ludwig von Baczko*, *Geschichte Preussens*, I, Königsberg, 1792, p. 156.

³ *J. Jurginis*, *Legendos apie lietuvių kilmę*, Vilnius, 1971, p. 92.

gais įgytasis turtas. Ir, kad kas nors dėl tos priežasties negalėtų savo pamotę parduoti kitam už žmoną, jie prižadėjo žmonių nei pirkti, nei parduoti. Jei tačiau jaunikis duoda ar pažada duoti jaunosios tėvui ar motinai ar drabužių, arba kitų brangenybių, arba jei vyrui duodamas yra kraitis, arba šiaip yra apdovanojama, ar prižadama apdovanoti žmoną vedybų proga ribose, leidžiamose teisėse, to jokiū būdu jiems nedraudžiama. To dėlei minėtieji naujakrikštai prižadėjo, kad niekas iš jų dėl kokios nors priežasties toliau neims žmona savo pamotės arba brolio žmonos, arba moters, priklausančios pirmam, antram, trečiam ir ketvirtam giminystės ar artimumo laipsniui be ypatingos popiežiaus dispensos ir leidimo¹.

Iš šios sutarties vietos matyti, kad prūsai ir lietuviai turėdavo ne iš karto po keletą žmonių, o po vieną nusipirktą žmoną, tik jos buvo keičiamos. Vadinasi, vyras, šeimos galva, savo valia vieną žmoną parduodavo ir pirkdavo kitą, o sugyventus vaikus — pasilikdavo savo namuose.

Kad lietuviai pagonys turėjo po vieną žmoną, visai nesunku įrodyti, pasiremiant tos pačios kilmės šaltiniais.

P. Dusburgo žiniomis, 1317 m. birželio 24 d. buvo užpulta Sudargo sodyba ir pagrobta jo žmona, vaikai ir šeimyna. Hermano Vartbergės kronikoje nurodoma, kad 1368 m. užpuolus Upytės kiemą, buvo pagrobta Meseno žmona, o 1377 m. iš to paties kiemo pagrobtųjų žmonių tarpe buvo ir Kantalgo žmona. Iš kronikų nematyti, kad užpuolimų metu kuriame nors žemvaldžio kieme būtų buvę rasta daugiau kaip viena žmona.

Šaltiniuose minimi kai kurie XIII a. pradžios kunigaikščiai ir nurodomi jų artimiausi giminystės ryšiai. Pavyzdžiui, Henriko Latvio kronikoje sakoma, kad Gercikės kunigaikštis Visvaldis buvo vedęs galingo ir turtingo lietuvio Daugeručio dukterį, ir todėl lietuviai jį gerbė, laikė beveik savu žmogum. Tokia pagarba galėjo atsirasti, tiktai santuokai esant pastoviai. Rusų metraščiuose sakoma, kad Birutė buvusi antroji Kęstučio žmona. Vadinasi, Kęstutis ją vedė, arba būdamas našlys, arba su pirmąja išsiskyręs. Yra žinoma ir viena Mindaugo žmona. Nėra jokio dokumento, kuriame būtų teigiama, jog Mindaugas, Gediminas, Kęstutis arba kitas kuris Lietuvos didysis, sritinis ar dalinis kunigaikštis pagonis būtų gyvenęs su keletu žmonių iš karto. Kaip rodo kitų, daugiausia rytų kraštų pavyzdžiai, daugpatystė naudojosi ne paprasti žemdirbiai, o turtingieji žemvaldžiai. Tarp lietuvių kilmingųjų ir turtingųjų daugpatystė neaptinkama, tad negalėjo jos būti ir tarp žemdirbių. Todėl krikščionių autorių žinias apie lietuvių daugpatystę reikia vertinti tik kaip užuominą apie santuokos išardomumą. Vesti antrą kartą, pirmajai žmonai dar nemirus, kroni-

¹ P. Pakarklis, Kryžiuočių valstybės santvarkos bruožai, p. 240.

kininkai laikė priešingu bažnyčios reikalavimams dalyku ir vadino jį daugpatyste.

Nors apie pagoniškas vedybas ir šeimos sudarymo papročius rašytiniuose šaltiniuose žinių labai maža, vis dėlto šį bei tą iš jų galima susekti. Tokiais šaltiniais yra teisinio pobūdžio aktai. Iš jų matyti, kad net daug laiko praėjus po krikščionybės įvedimo Lietuvos valstybėje, sudarant santuoką, buvo laikomasi paprotinės teisės; ji sudaroma be bažnytinių apeigų. Tai matyti iš valstybės įstatymų. 1529 metų Lietuvos Statute (III, 12) sakoma ir 1566 m. Statute (III, 23) pakartojama, kad santuoka yra vinčinė, arba šliubinė, atliekama su bažnytinėmis apeigomis, ir ji pripažįstama teisėta krikščioniška ir yra kitokia, įstatymais pripažįstama negaliojančia, nes ji sudaryta „be vinčiaus“. Tokios santuokos vyro pati vadinama nevinciavota, o jos vaikai — pavainikiais.

Prieš santuoką „be šliubo“ buvo nukreiptas didžiojo kunigaikščio Žygimanto Senojo 1509 m. vasario 10 d. raštas visiems miestų vaitams, burmistrams ir tarėjams. Jame sakoma, kad daug vyrų turi žmonas „nevinciavotas“, su jomis neteisėtai gyvena ir vaikų nekrikštija¹. Čia maža ką pagelbėjo ir Lietuvos Statuto paskelbimas.

Apie 1540 m. skundėsi Vilniaus vyskupas, kad daugelis krikščionių sudaro šeimas „be šliubo“, susilaukia vaikų, vyrai meta žmonas arba žmonos pabėga nuo vyrų ir už kitų teka „su vinčiumi“, visai nepaisydami bažnyčios įstatymų. Kad valstiečiai daugely vietų neina į bažnyčią tuoktis, neneša vaikų krikštyti ir numirėlius laidoja be bažnyčios palaiminimo, skundėsi kunigai ir dvarininkai. Kad tai buvo ne apsileidimo ar moralinio pakrikimo, o paprotinės teisės reikalas, matyti iš skundų ir sprendimų, išlikusių Gardino žemės teismo aktuose.

1540 m. vasario 11 d. Bogdana skundė savo vyrą Jackų, kad jis be jokios priežasties ją išvaro. Jackus teigė paėmęs ją už žmoną, bet „be šliubo“. Jis jos nevaręs, pati išbėgusi ir kitur gyvenanti, todėl jos žmona laikyti nebenorįs. Teisėjas Vaitiekus Trebskis nusprendė: kadangi žmona buvo „nevinciavota“, Jackus laisvas ir gali vesti kitą. Tik atsineštą Bogdanos turtą reikia grąžinti, jei daiktų grąžinti nebegalės, tada už tuos daiktus, kuriuos Bogdana priesaika patvirtins, Jackus turės sumokėti. Paskirtu laiku žmona prisiekti neatėjo, nes ją grįžusią į namus vyras priėmė ir todėl, praėjus papročiu nustatytam laikui, byla buvo nutraukta².

1557 m. dvarionas J. Tarusa atėjo į teismą su savo žmona Marina ir abu pareiškė, kad dėl nesugyvenimo ir nuolatinių

¹ Акты, относящиеся к истории Западной России, II, 1506—1544, Петербург, 1848, с. 62—63.

² Акты, издаваемые Виленскою Археографическою Комиссиею, т. XVII, Акты Гродненского земского суда, Вильна, 1890, с. 72, № 181.

vaidų jie nori išsiskirti. Jie parodė vienas kitam duotus ir liudininkų patvirtintus skyrybų raštus ir prašė įrašyti tuos raštus į teismo knygas, ką teisėjas ir padarė, visai neklausinėjęs, kaip jie vedė. Skyrybų raštuose aptarti visi turto pasidalijimo reikalai ir vyro vardu pareiškama, kad jis nuo Marinos, kaip nuo žmonos, atsisako ir kad panorėjęs ves kitą. Kadangi čia ieškovo ir atsakovo nebuvo, tai teismas bylos nesprenđė, jis tik privačius skyrybų aktus įteisino įrašymu į knygas¹.

1540 m. sausio 20 d. valstietis Jokūbas skundė savo svainį Motiejų, kad šis jo sesers, paimtos už žmoną, atsisako ir veda kitą moterį. Jo sesuo buvusi „vinčiavota“ Motiejaus žmona. Jis pristatė liudininkus, kurie buvo pabroliais, tuokiantis bažnyčioje. Tuo remdamasis, teismas skyrybų nepripažino².

Iš šių trijų teismo sprendimų matyti, kad be bažnytinių apeigų atlikta santuoka nebuvo laikoma amžina ir ją galima buvo nutraukti. Tiesa, šie teismo sprendimai yra iš Gardino apylinkių, kur gyventojai buvo mišrios tautybės³. Apskritai, valstiečių bylų, kurios būtų įrašomos į teismo knygas, labai maža. Jų daugiau pasitaikė Gardino dvaro valdose, nes jos priklausė karalienei Bonai, reikalavusiai tokias knygas vesti. Panašių žinių turime ir iš kitų Lietuvos vietų.

Semeliškių valsčiaus bajoras Andrius Ivaškevičius su savo žmona ir vaikais bylinėjosi dėl savo dėdės Kundrato palikimo. Tas Kundratas gyveno „be šliubo“ su tarnaitė ir prigyveno 5 vaikus, 4 berniukus ir vieną mergaitę, po to vedė bažnyčioje bajorę ir, su ja vaikų nesulaukęs, mirė. Jo turtas turįs, ieškovo teigimu, atitekti giminėms, o ne jo pavainikiams, gyvenantiems tėvo ūkyje. Teismas neatsižvelgė į tai, kas buvo vaikų motina, tarnaitė ar valdinė ir vedė ar nevedė jis antrą kartą. Svarbiausia, reikėjo atsakovams įrodyti, kad jų tėvų santuoka buvo atlikta bažnyčioje. To įrodyti jie negalėjo, ir teismo sprendimas buvo padarytas jų nenaudai⁴.

Įsigalėjus baudžiavai, valstiečių bylas sprenđė dvaro urėdas žodžiu, todėl jų mažai ir tėra išlikusių. Valstiečiai vengė kreiptis į pono teismą, ginčus sprendami savajame kuopos teisme, už kurį nereikėjo mokėti ir būdavo teisingesnis. Tačiau ne visada pono teismo galima buvo išvengti. 1555 m. į teismą atėjo du valstiečiai daržininkai dėl moters Orinkos. Ji pabėgo nuo savo vyro Vosyliaus ir ištekėjo už Fedkos, „paimdama bažnyčioje šliubą“. Su antruoju vyru susilaukė vaiko. Orinka,

¹ Акты, издаваемые Виленскою Археографическою Комиссиею, т. XVII, Акты Гродненского земского суда, Вильна, 1890, р. 413, Nr. 992.

² Ten pat, p. 69, Nr. 168.

³ *Juliusz Bardach*, Sviecki charakter zwyczajowego prawa małzenskiego ludności ruskiej w Wielkiem Księstwie Litewskim (XV—XVII wiek) — Czasopismo Prawno-Historyczne, tom XV, z. 1, 1963.

⁴ Литовская Метрика, Русская Историческая Библиотека, т. XX, Петербург, 1903, с. 128, № 98.

pašaukta su vyru į pono teismą, aiškinosi: gyvenusi su Vosylium dvejus metus, bet „be šliubo“. Dėl blogo elgesio iš jo išėjusi ir ištėkėjusi už Fedkos. Ponas negalėjo nuspręsti, kurio vyro teisėta žmona laikyti tą Orinką, ir liepė kreiptis į bažnytinį teismą, kuris, be abejonės, teisėtomis sutuoktuvėmis pripažino antrąsias¹. Pagal pagoniškus papročius, atvirksčiai, Orinka būtų buvusi kalta dėl vyro pametimo.

Tais pačiais metais dvi seserys bajorės Katrina ir Darata apskundė teismui savo mirusio brolio žmoną Poloną, norėdamos gauti brolio turtą ta dingstimi, kad apskųstoji buvusi „nevinčiavota“ žmona ir todėl vyro palikimas jai nepriklausęs. Polona teisindamasi sakė „šliubą ėmusi“ Induros bažnyčioje, bet klebonas jau miręs ir negalįs to paliudyti. Į pajaunius ar kitus vestuvių dalyvius ji „kepurės nestatė“, vadinasi, liudininkais jų nenurodė. Ji pateikė savo velionies vyro testamentą, kuriame buvo parašyta, kad turtas paliekamas žmonai ir dukteriai. Testamentas patvirtintas dviejų bajorų antspaudais. Teismas ieškinį atmetė, remdamasis testamentu, visai nereikalaudamas įrodymų, kaip ši šeima buvo sudaryta, tarpininkaujant bažnyčiai, ar be jos.

Yra ir daugiau panašių bylų, kada Lietuvos Statutui pripažinus vedybas „be vinčiaus“ neteisėtomis, iškilo ginčai dėl tėvo ar motinos turto paveldėjimo. Bet tai lietė daugiau bajorus, žemės savininkus, ir mažiau valstiečius, kuriems žemės nuosavybė pagal Lietuvos Statutą buvo nepripažįstama. Iškilusius tarp valstiečių ginčus dėl žemės ar kitokio turto išspręsdavo pats žemvaldys arba jo skirtas dvaro urėdas.

Valstiečiai, kurdami šeimą, dar ilgai vengė bažnyčios, paremtos prievarta. M. Mažvydas savo laiškuose hercogui Albrechtui skundėsi, jog Vilkiškių dvaro žmonės padarė slaptas vestuves, ir jaunieji buvę sujungti ne Tilžės klebono ar diakono, o miesto amatininko staliaus Leonardo. Ir Ragainės apylinkėje buvusios panašios vestuvės, jaunavedžius sujungęs paprastas kaimietis². Laiškai rašyti lotyniškai. Reikia manyti, kad jungtuves vykdžiusiais asmenimis jis vadino piršlius arba kitus vestuvinių apeigų dalyvius.

Klovainių klebonui skundžiantis savo parapijonimis dėl jų nekrikščioniško elgesio, žemvaldys per savo urėdą Dmochovskį įsakė paskelbti valstiečiams, kokias jis skiria bausmes už nepaklusnumą bažnyčiai. Kas neis nors kartą į metus išpažinties, sumokės 72 grašius ir jeigu po to neis, „ties bažnyčios durimis per visas šventas dienas turėsiant riogsoti už kaklo prikergtiems, pakolei neišpažins savo nusidėjimų kunigui“. Ve-

¹ Акты, издаваемые Виленскою Комиссиею для разбора древних актов, том. XXI, Акты Гродненского земского суда, Вильна, 1894, с. 129, № 221.

² Tauta ir žodis, IV, Kaunas, 1926, p. 426; *Martynas Mažvydas*, Pirmoji lietuviška knyga, Vilnius, 1974, p. 295—296.

dę ne bažnyčioje, vadinami paleistuvingais, jie turėsią sumokėti baudos po kapą grašių „ir savą draugę už moterį vesti“. Tuos, kurie eina prie žynių ir garbina dievaičius,— išplakti ir paimti baudos kapą grašių. Šį dokumentą paskelbė vyskupas Motiejus Valančius savo „Žemaičių vyskupystėje“ ir nuo savęs tokią pastabą pridėjo: „Vaitui pagal tą užsakymą keletą ūkininkų nučyžus, visi dievobaimingais tapo“¹.

Pagoniškos vestuvės turėjo gana sudėtingas tradicines apeigas, į kurias įėjo nuotakos grobimas ir pirkimas. Kiek tie vestuviniai papročiai atsispindi lietuvių tautosakoje, išaiškino Juozas Baldžius (1902—1960) dviejuose savo tyrinėjimuose². Apie nuotakų grobimą užsimena ir XVI a. autorius Jonas Lasickis. Jis rašo: „Merginos ne vedamos, bet grobiamos; panašiai darydavo senovėje lakedemoniečiai pagal Likurgo potvarkį. Grobia merginas ne pats jaunikis, bet du jo giminaičiai. Pagrobę ir išgavę tėvų sutikimą, kelia vestuves“³.

Labai galimas daiktas, kad XVI a. nuotakos grobimas buvo daugiau inscenizavimo, negu tikrovės reikalas, tačiau J. Lasickio teiginio paneigti negalima, nes grobimų pasitaikydavo ir daug vėliau, net XVIII a. Tik grobimo pagrindas buvo pasikeitęs: grobdavo ne nuo tėvų, o nuo ponų.

Valstiečio duktė Pranė tarnavo su savo drabužiais Trobų klebono dvare ir susižiedavo su kito dvaro valdiniu. Klebonas uždraudė jai tekėti ir siūlė jaunikius iš savo valdos. Baimindamasis, kad toji Pranė gali pabėgti, jis liepė tarnams perkelti ją į Trobų palivarką, arčiau klebonijos. Jaunikio draugai merginą pagrobė ir sutuokė su sužadėtiniu Jaratiškių bažnyčioje. Prieš šitas krikščioniškas ir dalinai pagoniškas vestuves klebonas nieko nebegalėjo padaryti, nes ką kunigas surišo, tai surišo amžinai. Jis sulaiškė jaunosios drabužius: naują sermėgą, pirktinės medžiagos sijoną, vilnonį kikliką, pakulinę prijuostę ir nesumokėjo žadėtos 14 auksinų algos⁴. Tai buvo laikoma bausme už tekėjimą be pono sutikimo.

Vestuviniuose papročiuose ilgai išliko ir nuotakos pirkimo paprotys, virtęs teisine norma krienų vardu. XVI a. publicistas Mykolas Lietuvis, kritikuodamas valstybės santvarką ir šlėktišką visuomenę, rašė: „Net ir mūsų tautoje senovėje tėvams buvo mokamas už pačias mokestis, kurį žemaičiai krienų vadina. O dabar mes patys parsiduodame už pačių kraitį ir, ieškodami aukštų giminių, daromės savo žmonų vergais“⁵.

¹ M. Valančius, Raštai, t. II, Vilnius, 1972, p. 393.

² J. Baldauskas, Pirktinės vestuvės,— Mūsų tautosaka, 1935 m., p. 3—123; J. Baldžius, Vogtinės vestuvės,— Darbai ir dienos, IX, 1940 m.

³ Jonas Lasickis, Apie žemaičių... dievus, Vilnius, 1969, p. 31.

⁴ P. Pakarklis, Ekonominė ir teisinė katalikų bažnyčios padėtis Lietuvoje (XV—XIX a.), Vilnius, 1956, p. 354—355.

⁵ Mykolas Lietuvis, Apie totorių, lietuvių ir maskvėnų papročius, Vilnius, 1966, p. 54.

Krienas buvo ne tik Žemaitijoje, bet visoje Lietuvoje ir ne tik seniau, bet ir XVI amžiuje, kada gyveno pats kritikos autorius. Tai matyti iš gausių žinių apie krieną¹. Tai ne pasoga ir ne kraitis. Tai ypatingas feodalizmo laikų vedybinis mokestis, remiamas žemvaldžio teise. XIII—XIV a., kada valstiečiai dar nebuvo baudžiauninkais ir tebelaikė save žemės savininkais, krienas buvo mokamas šeimos galvai. Įsigalint baudžiavai, tą mokestį iš tėvų paveržė žemvaldys, leisdamas valstiečio dukteriai tekėti ir kelti vestuves. Krienas tėvams buvo, žinoma, ne mokestis, o dovana už sutikimą išleisti dukterį. Kad jis ne naujai feodalų įvestas, o paveldėtas, matyti iš to, kad aktuose dažnai priduriama, kad jis imamas senu papročiu. Valstiečiai, kovodami prieš išnaudojimą, dažnai remdavosi tuo, kad viena ar kita prievolė yra naujovė ir todėl neteisėta. Šaltiniuose neaptinkame krieną vadinant naujove.

Žemaičių vedybas J. Lasickis šitaip aprašė: „Mergina teka, sulaukusi tik trisdešimties metų arba bent dvidešimt ketverių, kai turi prisiaudusi keletą skrynių drabužių, mat, jai tenka apdovanoti visus jaunikio palydovus. Ji duoda kiekvienam arba marškinius, arba skarą, ar rankšluostį, ar vilnones blauzdiņas, ar pirštines. Duktė į laukus eina tik tada, kai atlieka savo pareigas tėvams ir viską sutvarko namie. Taip pat elgiasi ir sūnus. Žmonės, pasiūsti prašyti merginos rankos, pirmiausia stebi, ar ji paklusni vyresniesiems broliams ir seserims, ar ji rūpinasi šeimos turtu“².

Nors žmona kaime buvo laikoma vyro valdine, tačiau jos turtas visada būdavo apsaugotas. Jaunikis, vesdamas merginą, pagal paprotį užtikrindavo jos tėvui savo santuoką trečdaliu turto. Žmoną išvarydamas, turėjo jos tėvui, jei tėvo gyvo nebuvo, tai broliui, kaip sesers globėjui, atiduoti tą turta, kuris Lietuvos Statute vadinamas venu. 1529 m. Lietuvos Statute (IV, 8) įrašyta: „Tėvas turi iš žento išgauti veną anksčiau negu savo dukterį išleis už vyro“. Jeigu to nepadarys, duktė liks be turto dalies užtikrinimo. Valstiečiai tokių veno užrašymų nedarydavo. Galiojo žodinis susitarimas piršlybų metu.

Tekėti ir vesti galima buvo, tėvams sutikus. Jeigu mergina išeitų už vyro be tėvų sutikimo, ji netektų bet kokių teisių į tėvų turta. Jeigu tėvai mirė, tada ją turi išleisti broliai, jeigu brolių nėra — tada kuris nors dėdė. Ištekėjusi moteris atsidurdavo dviguboje turtinėje priklausomybėje. Todėl ištekėjusios moters nužudymas ar sužeidimas buvo laikomas nuostoliu ne tik vyrui, bet ir tai šeimai, iš kurios kilusi pagal kraujo giminystės ryšį. Tuo galima paaikškinti Lietuvos Statuto reikalavimą už ištekėjusios moters nužudymą ar sužeidimą mokėti dvigubai didesnę išpirką, negu už vyro. Kitų valstybių krikš-

¹ K. Jablonskis, Lietuviški žodžiai senosios Lietuvos raštinių kalboje, Kaunas, 1941, p. 21—46.

² Jonas Lasickis, Apie žemaičių... dievus, Vilnius, 1966, p. 17.

čioniškuose to paties amžiaus teisyneose tokio reikalavimo nėra. Atvirkščiai, juose moteris mažiau vertinama už vyrą. Dvigubos išpirkos už moterį patekimas į Lietuvos Statutą reiškė paprotinės teisės normos perkėlimą į rašytinę teisę, kuri buvo skelbiama krikščioniška.

Šeimos galva pagal senus papročius buvo atsakingas už jam pavaldžių šeimos narių veiksmus. Šeimininkas, gavęs pašaliečio skundą, teisė samdinius, bendrininkus, žmoną ir vaikus. Iš išlikusių sprendimų ir bylos eigos aprašymų matyti, kad tai būta visai formalaus teismo, o ne šiaip sau naminio pabaudimo.

1552 m. Miknius Andriuškevičius darė teismą savo sūnui Sebastijonui, kurį skundė kunigaikštis Andrius Neledinskis dėl padarytų jam nuostolių. Teismo nariais apskūstojo tėvas pakvietė keturis Trakų pavieto žemininkus. Sebastijonas buvo apkaltintas tuo, kad paskirtas Orlovo dvaro, Kauno paviete, ūkvedžiu, blogai tvarkėsi ir padarė jam nuostolių. Ieškovas žadėjo pateikti tų nuostolių sąrašą. Didžiausia žala laikomas audėjo Jarošo iš dvaro išvarymas.

Kaltinamasis per savo globėją — advokatą — aiškinosi buvęs paskirtas ūkvedžiu be tinkamo tam pasiruošimo, jam buvę sunku tas pareigas eiti, ir ponas Neledinskis iš tų pareigų jį atleidęs ir dar už sąžiningumą apdovanojęs. Jarošas iš dvaro pats pabėgo. Skundėjas prisipažino pasiuntęs Sebastijoną į Jurbarką gaudyti pabėgusio audėjo, bet jis iš to gaudymo negrįžęs ir savo ponui daugiau nepasirodęs. Kaltinamasis sakė galįs pristatyti liudininkus ir, jei bus leista, prisiekti ir tuo įrodyti, kad viskas, ką jis sako, yra teisybė. Tėvas su savo tarėjais padarė sprendimą, kad jo sūnus Sebastijonas nekaltas. Kunigaikštis Neledinskis su tuo nesutiko ir sakė kreipęsis į valdišką teismą¹.

1554 m. trys Veliuonos valsčiaus gyventojai, broliai Milašiūnai, skundėsi Baisogalos vietininkui: kada jų piemenys ginė pagirdytus gyvulius atgal į ganyklą, Misius Šimkaitis, užpuolęs bandą, sumušė jautį ir kirviu sužalojo arklį. Milašiūnai, ieškodami teisybės, nuėjo skųstis Misiaus motinai Zofijai Šimkaitienei, tačiau ji skundo visai neišklausė ir koneveikdama juos iš savo namų išvijoi. Todėl jie prašė savąjį skundą įrašyti į valdiško teismo knygas².

Iš šių dviejų skundų matyti, kad galima kreiptis į aukštesnę, į didžiojo kunigaikščio vietininko teismą, jeigu šeimos galva padaro nepalankų skundėjui sprendimą arba atsisako šeimos nariui daryti teismą. Kas tada skundžiamas: šeimos galva ar kaltinamasis? Iš 1556 m. Gardino teisme spręstos panašios bylos aiškėja, kad tokiu atveju į teismą šaukiamas šeiminin-

¹ *Konstantinas Jablonskis*, Lietuvių kultūra ir jos veikėjai, Vilnius, 1973, p. 373—376.

² Ten pat, p. 376—377.

kas, tačiau jis pasiaiškina: pirma, kaltinamasis nebegyvena su tėvais, ir, antra, ieškovas neprašė daryti sūnui teismo. Teismas padarė tokį sprendimą: pirma, reikia kreiptis į tėvą, jeigu tėvas atsisakys teisti ir leidžia sūnui kelti bylą, tada šaukti į teismą sūnų¹.

Vyras turėjo teisti skundžiamą žmoną. Tai matyti iš Šimkaus Mykolaičio 1580 m. daryto teismo savo žmonai Agnieškai už Erazmo Jonaičio piemens sumušimą. Nukentėjusio tėvas, remdamasis teise, paprašė Vilkijos valsčiaus vaznį apžiūrėti sūnaus žaizdas, kas ir buvo padaryta, tačiau prasilenkus su kai kuriais formalumais. Vyras, žmonos teisėjas, pasitaręs su pakviestaisiais tarėjais, Agniešką išteisino. Sprendimą surašė, patvirtino antspaudais ir atidavė išteisintajai².

Buvo ir tokių atvejų, kada apkaltinta žmona reikalavo, kad ją teistų vyras. Panašiai atsitiko 1595 m. Kėdainiuose. Miestietė Darata skleidusi kalbas, kad Abraomas Tretka Karaliaučiuje pardavęs vogtus daiktus. Laikydamas tai pikta apkalba, Tretka pasiėmė vaznį, du šlėktas ir nuėjo į tos Daratos namus. Paaiškęjus, koks reikalas, ji atsikirto: „Aš ne našlė ir jeigu reiks mane teisti, tai teis mano vyras“. Ir daugiau su atėjusiais jos kaltinti ji nebekalbėjo³.

Taip atrodo ne visai krikščioniški šeimos narių santykiai pagal ūkinio ir teisinio pobūdžio aktus, tačiau pagal literatūrą jie visai kitoki. Liudvigas Bačko rašo, kad moteriai, iškoneveikusiai savo vyrą, ant kaklo pririšami keturi sunkūs akmenys, ir ji siunčiama iš vieno kaimo galo į kitą. Nusimti tuos akmenis ji galinti tik vyrui leidus. Moteris, pakenkusi geram savo vyro vardui, išplakama rykštėmis, o jeigu ji sena, tai sudeginama. Moteriai, išdrįsusiai mušti savo vyrą, nupiaunama nosis⁴. Išeitų, kad ne šeimos galva tvarko ir baudžia savo šeimos narius, o kažkas pašalinis: žynys, seniūnas, ar kaime veikianči doros brigada.

Krienas, venas, dviguba išpirka ir šeimnininko teismas yra teisiniai pagonybės dalykai. Venas ir dviguba išpirka pateko į Lietuvos Statutą, tačiau šeimnininko teismą paneigė to statuto teiginys (I, 7): „Dėl kieno nors nusikaltimo niekas neturi būti baudžiamas ir nusmerkiamas, bet vien tik tas, kas yra nusikaltęs. Todėl visada, laikantis krikščioniškos teisės nuostatų, niekas, teisme neįrodžius nusikaltimo, neturi būti nubaustas, t. y. nei žmona už savo vyro kaltę, nei tėvas už sūnaus kaltę, nei sūnus už tėvą, taip pat ir nei vienas kraujo giminės, nei tarnas už poną“. Toliau tame pačiame statuto skyriuje sako-

¹ Акты, издаваемые Виленскою Археографическою Комиссиею, т. XVII, Акты Гродненского земского суда, Вильна, 1890, с. 412, № 991.

² *Konstantinas Jablonskis*, Lietuvių kultūra ir jos veikėjai, Vilnius, 1973, p. 377—379.

³ Ten pat, p. 380.

⁴ *Ludwig von Baczko*, Geschichte Preussens, Erster Band, Königsberg, 1792, p. 157.

ma, kad visi valstybės gyventojai, tiek neturtingieji, tiek ir turtingieji, kurios kilmės ar luomo bebūtų, turi būti vienodai teisiami pagal rašytąją teisę.

Šie statuto straipsniai atrodo labai humaniški, ir vertinami kaip Renesanso kultūros dalykai, tačiau ne valstiečio santykiuose su jo ponu. Kai žemvaldys pasidaro jo žemėje gyvenančio valstiečio nevaržomu valdytoju ir teisėju, kai kiekvienas valstiečio kiemas ir kiekvienas šeimos narys atsako betarpiškai prieš poną, tada baudžiava priartėja prie vergijos. Ponas leidžia vesti arba tekėti, nurodo ką vesti, gvoltų ir talkų metu reikalauja, kad į lažo darbus išeitų visi darbingi šeimos nariai. Valstiečiams tokia krikščioniška teisė, kokią skelbė Lietuvos Statutas, buvo nepriimtina, nes ji gynė feodalų reikalus. Jie priešinosi žemės nuosavybės paneigimui, pririšimui prie žemės, prievolių ir atsakomybės reikalavimui ne iš ūkio ir jo šeiminingo, o iš kiekvieno šeimos nario, priešinosi kišimuisi į šeimos sudarymą ir jos narių santykius, todėl nėjo į bažnyčią tuoktis ir vengė kulto apeigų.

Paviršutiniškai žiūrint, atrodo, kad valstiečiai stėjo prieš pažangą civilizacijoje. Šiuo atveju prisimintinas Fridricho Engelsono teiginys: „Kadangi civilizacijos pagrindas yra vienos klasės išnaudojimas kitos klasės, tai jos visas gyvenimas vyksta nuolatiniame prieštaravime. Kiekviena gamybos pažanga tuo pačiu metu yra žingsnis atgal engiamosios klasės, t. y. didžiulės daugumos padėtyje“¹.

Nors feodalizmas, lyginant jį su pirmąja bendruomene, reiškė ūkinę pažangą, tačiau su juo beplintantis žmogaus išnaudojimas, paremtas prievartos teise, reiškė moralinį visuomenės pralaimėjimą. Pasipriešinimas baudžiavą ginančiai krikščioniškai teisei ir moralei buvo vadinamas bedievišku arba pagonišku veiksniu. Naikinant valstiečių pagonybę XVI a., praėjus 150 metų nuo lietuvių apkrikštijimo, krikščionybės gynėjai ir platintojai ėmė leisti religines knygas lietuvių, t. y. valstiečių šnekamąja kalba. Tai buvo didelis kultūros laimėjimas, nors tos knygos padėjo valstiečius sukrikščioninti. Klasių kova — ne tik civilizacijos, bet ir kultūros pažangos variklis.

VALSTIEČIŲ FANTASTIKA

Dievai, deivės ir dvasios yra žmonių fantazijos kūriniai. Tačiau fantastika, apimanti mitologiją ir tautosaką, negali gyvuoti, būdama tuščia. Joje išreiškiama pasaulėžiūra ir estetika.

¹ F. Engelsas, Šeimos, privatinės nuosavybės ir valstybės kilmė, Vilnius, 1948, p. 187.

Todėl kaip dvasinis penas ji išlieka šimtmečiais. Fantastikoje atsekti realybės gyvąją šaknį nelengva, tačiau tai nėra neįmanoma, žinant, kad fantazija yra realybės abstrakcija.

XIV ir XV amžių autoriai, susidomėję lietuvių religija, be Perkūno, kitų dievų nepaminėjo. XVI amžiuje, prasidėjus renesanso ir reformacijos epochai, M. Strijkovskis priskaičiavo jų penkiolika, o J. Lasickis — dar daugiau. Pagoniškų dievų atradėjus reikia skirti į dvi grupes: į jų aukštintojus ir naikintojus. Prie aukštintojų priskirtini tie, kurie tikėjo, kad lietuviai — Antikos romėnų palikuonys. Juos galima laikyti teoretikais. Naikintojais ir praktikais tenka laikyti tuos katekizmų autorius, kurie ėmė valstiečiams skelbti krikščionišką „dievo žodį“ jų šnekamąja kalba.

Mažvydo katekizmo, pirmosios lietuviškos knygos, lotyniškoje prakalboje, kurią parašė Karaliaučiaus universiteto profesorius F. Stafilas (Staphylus), sakoma: „daugelis dar ir dabar aiškią stabmeldystę ir vykdo, ir visai išpažįsta: vieni medžius, kiti upes, kiti žalčius, kiti ką kitą, atiduodami dievišką garbę, garbina. Yra tokių, kurie Perkūnui daro įžadus; tų, kurie susirūpinę pasėliais, Laukosargis, tų, kurie gyvuliais, Žemėpatis yra garbinamas. Kurie linksta į piktus darbus, tie savo dievais išpažįsta aitvarus ir kaukus“. M. Mažvydas lietuviškai parašytoje prakalboje ragino kaukus, žemėpačius ir lauksargius pamesti, visas velniavas ir deives apleisti, nes jos gali žmogų tik amžinai prapuldyti, o ne ką nors gera jam duoti. Toliau toje pačioje eiliuotoje prakalboje minimas aitvaras. Vadinasi, Mažvydas be Perkūno dar paminėjo keturias mitines būtybes, nuo kurių gerbimo ar garbinimo reikėjo atkalbinėti. Tai žemėpatis su lauksargiu ir aitvaras su kauku. Paskutinieji išliko gyvi tautosakoje iki mūsų dienų, pirmieji į tautosaką visai nepateko. Apie žemėpatį M. Mažvydas tiek tepasakė, kad jis kažką bendra turi su gyvuliais, o lauksargis — su pasėliais. Vėlesnieji autoriai, remdamiesi Mažvydu, minėjo tų dievybių vardus, bet nė vienas nepapildė jų charakteristikos.

M. Pretorijus, XVII a. autorius, aiškina, kad žemėpatis — tai sodybos dievas. Jis globoja, saugo ir rūpinasi gyvenamaisiais ir ūkiniais trobesiais: nuo jo priklauso ūkio gerovė. Užsirūstinus žemėpačiui, nesisekąs gyvenimas nei šeiminkui, nei jo šeimai, nei gyvuliams. Visa, kas atsitinka kieme gera ar bloga, priskiriama žemėpačiui.

Galimas daiktas, kad M. Pretorijus tik plačiau interpretavo M. Mažvydo žinią, o gal ir iš liaudies pats kai ką patyrė. Jeigu patyrė pats, tai jo patyrimas, praėjus šimtui metų nuo Mažvydo katekizmo pasirodymo, negali būti autoritetu, žinant tautosakinių tekstų nepastovumą. Senasis tekstas perdirbinėjamas, atskiri jo elementai naujoje aplinkoje įgyja naują reikšmę. Pretorijus negali paaiškinti, koks Mažvydo paminė-

toms žemėpačio ir lauksargio dievybėms buvo teikiamas turinys ir kaip tos stabmeldiškos dievybės buvo garbinamos.

Abu tų dievybių vardai sudaryti iš aiškių lietuviškų žodžių, visai nebūdingų dievams. Žemėpačio daryba visai analogiška viešpaties darybai. Viešpačiu XVI amžiuje buvo vadinamas dievas visagalys, jis reiškė ir valdovą. Šio žodžio kilmė visai ne dieviška, o žemiška, siekianti klasinės visuomenės susidarymo pradžią.

Kalbininkai jau seniai yra įrodę, kad viešpatis yra dviejų žodžių — vieš(ė) ir patis — junginys, žinomas visose baltų (lietuvių, latvių ir prūsų) kalbose ir kad šio žodžio visiško atitikmens nėra nė vienoje kitoje indoeuropiečių kalboje. Artimiausias jam yra senovės indų viš-patih, reiškiantis šeiminingą, bendruomenės galvą. Kad patis arba pats baltų kalbose reiškė vyrą, valdovą, dabar niekam nekyla abejonių. Taigi, viešpatis yra viešės vyras, jos valdovas arba seniūnas.

Bet kas gi buvo viešė? Filologai sako, kad tai buvęs kaimas. Žodis kaimas į istorijos šaltinius atėjo kaip bajoro sodybos pavadinimas. Nors viešė ir kiemas (kaimas) yra skirtingų šaknų, tačiau tų abiejų žodžių prasmės labai artimos. Kiemas, kaip ir viešė, reiškia gyvenvietę ir kartu viešėjimą ar svečiavimąsi. Viešėti ir kieminėti lietuvių kalboje yra sinonimai. Kad viešė buvo daug platesnė gyvenvietė, negu bajoro kaimas, rodo vieškelio iš viešės kelio atsiradimas. Be to, XVI amžiuje viešpatis tampa pono sinonimu. Mažvydo katekizme feodalų klasės žmogaus vardas dar nenusistovėjęs: kartais jis vadinamas viešpačiu, kartais ponu. Dievas Mažvydo katekizme viešpačiu nevadinamas, jis tituluojamas tik ponu. Todėl galima manyti, kad, norėdamas pareikšti daugiau pagarbos, Mažvydas vartojo žodį ponas¹.

M. Daukša „Postilėje“ (1599) žodžio ponas visai nevartoja. Tiek kalbėdamas apie feodalą, tiek apie dievą, jis visur rašo viešpatis. Žinant, kad M. Daukša stengėsi rašyti gryna lietuvių kalba ir barė jos darytojus, nesunku suprasti, kodėl jis atkakliai vengė žodžio ponas, laikydamas jį lenkišku. Bet visai jo išvengti neįstengė, nes ponas XVI a. reiškė ne apskritai feodalą, o didiką, atitinkantį „ponų tarybos“, kaip valstybės institucijos, narį. Todėl „Postilėje“ (p. 8) yra toks sakinys: „Kad kunigaikštį kokį ar didį poną dekretu karaliaus ant pražudymo išduoda kirst“... Daukšai viešpatis yra bendrinis žodis valdovui, ponui ar viršininkui reikšti. Tai matyti iš tokio apibendrinimo: „Įsako ką ciesorius, karalius, storasta arba kitas kuris viešpatis žemės“ (p. 394). Stabtelkime ties šiuo sakiniu. „Viešpatį žemės“ pagal tą pačią žodžių darybą galima pakeisti į žemėpatį.

¹ J. Jurginis, „Viešė“ ir jos „pats“, — Literatūra ir kalba, II, Vilnius, 1957, p. 331—345; Baudžiavos įsigalėjimas Lietuvoje, Vilnius, 1963, p. 106—116.

Iki didžiojo kunigaikščio valdžios įsigalėjimo Lietuvoje iki prūsų pavergimo nukariautoje Ordino teritorijoje buvo žemės. Prūsijoje XIII a. pradžioje jų buvo net vienuolika. Lietuvoje žinomos Nalšios, Deltuvos, Karšuvos ir kitos žemės. Tos žemės turėjo savo vadovus ar valdovus. 1260 m. sukilusių prieš Ordiną prūsų žemės turėjo savo atskirus vadus. Dusburgas ir kiti kronikų autoriai užrašė jų vardus. Lietuvoje kovose su priešais pasižymėjo Margiris, Vaidotas, Vykintas. Kiek iš jų kovų aprašymo galima spręsti, jie rėmėsi ne bajorais, o ginkluota liaudim, karinės demokratijos sąlygomis. Įvedant krikščionybę, žemių valdovų, kuriuos galima būtų vadinti žemėpačiais, Lietuvoje jau nebuvo. Buvo kunigaikščiai, ponai, bajorai, o valsčiuose, vadintuose žemėmis, šeimininkavo tijūnai.

Valstiečiai, gindami senovę ir prisimindami tuos gerus laikus, kada jų nevaldė ponai, bajorai ir tijūnai, su pagarba minėjo ir karinės demokratijos laikotarpio žemėpačius ir lauksargius. Lauku buvo vadinama žemdirbių bendruomenė; keli laukai sudarė žemę, tad lauksargis turėjo būti žemesnis pareigūnas arba specialios tarnybos žmogus. Laukai turėjo savo gynas, sienas, užverstas apgenėtais medžiais. Kaip matyti iš kryžiuočių kelių aprašymų, tas užtvaras žygio metu iš kelių ir takų reikėdavo pašalinti. Vietiniams gyventojams jas reikėjo saugoti ir, priešui pasirodžius, duoti pavojaus ženklą. Yra gyvenviečių, turinčių Lauksargių vardą. Vadinasi, žmonių, vadintų lauko sargais, tikrai gyventa.

Samprotaujant apie žemėpačius ir lauksargius, kaip „senų gerų laikų“ dievinamus atstovus, ne visai aišku, kodėl jiems priskiriama gyvulių ir pasėlių globa. Karų su kryžiuočiais metu dar tebebuvo naudojamos pilys slėptuvės, kuriose pilėnai, tai piliai priklausantieji bendruomenės gyventojai, slėpė savo turta: grūdų atsargas ir gyvulius. Norėdami pakenkti besiginantiems, kryžiuočiai naikino pasėlius. Pagoniškieji viešpačiai ar žemėpačiai turėjo vadovauti ne tik ginant žmonių gyvybę, bet ir jų turta, gaunamą iš žemės ūkio.

M. Mažvydas žemėpačio ir lauksargio nevadina dievais, jis tik ragina savo tautiečius liautis juos garbinus arba, kitaip pasakius, liautis juos dievinus, o dievinami juk žmonės, keliant juos į herojus. Religija — tai ne tik žmogaus santykių su gamta, bet ir visuomeninių jėgų sufantastinimas. Fantazija, skirta gamtai, daug patvaresnė, nes žmonių santykiai su gamta kinta daug lėčiau, negu žmonių su žmonėmis. Per visą feodalizmo epochą žmonės gamtą pakeitė visai nežymiai, tačiau socialiniai santykiai, paremti agrariniais, keitėsi labai sparčiai. Todėl žemėpačiai su lauksargiais mirė XVI amžiuje, o kaukai su aitvarais, kaip tarpininkai tarp gamtos ir žmogaus, fantastikoje gyveno daug ilgiau.

XVI a. mirė ir deivė apidėmė, Jono Lasickio paminėta kaip sodybos dievybė, arba kaip buveinės pakeitimo deivė, o Vol-

fenbiutelio „Postilėj“ kaip pikta dievybė, bemaž kaip velnias: „czertas yra apidémė“, sakoma toje knygoje. Apidémė, kaip dievas, pateko į didįjį lietuvių kalbos žodyną. Tai buvęs piktas dievas. Tokią pastabą pridėjo žodyno redaktoriai. Tačiau šio teiginio ir apskritai dievo apibūdinimui nepateikė nė vienos iš literatūros ar tautosakos paimtos frazės. Iš to tenka daryti išvadą, kad XIX amžiaus pabaigoje ir XX a. pradžioje, kada buvo renkama medžiaga žodynui, žmonės apidémės dievo ar deivės nežinojo ir nebeminėjo. Šis žodis buvo žinomas tik visai kita, su dieviškais dalykais nesusijusia prasme. Tame pačiame žodyne įrašyta: „sodžiaus bendras žemės sklypas tarp dviejų sodybų, panamė, išvara“. Žodžio prasmė iliustruojama posakiais: „Daržo arba apidémės neužtekdavo žmogui pramisti. Vesti arklius, išvaryti kiaules į apidémę. Apidémėn galvijus sugindavo. Kai apidémėj miežius pasėja, vištos labai lenda“¹. Vadinasi, XX a. lietuvių kalboje apidémė — laukas, neturįs jokių dieviškų savybių. Iš to negalima spręsti, kad ir XVI a., kada šios dievybės vardas buvo paminėtas, žodis tą patį reiškė.

Kas XVI amžiuje apidémė buvo vadinama, sužinoti visai nesunku. Šis žodis taip plačiai buvo vartojamas, kad jis pateko į rusų ar lenkų kalba rašytus teisinius aktus². Juose apidémė — parduodamas ir perkamas nedidelis, bet ypatingas žemės sklypas. XVII a. raštininkai, nemokėję lietuviškai, rado reikalą paaiškinti, kas tai per žemė. Viename 1624 m. akte pasakyta, jog parduodama sena apidémė, pusantros statinės pasėlio dydžio ir kad ji esanti pusė sodybvietės. Ir kituose aktuose priduriama, kad apidémė, tai buvusi sodybvietė. Kai kuriuose aktuose, pavyzdžiui 1619 m. Pašilės kaime, Karšuvos valsčiuje, pasakyta, kad parduodama apidémėlė, kurioje Mikalojus Gedeikis sėdėjo. 1597 m. minima apidémė, kurioje Joneliškis savo namuose gyveno. Visiškai aišku, kad apidémė XVI amžiuje — dirva paversta sodybvietė, kurioje yra stovėję namai, buvo kiemas ir daržas. Bet kaip ji galėjo pasidaryti deive?

Atsakymą į šį klausimą duoda to paties amžiaus dvarų inventoriai. Apidémė išskiriama iš kitų dirvų, kaip gerai įtręšta ir todėl brangiau vertinama. 1554 m. Nemenčinės valsčiaus inventoriuje, kalbant apie dvaro arimus, sakoma: „Tręšinių tuose arimuose, kur žmonės sėdėjo ir kurie į miestelį persikėlė, o kiti nuo maro išmirė, išmatuota 10 margų“³. Tame pačiame inventoriuje, kalbant apie kitas dirvas, minima apidémė, kurioje dvaro parobkai sėdėjo. Parobkais vadindavo dvarų dar-

¹ Lietuvių kalbos žodynas, I, Red. J. Balčikonis, Vilnius, 1941, p. 161.

² K. Jablonskis, Lietuviški žodžiai senosios Lietuvos raštinių kalboje, Kaunas, 1941, p. 1—2, 300, 337.

³ Istorijos Archyvas. I, XVI amžiaus Lietuvos inventoriai, Kaunas, 1934, p. 78.

bininkus, kurie nebuvo dvaro išlaikomi, bet gaudavo bandinės žemės javams pasisėti ir daržovėms pasisodinti.

Žemvaldžiai kilnodavo parobkų, kiemėnų ir veldamų sodybas, kad jie įtręštų dvaro arimus. Lengva suprasti, kad visiems valstiečiams, kokiais vardais jie bebūtų vadinami, tai kenkė ir griovė seną įsitikinimą, kad reikia gerbti gimtąją vietą, savo tėvų ir protėvių namus. Į apidėmę buvo žiūrima, kaip į gerbtiną, bemaž šventą vietą. Baltarusių spaudos pradininkas Pranciškus Skorina 1525 m. rašė: „Kaip iš prigimimo žvėrys, bėgiojantieji dykumoje žino savo olas; paukščiai, skraidantieji ore, žino savo lizdus; žuvis, plaukiojanti jūroje ir upėmis, jaučia savo vietas; bitės ir į jas panašūs gyviai gina savo avilius,— taip ir žmonės. . . didžiai myli tą vietą, kurioje gimę“¹. Valstiečiai dėl ūkinį ir moralinių priežasčių nenorėjo keltis iš savo sodybų, kad ponui atitektų gerai įdirbta ir įtręšta žemė. Krikščionybės platintojai apidėmę priskyrė prie blogųjų ar piktųjų deivių ir ragino valstiečius liautis ją garbinus.

Šios deivės gyvybei mirtiną smūgį sudavė ne krikščionybės platintojai, o XVI a. antroje pusėje įvykdyta valakų reforma, kurios metu valstiečiai buvo iškeldinti iš senųjų sodybų ir apgyvendinti naujai steigiamuose gatviniuose kaimuose. Valstiečių sodybos pasidarė pastovios. Apidėmės prasmė turėjo keistis ir, žinoma, keitėsi, prarasdama turėtą dievišką pagarbą. Jos vietą užėmė dimstipatis ar kitas kuris namų „dievas“.

M. Strijkovskis savo kronikoje mini viršaitį. Vieną kartą,— aprašydamas apeigines vaišes, ir antrą kartą,— vaizduodamas Romovės šventyklą. Pirmuoju atveju viršaitis laikomas žyniu ar pagonių šventiku, o antruoju — vienu iš šešių Romovės dievų. Ką lietuviai vadino viršaičiu arba viršininku, matyti iš ūkinio ir teisinio pobūdžio aktų. Viršininkas buvo skerdžiaus sinonimas². Skerdžiaus samdymas minimas 1340 metų prūsų teisyne. Strijkovskis, apibūdinamas viršaitį kaip dievą, sako jį buvus gyvulių globėju. Tikrai, skerdžius buvo ne tik bandos, bet ir jam priskiriamų piemenų viršininkas. Tai dažniausiai būdavo senyvo amžiaus žmogus, duodantis išmintingų patarimų šeiminkėms. Jis buvo gerbiamas ir laikomas bemaž žyniu. Vincas Krėvė-Mickevičius savo grožinės literatūros veikalė „Raganius“, remdamasis tautosaka ir savo paties atsiminimais, sukūrė tokį skerdžiaus prototipą. Taigi, būsime visai arti tiesos, manydami, kad Strijkovskio aprašytasis viršaitis buvo ne dievas, o bendruomenės narių gerbiamas skerdžius. Panaši mintis prašosi ir dėl Dusburgo paminėto krivio, gyvenusio Romovėje.

¹ Lietuvių literatūros istorija, t. I, Vilnius, 1957, p. 76.

² K. Jablonskis, Lietuviški žodžiai senosios Lietuvos raštinių kalboje, Kaunas, 1941, p. 212, 323, 356—358.

Dusburgas teigia „jo galvos linkerėjimu ar įsakymu buvo valdomos ne tik minimos giminės, bet ir lietuviai bei kitos Livonijos žemės tautos. Toks didelis jo buvo autoritetas, kad ne tik jis pats, ar kas nors jo giminių, bet ir jo pasiuntinys su jo krivule (nuncius cum baculo), ar kitu kuriuo žinomu ženkle, eidamas minimų netikėlių žemėmis, susilaukdavo didžios pagarbos“¹. Krivulė galėjo būti krivio lazda, kurią nešant iš kiemo į kiemą, buvo šaukiamas bendruomenės vyrų susirinkimas. Ir pats susirinkimas dažnai vadinamas krivule². Vadinasi, kriviu galėjo būti bendruomenės seniūnas ar vadas, turėjęs teisę šaukti susirinkimus teismui daryti arba kitiems reikalams spręsti. Kad jo galia būtų siekusi taip plačiai, kaip Dusburgas rašo, tenka suabejoti. Kad bendruomenės turėjo savo seniūnus, šaukusius susirinkimus, abejoti netenka. Apie juos aiškiai kalbama 1340 m. prūsų teisyne³.

Kyla klausimas, kodėl krivis, jeigu jis buvo seniūnas, nepateko į Lietuvos valstybės teisinio pobūdžio aktus. Iš tų aktų matyti, kad XVI a. pradžioje žemesnis už tijūną pareigūnas vadinamas pristavu, slavišku žodžiu. To paties amžiaus antroje pusėje kaimuose atsiranda vaitai, lavnikai (suolininkai), dešimtininkai, o teismuose — diečkai, vazniai, vižos. Tai vis skoliniai iš slavų kalbų. Lietuvos valstybinių institucijų ir pareigūnų pavadinimai buvo perimti iš rusų žemių, o lietuviški ėjo į užmarštį drauge su smerkiama pagonybe.

Prieinam tokią išvadą: žemėpačiai, lauksargiai, viršaičiai, apidėmės, kriviai, krikščionybės platintojų paskelbti pagoniškomis dievybėmis, buvo ne kas kita, kaip sufantastintas „senų gerų laikų“ prisiminimas, kaip valstiečių kovos idėjinė ir moralinė atrama.

Valstiečių fantastika keitėsi ne tiek veikiama bažnyčios, kiek valstybės, paprotinę teisę keičiant rašytine. Vedybos bažnyčioje pasidarė juridiniu reikalu, nes nuo jų priklausė turtiniai kaimynų ir šeimos narių santykiai. Keitėsi ir bylų vedimo tvarka. Didžiojo kunigaikščio dvarų urėdų teismuose buvo remiamasi kuopomis, kaip pagalbinėmis instancijomis, ir pripažįstamos kai kurios paprotinės teisės normos, nors jos ir nebuvo laikomos krikščioniškomis. Prie jų priklausė magaryčios ir lažybos.

Prūsų teisyne 48 str. sakoma, kad, sprendžiant ginčą, ar daiktas pirktas ar vogtas, reikia remtis magaryčių liudininkais. Nors paprotys užgerti nupirktą arklį, karvę ar kitą kurį stambų daiktą išliko gana ilgai ir teismų praktikoje juo buvo remiamasi, tačiau Lietuvos Statute apie jį nebeužsimenama. Vals-

¹ *Scriptores Rerum Prussicarum*, I, Leipzig, 1861, p. 53.

² Lietuvos kalbos žodynas, VI, Vilnius, 1962, p. 661.

³ P. Pakarklis, *Kryžiuočių valstybės santvarkos bruožai*, Kaunas, 1948, p. 243—250 (teisyne vertimas į lietuvių kalbą).

tiečiai vengė kreiptis į urėdo teismą, nes, viena, už jį reikėjo mokėti ir, antra, bene svarbiausia, tai buvo žemvaldžio teismas, kuriame teisybę rasti nesitikėjo. Išvengti tokio teismo nebuvo galima, kada reikėjo bylinėtis su bajoru arba kitam žemvaldžiui priklausančiu valstiečiu.

Į urėdo teismą turėjo ateiti ieškovas ir atsakovas. Jeigu atsakovas, ieškovo vedamas, atsisako eiti, tada ieškovo skundas įrašomas į knygą ir atsakovas per diečkų paskirtu laiku atvedamas į teismą. Už atvedimą pagal atstumą tarp namų ir teismo vietos atsakovas turėjo mokėti. Todėl į teismą dažniausiai atvykdavo drauge ir kaltintojas, ir kaltinamasis. Prie teisėjo stalo prasidėdavo ginčas, katras iš jūdviejų teismus. Ginčas dažniausiai privesdavo prie „kepurės statymo“.

Kepurę statyti reiškė padėti ją ant teisėjo stalo ir pasakyti, už ką ji statoma: už tam tikrą sumą pinigų, už įrodomuosius popierius, už kuopininkus ar už magaryčininkus, kurie teismų aktuose kartais vadinami ir baryščininkais, nes magaryčios ir baryščios reiškė tą patį. Statant kepurę už pinigus, einama lažybų, bylą pralaimėjusi pusė pralošia tokiu atveju ir susilažintą sumą. Kepurės statymas į kuopininkus ar magaryčininkus reiškė rėmimąsi liudininkais, dalyvavusiais kuopos teisme ar magaryčių gėrime. Atsakovas iš siūlomų liudininkų turi pasirinkti vieną ar kitą, tačiau visų atmesti jis negali.

Statant kepurę už pinigus, reikalingas abiųjų pusių sutikimas. Jeigu priešingoji pusė ją pakeldavo ir paduodavo tam, kuris padėjo, reiškė sutikimą lažintis. Atsisakančių lažintis teisėjas laikė silpnesne puse ir galėjo, tuo pasiremdamas, padaryti sprendimą jo nenaudai. Žinoma, lengviausia lažintis turtingam, todėl ilgą laiką kaimuose buvo išlikęs priežodis: nedėk kepurės ant stalo, jeigu neturi šimto rublių.

Teismų praktikoje buvo ne tik statoma kepurė, bet ir guldoma arba dedama galva. Siekiant teisybės, lažinamasi iš gyvybės. 1540 m. vasario 10 d. byloje dėl skolos buvo „dėta galva“¹. Jeigu paaiškėtų teisybę esant ne galvos guldytojo pusėje, tada jam — mirtis. Šitoks teisybės įrodymo paprotys, matyt, plačiai buvo paplitęs, nes ilgai ir dar daug kur juo buvo remiamasi, o posakis „už teisybę dedu galvą“ tebebuvo kartojamas ir po to, kada teismai kepurės statymo už pinigus ir galvos guldymo nebepriimdavo, laikydami tokį ginčo vedimo būdą nekrikščionišku.

Galvos dėjimą arba guldymą tais atvejais, kada abi besibylinėjančios pusės buvo krikščionys, keitė priesaika. Prisiekti galima buvo ne tik savo, bet žmonos ir vaikų vardu. Už melagingą priesaiką — mirties bausmė. Priesaika gali būti dve-

¹ Акты, издаваемые Виленской Археографической Комиссией, том XVII, Акты Гродненского Земского суда, Вильна, 1890, с. 72, № 180.

jopa: prisiekia vienas iš besibylinėjančių, abiem sutinkant, arba prisiekia tas, kurį parenka teisėjas. Kartais dėl priesaikos traukiami burtai. Neleidžiama abiem pusėms prisiekti, nes tada būtų aišku, kad viena priesaika melaginga. Priesaikai paskiriama diena. Prieš priimant priesaiką, kunigas pareikalauja iš prisiekiančiojo sukalbėti poterius. Jeigu poterių nemokėdavo, tada priesaika jam būdavo atsakoma. Krikščioniškoji rašytinė teisė transformavo pagoniškąją, paprotinę. Panašus procesas vyko papročiuose ir pasaulėžiūroje.

Po Lietuvos sukrikščioninimo numirėliai nebedeginami. Rumšiškėse, dabar jau apsemtose Kauno marių, 1961 m. archeologai ištyrė XIV—XVI amžių kapinyną. Jame buvo 255 nedeginti ir tik 5 sudeginti palaidojimai. Nedegintieji laidoti skobtiniuose karstuose. Tuose kapuose, kaip ir degintiniuose, randama ginklų, įrankių, papuošalų, pinigų ir namų apyvokos daiktų¹. Šie radiniai patvirtina J. Lasickio teiginį: „laidodami meta pinigus į kapą, kad mirusysis turėtų kelionei lėšų, taip pat įdeda duonas ir palaidoto numirėlio galvugalyje pastato plonakaklį puodą, pripiltą alaus, kad vėlė nejaustų nei troškulio, nei alkio“². Rumšiškėse puodų su alumi archeologai nerado ir, žinoma, negalėjo rasti, tačiau daugely palaidojimų rado puodų su anglimis. Tai galėjo simbolizuoti numirėlio sudeginimą arba norą sušildyti numirėlį, jeigu jis buvo laidojamas žiemą. Abiem atvejais žarijų dėjimas į kapą vertintinas kaip pagonybės reliktas.

Rumšiškėse nerasta žemės ūkio įrankių: dalgių, piautuvų, kaplių, kurie ankstyvesnių laikotarpių kapuose dažnai pasitaikydavo. Retai bespasitaiko ir kirvis. Visi jie rasti vyrų kapuose, dažniausiai dešinėje galvos pusėje arba prie kairės kojos. Vyrai ir moterys mėgo puošti ir nešiojo žiedus. Pasitaikė atvejų, kad numirėlis palaidotas net su 5 ar 6 žiedais, mūvėtis ant abiejų rankos pirštų, o viena moteris turėjo žiedą ant kojos piršto. Vyrus, moteris ir vaikus laidojo su pinigais. Jie ne šiaip buvo įmetami į karstą, kaip rašė Lasickis, o sudedami į odinį ar audeklinį maišelį, o tas maišelis pritvirtinamas prie juostos ar diržo. Įdėtų monetų skaičius labai nevienodas, tačiau daugumoje kapų rastų pinigų vertė sudarė maždaug vienos vištos kainą. Maišeliuose greta monetų rasta ylių, skiltuvų, titnago gabalų ir kitų smulkių buitinių daiktų. Taigi, XVI amžiuje numirėliai laidoti krikščioniškai, jų nebedeginant, tačiau į jų pomirtinį gyvenimą tikėta pagoniškai. Ir toks tikėjimas kai kuriose Lietuvos vietose išliko iki XIX amžiaus pabaigos. Kunigas J. Reitelaitis teigia savo bažnytinėje praktikoje paty-

¹ V. *Urbanavičius*, Rumšiškėnai XIV—XVI amžiais, Vilnius, 1970, p. 2—14.

² *Jonas Lasickis*, Apie žemaičių... dievus, Vilnius, 1966, p. 33.

reš, kad numirėliui į karstą buvo dedama maisto, tabako, degtinės ir kitų numirėlio mėgtų dalykų¹.

Visa tai žinant, verta pažvelgti ir į uoliųjų krikščionių, feodalinių didikų, laidojimo papročius. 1931 m. po didelio Neries potvynio, tiriant Vilniaus katedros pamatus, buvo aptikti didžiojo kunigaikščio Aleksandro, mirusio 1506 m., ir karalienės Barboros (Radvilaitės, Žygimanto Augusto žmonos), mirusios 1561 m., palaikai. Abu palaidoti su metalinėmis karūnomis, o Aleksandras dar ir su kalaviju. Feodaliniai didikai buvo laidojami ne tik su geriausiais drabužiais ir brangiais papuošalais, bet ir su eitų pareigų insignijomis, pavyzdžiui, kancelieriui į karstą buvo dedamas antspaudas. Katalikų kunigai ligi šiol tebelaidojami su liturginiais rūbais, nors visiems aišku, kad, paguldytiems į karstus, mišių laikyti nebeteks.

Antkapiniai mediniai paminklai atsirado drauge su krikščionyste, tačiau tie paminklai, vadinti krikštais, turi nemaža pagoniškų, gyvulius vaizduojančių dalykų. Krikščioniškomis darėsi ir kai kurios pagoniškos deivės. Lasickis paminėjo ugnies deivę Gabiją, tačiau tautosakoje ji suartėjo su šventa Agota, taip pat ugnies saugotoja. Ar XVI amžiuje Gabija atsirado iš slaviškos Agafijos, galima ginčytis, bet kad tautosakoje užrašyti kreipiniai: „Šventa Agota, šventa Gabija, stovėk savo vietoj, šventa Agota, šventa Gabieta, gyvenk su mumis; šventa Gabieta, patronka ugnelės, šventa Agota, apdenk ploščiomis savo“ būtų taikyti dviem mitinėm būtybėm², tenka labai paabejoti. Abu vardai galėjo būti panaudoti kaip sinonimai. Kreiptis keliais sinonimais buvo įprasta. Kaip ten bebūtų buvę, viena aišku: tautosakoje Gabija suartėjo su Agota. Labai galimas daiktas, jog „Tai reiškia, kad, nors pagoniškas Gabijos vaizdinys, be abejonės, krikščionybės buvo gerokai transformuotas ir priderintas prie Agotos vaizdinio, tačiau Gabija nėra pakeitusi Agotos, kitaip sakant, nėra iš jos atsiradusi“. Transformacijos pripažinimas prieštarauja tolesnei išvadai, kad „namų šeiminkės, rytą kurdamos arba vakare žarstydamos ugnį, gaubdamos pelenais žarijas, maldomis kreipdavosi į ugnies globėjas: Gabiją — pagoniškąją ir Agotą — krikščioniškąją“³.

Liaudies sakmėse ir padavimuose atsirado daug iš krikščioniškų knygų paimtų siužetų. Lietuvių mitologijoje už Perkūną galingesnis atsirado dievas Praamžis. Štai kas apie jį pasakojama.

Ant kalno viršūnės, dangaus erdvėje yra dievo, vadinamo Praamžiu, rūmai, kuriuose gyvena šis aukščiausias visų val-

¹ Jonas Rattelaitis. Gudelių parapijos monografija,— Lietuvių Tauta, knyga II, dalis 3, Vilnius, 1914, p. 422.

² Simas Karaliūnas, Gabija,— Žodžiai ir žmonės, Vilnius, 1974, p. 63—66.

³ Ten pat, p. 64.

dovas ir jo valdžia apima dangų, erdvę, vandenį ir žemę su visais esančiais gyviais.

Vieną kartą, kada Praamžis pažiūrėjo į žemę pro savo rūmų langą, pamatė, kad joje daroma daug pikto: karai, grobimai, žudymai, saivalė ir niekšybė kaip maras apėmė visą žemės erdvę. Todėl jis pasiuntė du piktus, nesantaikoje esančius milžinus: Vandenį ir Vėją. Šie, kaip viesulai metėsi ant vargšės žemės, kuri yra apvali ir plokščia, kaip lėkštė, ir, pagriebę ją į savo rankas, 20 dienų ir 19 naktų mėtė su tokiu įniršiu, kad žuvo visa, kas buvo gyva. Praamžis vėl pažiūrėjo į žemę, krimsdamas dangaus riešutus, kurie augo jo dvaro soduose. Matydamas iškamuotą žemę, Praamžis metė į ją riešuto kevalą, kuris nukrito prie aukšto kalno, kur buvo susirinkę įvairių gyvulių, paukščių ir keleta porų žmonių, besigelbstinčių nuo tvano. Į tą kevalą susėdo visi gyviai, nes vanduo sėmė paskutinį jų prieglobstį. Milžinai negalėjo pakentti tam kevalui, gelbstinčiam nuo potvynio nelaimingas būtybes. Trečią kartą pažiūrėjo Praamžis į žemę ir, matydamas, kas joje darosi, pasigailėjo žmonių, uždarė milžinus į senąją vietą. Vandens nusiūgo, audros nutilo, ir linksmi pradėjo šviesti skaisči saulė. Būtybės, išsigelbėjusios Praamžio riešuto kevalė, greitai pradėjo daugintis. Žmonės poromis išsiskirstė į visas puses, viena pora pasiliko toje pat vietoje, kur jie buvo gimę, bet negalėjo turėti vaikų, nes buvo labai seni. Tie senukai, jausdami greitą savo mirtį ir neturėdami kam palikti turtą ir kas juos palaidotų, labai nuliūdo. Praamžis pasiuntė jų paguodai vaivorykštę Linksminę, kuri pamokė juos šokti per žemės kauburį. Kiek kartų peršoko senelis, tiek kėlėsi stiprių vyrų, kiek kartų peršoko senelė, tiek atsirado gražių merginų. Bet ar išsigandę netikėtai pasirodžiusios vaivorykštės, ar dėl savo senumo, jie galėjo šokti vos devynis kartus. Todėl iš devynių porų žmonių atsirado devynios lietuvių gentys¹.

Visai nesunku įsitikinti, jog tai Biblijos siužeto apie tvaną ir Babelio bokštą literatūrinis perdirbinys. Praamžį mini ir Liudvikas Jucevičius jo paties apdorotoj legendoj apie Jūrą ir Kąstyti.

Simonas Stanevičius kritiškai pažiūrėjo į T. Narbuto atrastą Praamžį ir padarė tokią išvadą: „Tai, ką kai kurie šių dienų rašytojai kalba apie lietuvių mitus ir padavimus, reikia laikyti netikru ir pramanytu dalyku. Kokie gi mitai ir padavimai gali būti liaudyje, kuri ir to nežino, kad kadaise (prieš 400 metų) ji buvo nepriklausoma tauta. Tie padavimai galėjo būti Strijkovskio laikais apie 1581 metus ir Lasickio — apie 1572 m. Mūsų laikais lietuviškų mitų ir padavimų visai nėra“².

¹ T. Narbutt, Dzieje starożytnie narodu Litewskiego, I, Mitalogia Litewska, Wilno, 1835, p. 2—3.

² S. Stanevičius, Raštai, Vilnius, 1967, p. 223.

XVIII amžiuje Lietuvos valstiečiai galėjo nežinoti Renesanso epochos legendų apie lietuvių kilmę, bet jie gerai žinojo, kad jie geri krikščionys, geri lietuviai, o juos valdantieji ponai ir šlėktos niekingi, dievo nebijantys padarai. Šitokią išvadą padaryti leidžia Kristijono Donelaičio „Metuose“ išreikšta valstiečių pasaulėžiūra. Sukrikščionintoje valstiečių klasėje nepasikeitė neapykanta išnaudotojams ir engėjams, pasikeitė tik kaltinimo motyvai. Jeigu iki XVI a. antrosios pusės ūkinių ir politinių reformų valstiečiai gynė senovę, tai XVIII a. pabaigoje jie kaltino dvarininkus, nesilaikant krikščionių moralės kodekso.

Dešimtyje dievo įsakymų draudžiama užmušti žmogų, o visi valstiečiai žinojo pasakojimą apie tai, kaip pramogaudamas ponas liepė savo baudžiauninkui įlipti į medį ir kukuoti gegute ir kukuojantį nušovė. Tokio atsitikimo gyvenime greičiausiai iš viso nebuvo, jį sukūrė valstiečiai, ir pasakojimas, kaip tautosakinis kūrinys, apkeliaavo visą Lietuvą. Tai buvo fantastinis pono nežmoniškumo apibendrinimas.

Lenkijos patriotai bajorai sukūrė mitą apie Upytės poną Čičinską. XVIII amžiuje žlungant Lenkijos valstybei, prasidėjo žlugimo kaltininkų ieškojimas. Kalta buvo rasta bajoriška netvarka su seimų išardymu. Seimų ardymo pradininku buvo pripažintas Upytės dvaro savininkas Čičinskas (Vladislovas Sičinskas). Tai jis 1652 m. sausio 26 d. panaudojęs liberum veto ir labai sunkiu valstybei laiku nutraukęs seimą. Nors tai buvo ne pirmas seimo išardymas ir Čičinskas buvo tik didikų įrankis, prakeikimas krito ant seniai jau mirusio Čičinsko galvos. Jis buvęs bedievis, išniekinęs bažnyčią, įsakęs kunigui be jo nelaikyti mišių, o kai kalėdų rytą per ilgai miegojęs ir kunigas pradėjęs mišias be jo, jis raitas įjojęs į bažnyčią ir nušovęs ar peršovęs kunigą, už tai grįždamas dar šventoriuje pačiame žiemos vidury buvęs nutrenktas perkūno, o jo dvaras, buvęs Vešetoje, žmonių supiltame kalne, prasmegęs.

Padavimas iš bajorų, kunigų ir valstiečių lūpų pateko į grožinę literatūrą. 1825 m. Adomas Mickevičius parašė baladę „Popas w Upicie“ (Atokvėpis Upytėje), kurioje keleiviui visus padavimo apie Čičinską variantus papasakoja bažnyčios tarnas, pabrėždamas to pono bedieviškumą. Liaudis apie tą poną kūrė savo padavimų variantą. Tą poną perkūnas nutrenkęs, jo dvaras prasmegęs ir jo kūno šventoji žemė nepriėmusi dėl jo žiaurumo valstiečiams, jo dvaro baudžiauninkams.

Ką apie Čičinską kalbėjo XIX amžiaus pabaigoje valstiečiai, užrašė Gabrielė Petkevičaitė (1861—1943). Jai pasakojo namų darbininkė Elžbieta. Upytės Sičinskas buvo baisiausias ponas. Jam užmušti žmogų, tai vis tiek ką pusrytį pavalgyti. Šunis jis daugiau mylėjo, ne kaip žmones. Kai tik jo mylimoji kalė atveddavo šuniukus, jis tuojau siųsdavo tarp savo žmonių ieškoti žindyvės. Jei tokią surasdavo, liepdavo tuojau vesti į dva-

rą ir versdavo žindyti šuniukus. Sičinskas tvirtino, kad moters pienu žindomi šunyčiai išauga daug gudresni.

Į klausimą, kur tos moterys savo vaikus palikdavo, pasakotoja atsakė: „Ar tat ponui galvoj, stips vienas mužiko vakas, ar ne. Bet kad nerasdavo žindyvės, tai liepdavo nėščioms vidurius lenta spausti,— kad gimdytų greičiau,— ir tuomet imdavo tokią prie savo šunyčių“¹. Pasakotoja Elžbieta pridūrė: ponas dievas jį už tai nubaudė. Per pačias kalėdas nutrenkė jį perkūnas, o šventoji žemė jo nepriėmė. „Palaidos, būdavo, užkas, ir vėl jis ant žemės randasi“.

Toks krikščioniškoje liaudies fantastikoje atrodė nežmoniškas dvarininkas — bedievis.

PER EREZIJAS Į BEDIENVYSTĘ

V. Sičinskas, apkaltintas seimų ardymu, nebuvo įtakingas didikas, o toks pat dvarininkas, kaip ir šimtai kitų. Ir savo santykiais su valstiečiais nuo kitų nesiskyrė. Bajorai jį apkaltino iš lenkiško patriotizmo, o katalikų kunigai — bažnyčios išniekinimu, nes tas Sičinskas buvo eretikas — evangelikas reformatas. Dvarininkai eretikai atsirado XVI amžiuje, prasidėjus reformaciniam judėjimui, kada buvo aptikta ir pagoniškoji Lietuvos valstiečių bedievytė.

Reformacinis judėjimas Lietuvoje rėmėsi ano meto opozicinėmis visuomenės jėgomis. Katalikų bažnyčia tuomet susilaukė aštrios kritikos. Žymus publicistas Mykolas Lietuvis (Tiškevičius) 1550 m. įteiktame didžiajam kunigaikščiui Žygimantui-Augustui memorandume rašė: „Ir nors kitados kunigams draudžiama buvo turėti savo žemės, kaip buvo nustatyta dievo tautoje, kur jie gaudavo tik dešimtinę, bet mūsų kunigai nesitenkina dešimtinėmis ir aukomis už nuodėmes, pirmaisiais vaisiais ir dovanomis, kurias jie gauna iš turtingųjų ir neturtelių, iš gimusių, vedančių, sergančių, mirstančių ir numirusių, jie dar siekia, pamindami teisę ir sveiką protą, turtingų dvarų ir valdyti daugelį bažnyčių vienu metu, darydami tuo žalą valstybei. Dažnai jie, neturėdami pašaukimo, gyvena kur kitur, ne prie bažnyčių, į kurias jie įėjo ne pro duris, kaip sako viešpats, o išėlino lyg vagys ir plėšikai. Pačias bažnyčias jie išnuomoja, parduoda pirkliais ir savadautojams. Yra daug bažnyčių, kurios niekad nėra mačiusios savo ganytojų, arba klebonų.“

¹ G. Petkevičaitė-Bitė, *Krislai*, Vilnius, 1966, p. 333—334.

Jeigu kas, pradėjęs nuo Lenkų karalystės sienų, po visą Lietuvą, Žemaitiją ir Rusiją ieškotų klebonų prie bažnyčių, iš kurių pajamų gali išsimaitinti keli kunigai, tai neatsirastų nė vienos, kur ganytojas gyventų nuolat arba bent dažnai ją lankytų. Todėl avelių tikėjimas netvirtas, meilė dievui atšalus, dievo garbinimas nyksta" ¹.

Mykolas Lietuvis neturėjo pagrindo reikalą perdėti ir tamsią spalvą sutirštinti. Jis buvo artimas didžiojo kunigaikščio dvarui, su diplomatine misija siųstas pas Krymo totorių chaną. Savo memorandumu jis siekė pataisyti kai kuriuos pašlijusius valstybės reikalus.

Reformacijos šalininkai kaltino katalikų bažnyčią, kad ji esanti turtingųjų susibūrimas, kad ji neskelbianti „dievo žodžio“ liaudžiai, kuri maištauja, slepanti nuo jos evangeliją, nes gyvenanti ne taip, kaip joje reikalaujama. Aukštieji valdžios pareigūnai turėjo susirūpinti valstiečių paklusnumu, nes tuomet vyko istorijoje plačiai žinomi sukilimai Žemaitijoje ir Anykščių bei Ukmergės valsčiuose. Reikėjo valstiečius mokyti bijoti dievo, kuris ne tik viską mato ir girdi, bet ir seka kiekvieno mintis.

Reformatai, aiškindami Bibliją ir evangeliją, išmušdavo iš katalikų bažnyčios rankų svarbiausią to meto ideologinį ginklą — monopoliją aiškinti krikščionių tikėjimo pagrindus. Jų pastangos reformuoti bažnyčią, padaryti ją panašią į ankstyvųjų krikščionybės laikų tikinčiųjų bendruomenę, susilaukė didžiausio katalikų bažnyčios pasipriešinimo. Liuteroniško Mažvydo katekizmo pratarmėje sakoma, kad šventraščio davimas liaudžiai katalikų dvasiškijos laikomas šventenybių teršimu, paslapčių valkiokijimu ir atidarymu lango viešiesiems ir naminiams maištams. Trumpi to katekizmo nurodymai apie vyskupų ir kunigų privalumus bei pareigas, paremti šventraščio žodžiais, negalėjo nesukelti katalikų dvasiškijos nepasitenkinimo. Tai buvo laikyta liaudies kurstymu, nes buvo parašyta liaudžiai suprantama kalba.

Valdžios priešakyje stovėję didikai parėmė reformaciją. Siekdami valstybę sustiprinti ir pakelti jos gyventojų ūkį bei kultūrą, jie buvo vieningi dėl katalikų bažnyčios. Ji stambiausias žemvaldys po didžiojo kunigaikščio. Jai priklausė trečdalis žemių, o naudos iš jos valstybė neturėjo. Kareivių ji neteikė, mokesčių nemokėjo, krikščionybės kaime neplatino, o valstiečių pasipriešinimas baudžiavai virto sukilimais. Valstiečiai nebijojo krikščionių dievo, nes, tiesą pasakius, apie jį nieko ir nežinojo.

Didikai neabejojo reformacijos naudingumu: bažnytinės žemės atitenka valstybei, pakyla išdo pajamos, padidėja pa-

---

¹ *Mykolas Lietuvis*, Apie totorių, lietuvių ir maskvėnų papročius, Vilnius, 1966 m., p. 69—70.

šauktinių ir samdytų kareivių skaičius, viena, visiems bendra religija idėjiškai vienija gyventojus, atpalaiduoja juos nuo stačiatikių ir katalikų religinių centrų, esančių už valstybės sienų, įsigali Vakarų Europoje paskelbtas principas: kieno valdžia, to ir religija.

Reformacija pasidarė pavojinga, kalvinistų tarpe įsigalint radikaliajai antitrinitorių arba arijonų kryptčiai.

Antitrinitoriai, lietuviškai pasakytume antitrejybininkai, ne tik atmetė šventosios trejybės dogmą, bet nuėjo gerokai toliau. Jie laisvai aiškino šventraštį ir laikė, kad religija yra tiek teisi, kiek ji neprieštarauja protui. Jie atmetė pirmą pradę nuodėmę, nepripažino atpirkimo aukos, kurią tariamai padaręs Kristus. Teigė, kad atpirkimas atimamas iš žmogaus norą moraliai tobulėti ir tuo pačiu didinąs paklydimą. Priešingai Liuteriui, antitrinitoriai mokė, kad vien tikėjimo be gerų darbų sielos išganymui neužtenka. Jie paneigė taip pat ir Kalvino teiginį, kad dievas, dar prieš sutverdamas pasaulį, vienus paskyręs išganymui, o kitus pasmerkęs pražūčiai. Pagal arijonų supratimą, mirtis nėra bausmė už nuodėmes, o natūralus gamtos reiškinys. Žmogus sukurtas mirtingas, tačiau, vykdydamas dievo valią, darosi nemirtingas aname pasaulyje. Kai kurie arijonai paneigė sielos nemirtingumą ir pomirtinį gyvenimą.

Antitrinitorius Simonas Budnis atmetė ne tik trejybę, bet daugelį bažnytinių apeigų ir dogmų, taip pat katalikų ir stačiatikių bažnytines instancijas. Dvasininkus jis laikė parazitiniu luomu, prikišdamas jiems gobšumą, parsidavinėjimą, storžieviškumą ir moralinį pakrikimą. Svarbiausia tikėjime — žmogaus asmeninis santykis su dievu. Tikroji bažnyčia esąs tikinčiųjų susirinkimas be dvasininkų hierarchijos ir apeiginio ritualo. Pamokslininkai (sakytojai) — tai tikėjimo mokytojai, bet ne dievo ir bažnyčios tarnai. Kiekvienas raštingas pasaulietis gali būti švento rašto aiškintojas. S. Budnis nebuvo bažnytinių žemių priešininkas. Jis tik siūlė, kad pajamos iš jų eitų ne bažnytiniam feodalui, o tikinčiųjų bendruomenei — bažnyčiai, mokyklai, ligoninei išlaikyti.

Arijonas Petras Gonezijas¹ savo pažiūras išdėstė lotynų kalba parašytoje knygoje „Apie ankstyvąją krikščionių bažnyčią“. Savo samprotavimais apie bažnyčią, valstybę ir visuomenę jis pralenkė S. Budnį ir su juo polemizavo. Pagal P. Gonezijų, tikrasis Kristus buvęs neturtingas. Jis nepripažinęs nei ponų, nei karalių, nei pasaulietiškos valdžios, kaip nepripažinęs ir prievartos. Kristus nieko jėga nevertęs tikėti ir draudęs tai daryti savo pasekėjams. Jis niekad negyvenęs prabangoje, nedalijęs turtų ir žemės valdų.

---

¹ K. Górski, Humanizm i antytrynitarizm, Studia nad dziejami polskiej literatury antytrynitariskiej XVI wieku, Kraków, 1949.

Arijonas Martynas Čechavičius¹ stojo prieš baudžiąvą, prieš karą, mirties bausmę ir pasisakė už turtinę ir socialinę lygybę. Jis teigė, kad geriau naudotis savu darbu, negu gyventi iš svetimo, stumiant į skurdą sąžiningus ir gerus, bet paprastus, nemokytus žmones. Jis ypač aukštai vertino amatininkus. Anot jo, žemėje yra du pasauliai: Kristaus ir Antikristo. Popiežius su visa katalikų bažnyčia, ginančia esamą santvarką, atstovauja Antikristui. Antitrinorių ir arijonų pažiūrose bei praktinėje veikloje išryškėjo dvi kryptys: socialinių utopistų, siekusių žmonių lygybės, ir racionalistų, artėjusių prie filosofinio ateizmo. Mokslo ir laisvos minties aukštinimas, gyvos diskusijos apie mirtį, žmogaus kūną ir sielą, apie Kristų ir Antikristą pamažu grovė religijos pagrindus.

Humanistas, racionalistinės krypties mąstytojas buvo Jonas Licinijus Namislavskis². Jo veikale „Sentencijos bendrai gyvenimo praktikai“ (1589) aukštinamas mokslas ir jo siekiantieji žmonės, iškeliami žmogaus proto galia kaip aukščiausia vertybė. Jis siūlo priimti religiją, tik proto patikrintą, tačiau neatmeta ir neracionalių religijos momentų. Šventajame rašte esą vietų, kurios neprieinamos žmogaus protui, todėl jomis reikia tikėti.

Katalikų vyskupai ir kunigai antitrinorius ir arijonus vadino bedieviais ir ateistais, nors ateistinės mintys tuo metu negalėjo būti skelbiamos spausdintu žodžiu. Jos turėjo būti pridengtos kad ir labai plonu, vis dėlto religiniu šydu. Tačiau disputuose ir privačiuose pokalbiuose tokios mintys buvo reiškiamos. S. Budnis barė tuos savo bendraminčius, kurie netiki į dievą ir „kurie išjuokia dievą ir jo žodžius laiko pasakomis“. Tokius bedievius jis vadina epikurininkais. Jis mini ir parašytas bedieviškas knygeles, kurios greičiausiai nebuvo atspausdintos arba neišliko, siautėjant jėzuitams. Jėzuitas Pavodovskis apie arijonus rašė: „Nieko kito ši sekta nesiekia, kaip išvyti iš dangaus dievą, iš bažnyčios — jo vietininką, iš Žečpospolitos — karalių ir ponus... iš žmonių širdžių — tikėjimą... Be to, kai kurie iš jų, pripažįstantieji, kad žmogaus siela miršta drauge su kūnu, panašiai kaip senieji epikurininkai, atmetė nemirtingumą ir po to patį dievą“. Kitas jėzuitas, puldamas arijonus, rašė: „Juk kalbėjo prieš mirtį vienas iš jūsų: pragaro nebijau, dangum nesirūpinu, ir su tokiais žodžiais atsiskyrė nuo sielos. Jam kapą ant aukšto kalno supylė, dabar visas dangus jo“.

Šis arijonų ir bedievių priešas nepanoro paminėti to žmogaus pavardės, kuris mirdamas nepabūgo dievo. Cituoti žo-

¹ *Lech Szczucki, Marcin Czechowicz, Studium z dziejów antytrynitaryzmu polskiego XVI w., Warszawa, 1964.*

² *Literatūra arianska w Polsce XVI, Warszawa, 1959, p. 337—414, 439—460.*

džiai priklauso didikui Kasparui Bekešui (1520—1570), Stepono Batoro karvedžiui. Po ankstyvos šio vengrų tautybės karvedžio mirties, jo kūno į savo kapines nenorėjo priimti nė viena Vilniaus bažnyčia. Steponas Batoras išakė K. Bekešą palaidoti viename iš trijų aukštesnių Vilniaus kalnų, kur buvo laidojami nepripažinto tikėjimo žmonės. Ant to kalno jau anksčiau buvo palaidotas arijonas, vengrų kariuomenės pulkininkas Vadazis. Karalius pastatydino bokšto formos paminklą, kuriame buvo iškaltos lotynų kalba bedieviškos mintys: „Visa turiu pats iš savęs: nenoriu pripažinti dievo, netrokštu jo dangaus, pragaro nebijau, pasigailėjimo neprašau ir į pomirtinį teismą nestoju“.

Bekešo antkapio užrašas buvo tikrai bedieviškas. Bedievyste 1592—1595 m. buvo apkaltintas bajoras Jonas Loveika (Lovanas). Skunde prieš jį sakoma: „Tu ne tik dievu ir vienatine trejybe netiki, bet ir prieš patį dievą burnoji, manydamas ir sakydamas, kad išganytojas Kristus, mūsų atpirkėjas. nėra dievo sūnus, ir jo tokiu nelaikai ir į šventąją dvasią netiki, burnoji, kad dievo nėra danguje ir sielos žmoguje; nėra rojus ir pragaro, ir paskutiniojo teismo nebus, ir žmogus į šunį, į galviją panašus, ir jeigu kas yra pasaulyje, tai yra savaime: žemė, medžiai, vanduo ir kiti daiktai atsirado ir amžinai bus, ir kam čia bloga, tam — pragaras, o kam gera — tam rojus, ir daug taip kalbėjai, kaip ne tik doras, dievobaimingas krikščionis, bet ir pagonis nekalba, ir todėl norima įrodyti, kad tu negali būti teismo urėdu, kaip nekrikščionis“¹.

J. Loveikos, kaip ateisto, vardas pateko į dviejų jėzuitų — Martyno Laščio (Žebrovskio) ir Stanislovo Reškos — polemines knygeles. Jose pakartojama tai, kas buvo parašyta skunde, o Reškos rašinyje priduriama: „būdamas visiškas bedievis, numirė, visai netikėdamas į prisikėlimą iš numirusių. Kai buvo palaidotas, po keleto dienų jo kūnas prasmego žemėn ir niekas nebegalėjo užpilti duobės, nes ji vis atsiverdavo; tai mes girdėjome iš pasitikėjimo vertų žmonių“.

Kalvinistų tarpe išgalint radikaliajai antitrinitorių ir arijonų kryptiai, reformacija pasidarė pavojinga valdantiems feodals. Vietoj veikusių valstybėje dviejų bažnyčių atsirado net penkios: katalikų, stačiatikių, liuteronų, kalvinistų ir antitrinitorių. Pastangos suvienyti visus reformatus baigėsi nesėkmingai. Jėzuitų gąsdinimas, kad radikaloji reformacija Lietuvoje gali sukelti tokį valstiečių karą, kokį pergyveno vokiečių kunigaikštystės ir Prūsijos hercogystė, nebuvo tuščias. Pavojus atrodė visai realus, ir didikai, buvę prie valdžios, tai gerai suprato. Jie nuo reformacijos atsimetė ir ėmė remti jėzuitų

---

¹ Из истории философской и общественно-политической мысли Белоруссии, Минск, 1961, с. 98.

vykdomą kontrreformaciją. Atsimetę nuo reformacijos didikai, buvę stačiatikiai, prie stačiatikybės nebegrižo ir pasidarė uoliais katalikais.

Persivertimai buvo daromi ne religiniais-filosofiniais, o politiniais sumetimais. Religinės gyventojų integracijos jėzuitai neatmetė, ją siūlė įvykdyti, siekiant stačiatikių ir katalikų bažnytinės unijos. Tokia unija Breste 1596 m. ir buvo paskelbta. Jėzuitai buvo už monarcho valdžios stiprinimą ir šlėktų savaliavimo sutramdymą. Jie stoji už lotynų kalbą moksle ir bažnyčios apeigose ir už lenkų kalbą visuomenės gyvenime.

Jėzuitams įsigalint, intelektualinės kovos priemonės buvo pakeičiamos smurtu. Pirmąja to smurto auka buvo arijonas Lorenčas Frankus (Francus di Franco), gimęs Italijoje. Jis atvyko į Lenkiją su tėvu, gavusiu mokesčių rinkėjo vietą. Krokuvoje priėmęs kalvinistų tikėjimą, išvyko į Italiją mokytis. Ten buvo įtartas skleidžiant arijonišką ereziją, su keliais pasekėjais suimtas ir uždarytas į kalėjimą. Pabėgęs iš kalėjimo, per Lenkiją atvyko į Lietuvą ir Vilniuje vertėsi mokytojaviimu ir aktyviai dalyvavo arijonų judėjime.

1611 m. birželio 2 dieną Vilniuje su didelėmis iškilėmis buvo švenčiama dievo kūno šventė — devintinės. Jėzuitai su savo akademijos auklėtiniais pasistengė, kad procesija būtų įspūdinga. Miesto gatvėse buvo pristatyta altorių, triumfalinių arkų, eitynėse dalyvavo orkestrai, chorai, vežimai su gyvaisiais paveikslais. Eitynėse tarp daugelio kunigų ir vienuolių buvo ir popiežiaus pasiuntinys Simonetas ir karaliaus Zigmanto Vazos žmona. Su procesija susitiko Lorenčas Frankus ir prašneko į minią, ragindamas mesti stabmeldystę ir pasidaryti tikrais krikščionimis. Reformatai, ypač radikaliosios krypties atstovai, tokius katalikų renginius, šventuosius paveikslus ir statulas, stebuklingas vietas laikė stabmeldyste ir apgaule.

Drąsusis arijonas, išdrįšęs prašnekėti į fanatišką minią, buvo čia pat suimtas ir uždarytas į rotušės kalėjimą. Po kelių dienų vyskupas ir karalienės įsakyti didieji Vilniaus ponai tardė kalinį, reikalaudami pasakyti, kas iš mieste esančių eretikų paskatinęs jį tokiai piktadarybei. Frankus užsispyręs tvirtino veikęs be pašalinių žmonių įtakos, vien tik garbindamas dievą ir nepakęsdamas stabmeldiško reginio. Tada jam buvo prikištas noras nužudyti karalienę. Į tai Frankus atsakė, jog Prancūzijoje, Britanijoje, Niderlanduose karalių žudikais būvę popiežininkai ir jėzuitai, o ne tikrosios evangelijos pasekėjai.

Šitokiu atsakymu Frankus perpildė savo kaltintojų ir tardytojų rūstybės taurę. Jį nuteisė mirti žiauriausia eretiko mirtimi. Tų pačių metų liepos 1 d. nukirsta jo galva su ištrauktu

liežuviu buvo pasmeigta aikštėje ant aukštos karties, o kūnas sukaptas į keturias dalis ir pasmaigstytas ant baslių už miesto sienos¹.

Radikaliausieji eretikai, artėdami prie liaudies, priėjo prie dangaus ir žemės pertvarkymo, prie utopinio socializmo ir praktiškojo ateizmo. Tai buvo pavojinga feodalinei santvarkai, ir todėl arijonai pirmieji Lietuvoje už savo pažiūras turėjo mokėti gyvybės kainą. Rakove jie turėjo įsteigę savo komuną. 1638 m. toje komunoje veikusios kolegijos studentai nuvertė prie kelio stovėjusį kryžių. Dėl to katalikai, jėzuitų vadovaujami, sukėlė visoje Žečpospolitoje didžiausią triukšmą. Byla atsidūrė seimo teisme. Sprendimas buvo toks: uždaryti Rakovo kolegiją, spaustuvę ir bažnyčią. Faktiškai tai reiškė komunos išvaikymą ir arijonų centro panaikinimą. Arijonų bendruomenė persikėlė į Volynę, į Kiselino miestelį, kurį valdė Ukrainos bajoras arijonas Jurijus Čapliča. Tačiau 1644 m. karalius įsakė Čapličiai uždaryti šią mokyklą ir savo bendraminčius išvyti. 1647 m. seimo teismo nutarimu visoje Žečpospolitoje buvo uždarytos arijonų spaustuvės ir mokyklos, o po dešimties metų nutarta išvaryti juos visus iš Lietuvos ir Lenkijos. Jiems buvo leista per trejus metus sutvarkyti turto reikalus ir išvykti arba, prisipažinus klydus ir padarius atgailą, sugrįžti į katalikų tikėjimą. Kas po to skelbs arijonų mokslą, bus baudžiamas mirtimi.

Teroro keliu susidorojus su radikaliaja reformacijos kryptimi, smurtu ir visomis kitomis priemonėmis buvo nugalėti eretikai kalvinistai ir liuteronai, nors jų tikėjimas nebuvo paskelbtas už įstatymo ribų. Kontrreformacija, vadovaujama jėzuitų, laimėjo, nebebuvo prieš ką stengtis, su kuo lenktyniauti ir intelektualiai kovoti. Nuo XVII a. vidurio Lietuvos kultūriname gyvenime prasidėjo tamsiausias laikotarpis su raganų gaudymu ir jų deginimu. Nors įsižiėbusi reformacijos metu ateistinė mintis buvo prislopinta, tačiau ji neužgeso.

Pačiu tamsiuoju laikotarpiu bajoras, Lietuvos Brastos (Bresto) pavieto teisėjas Kazimieras Liščinskis parašė 260 lapų veikalą „De non existentia Dei“ (Apie dievo nebuvimą). Už šį darbą jis buvo pasmerktas mirti, jo turtas konfiskuotas, o sodyba sudeginta ir palikta dykvieta². Mirties bausmė jam buvo įvykdyta 1869 m. kovo 30 d. Varšuvoje, nes ten, atgabentą iš Vilniaus, jį pasmerkė seimo teismas. Tą dieną senojoje turgaus aikštėje budelio bei minios akivaizdoje jis sudegino ateistinius savo raštus. Po to už miesto, kryžkelėje budelis

¹ Памятники русской старины, выпуск 6, Петербург, 1874, с. 11. *Andrea Wengerscii, Libri Quattour Slavoniae Reformatae, Varsoviae, 1973, p. 252—254.*

² *J. Jurginis, Kazimieras Liščinskis — ateizmo pradininkas Lietuvoje, Vilnius, 1957; E. Meškauskas, K. Liščinskio pasauležiūros klausimu,—„Mokslas ir gyvenimas“, 1961, Nr. 4.*

nukirto Liščinskiui galvą ir pirma ją, o paskui ir visą kūną įmetė į laužo ugnį.

Nė vienas teisėjas tų raštų nebuvo skaitęs ir neprašė bent ištraukų perskaityti, todėl ilgai nebuvo žinoma, ką gi iš tikrųjų Liščinskis buvo parašęs.

Tik praėjus daugiau kaip 250 metų po to gėdingo teismo, lenkų istorikas A. Novickis vienos bibliotekos rankraščių skyriuje tarp K. Liščinskio kaltintojo Kurovičiaus popierių rado penkias lotynų kalba nurašytas ištraukas iš sudeginto veikalo. Tos citatos buvo padarytos, ruošiantis kaltinamajai kalbai teisme. Jos nebuvo perskaitytos, o tik laikytos kaip kaltės įrodymas, jeigu kas iš teisėjų tokio įrodymo pareikalautų.

Štai tos penkios sudeginto teksto nuotrupos:

1. Klausiamo jus, teologai, jūsų dievo vardu: ar jūs, priiskirdami dievui neįmanomus dalykus, atributus ir apibrėžimus, vienas kitam prieštaraujančius, netemdote proto šviesos, ar tuo neatimate pasauliui saulės ir ar kartu neišvejate savo dievo iš dangaus?

2. Žmogus yra dievo kūrėjas, dievas — jo kūrinys ir padarinys. Taigi, žmonės yra dievo kūrėjai; dievas nėra realiai egzistuojanti būtis, o esybė egzistuojanti tik prote; be to, tai chimeriška esybė, nes dievas ir chimera — tai tas pats.

3. Religija yra įvesta netikinčių žmonių, kad juos garbintų. Pamaldumą įvedė bedieviai. Dievo baimę skleidžia ne bijantieji, o norintieji, kad jų bijotų. Tikėjimas, vadinamas dieviškuoju, yra žmonių išmonė. Doktrina — ar tai loginė, ar tai filosofinė, besipuikuojanti tuo, kad ji, esą, mokanti tiesos apie dievą, yra melaginga, ir, atvirksčiai, toji doktrina, kurią pasmerkė kaip melagingą, yra pati teisingiausioji.

4. Paprasta liaudis savo pačios priespaudai yra gudresniųjų apgaudinėjama prasimanymais apie tikėjimą į dievą; jeigu išminčiai ir panorėtų su tiesa liaudį iš tos priespaudos išvaduoti, jie taptų pačios liaudies sutrypti; tuo būdu liaudis gina savo pačios priespaudą.

5. Tačiau nepatiriame patys savaime nei iš tokio proto balso, kuris mus įtikintų, kad dievo apsireiškimas — teisybė. Jeigu mumyse būtų toks balsas, turėtų visi pripažinti ir nebajotų, ir neprieštarautų nei Mozės knygai, nei Evangelijai, ir nebūtų įvairių sektų išradėjų, nei jų pasekėjų, kaip Mahometas ir t. t. Tačiau toks balsas nežinomas ir ne tik iškyla abejonės, bet atsiranda net tokių, kurie ginčija apsireiškimą, ir tai ne mulkia, o žmonės išmintingi, kurie įrodo, teisingai protaudami, kažką visiškai priešinga, būtent tai, ką įrodinėju ir aš. Taigi, dievo nėra ¹.

---

¹ A. Nowicki, Pienc fragmentow z dzieła „De non existentia Dei“ Kazimierza Lyszczyńskiego, — „Euhemer“, 1967, Nr. 1, p. 72—81.

Lietuvos kultūros istorijos tamsiausiu laikotarpiu — nuo XVII a. vidurio iki XVIII a. paskutiniojo ketvirčio kito bajoro, panašaus į K. Liščinskį, Lietuvoje neatsirado.

Visų kryptių reformatai ir katalikai buvo vieningi dėl valstiečių sukrikščioninimo. Vieni su kitais lenktyniaudami, jie steigė parapijas, statė bažnyčias, samdė kunigus ir mokytojus, kad mokytų valstiečius poterių ir katekizmo, varyte varė juos į bažnyčią ir vertė melstis. Visi jie sutiko, kad žemė yra pono nuosavybė, o valstiečiai ja tik naudojami ir už tai savo ponams atsisteisia. Nesutarė tik dėl atsisteisimo būdo. Andrius Volanas (apie 1530—1610) ir kai kurie kiti visuomenės veikėjai aiškino, kad nekrikščioniška versti valstiečius vergais, pririšant juos prie žemės ir baudžiant už pasišalinimą, laikomą pabėgimu.

Tarp reformatų atsirado ponų, kurie su tuo sutiko ir savo valdose ėmė rodyti artimo meilę. 1587 m. kalvinistas Eustachijus Valavičius testamentu paleido į laisvę savo tėvoninių dvarų šeimyniškius ir kitus nelaisvuosius žmones¹.

1593 m. Sofija Vnučkienė paleido į laisvę Pašusvės, Šiluvos, Liolių, Kolainių, Leliūnų, Rombaltiškių ir Sedos dvarų baudžiauninkus. Jos testamente rašoma: „elgdamasi, kaip dera krikščionei, pagal savo dievobaimingų protėvių pavyzdį suteikiu laisvę visiems savo valdiniais: atėjusiems, įgytiems, paveldėtiems mano dvaruose Žemaičių žemėje esančiuose...“²

Toks laisvės davimas reiškė, kad valstietis, nesutinkantis naudotis žeme padiktuotomis sąlygomis, gali pasieškoti geresnio pono. Tokių „dievo bijančių“ dvarininkų XVI a. pasitaikė vos vienas kitas, o XVII a. ir XVIII a. pirmojoje pusėje jų iš viso nebuvo. Dvarininkai be religijos skirtumo gaudė bėgančius valstiečius, juos baudė, kankino ir luošino. Valstiečiai bėgo pavieniui ir ištisais kaimais, tikėdamiesi rasti geresnį poną. Pabėgimai pasidarė labiausiai paplitusi kovos priemonė. Sugauti valstiečiai aiškinosi bėgę nuo žiauraus, dievo nebijančio pono arba jo dvaro urėdo. Nors valstybės įstatymai griežčiausiai draudė priimti pabėgusius valstiečius, tačiau dvarininkai jų nepaisė ir bėglius priiminėjo, žinodami, kad nuo valstiečių darbo priklauso jų turtas.

Dvarininkų norai pakelti ūkį ir padidinti pajamas buvo tokio pat senumo, kaip ir patys dvarai. Bėda buvo ta, kad visomis, seniai išbandytomis priemonėmis to padaryti buvo nebeįmanoma. XVIII a. antroje pusėje švietėjų ir fiziokratų pažiūros rado pasekėjų ir Lietuvoje, atgijo ginčas, koks skirtumas tarp vergo ir baudžiauninko, vadinto valdiniu. Valdinyš — ne

¹ O drodzenie i reformacja w Polsce, t. VII, Warszawa, 1962, p. 170.

² Vilniaus universiteto bibliotekos rankraščių skyrius, t. 7, Žemaičių žemės teismo aktai, 1593 m. Nr. 23/14597, Nr. 313 l. 569.

vergas, jis laisvas žmogus. Nelaisvojo darbas neatlyginamas, todėl jis dirba blogai ir žemvaldžiui atneša maža naudos.

Kad valstietis dirbtų geriau ir jo darbas būtų našesnis, jo santykiai su dvarininku turi būti grindžiami sutartimi, atnaujinama kas keliolika metų. Norint kad valstiečiai nebėgtų, reikia žiūrėti, kad jie nenuskurstų. Prasigyvenę nebėga. Nereikia išgalvoti naujų prievolių, nebūti tironu, padėti nelaimės ištiktam, būti teisingu. Reikia mokyti valstiečius rašto, nes žemdirbystė taip pat mokslas.

Švietėjai ir fiziokratai mokė dvarininkus būti protingais ūkininkais ir gerais krikščionimis. Valstiečių to mokyti nebereikėjo. Jie pradėjo suprasti, kad neverta ieškoti gero, dievobaimingo pono. Dvarininkas kvaišas ir bedieviškas tironas todėl, kad jis turi teisę į valstiečio asmenį. Sutartis su juo tik tada bus galima, kada jie tarsis taip, kaip tariasi pirkėjas su pardavėju. Šiuo atveju valstiečiai siekė nebe „senų gerų“ laikų, o naujovės — pilietinių teisių, kas reiškė baudžiamos panaikinimą. Jie stoji prieš visus dvarininkus ir tuo pačiu prieš feodalinės valstybės valdžią. Dvasininkų K. Donelaičio ir M. Valančiaus pripažinti gerais krikščionimis valstiečiai pasidarė pavojingi valstybės santvarkai. Ir Donelaitis, ir Valančius buvo rašytojai ir kūrė nebe religinę, o pasaulietinę literatūrą. Lietuvių kalba pradedama rašyti ne tik eiles, bet įsakymus ir politinius atsišaukimus.

Švietėjai ir fiziokratai reikalavo sukurti „protingą“ valstybę ir „protingą“ visuomenę, pašalinti visa tai, kas, jų manymu, prieštaravo mąstančiam protui arba išminčiai. F. Engelsas, apibūdinamas švietėjų svajonę įkurti „proto viešpatiją“, nurodo, kad ji buvo ne kas kita, kaip idealizuota buržuazijos viešpatija. Švietėjų-mąstytojų jėga buvo tos santvarkos, kurioje jie gyveno, ir ją remiančios ideologijos kritika. Jie negailėstingai kritikavo feodalinę religiją, feodalinę valstybę ir feodalius papročius¹. Tarp švietėjų buvo ir ateistų.

Ateistinės pažiūros kaime ėmė reikštis drauge su mokslo plitimu, irstant baudžiavai. Mokslas plito labai lėtai, o tos pažiūros daug kartų lėčiau.

Prisimintina 1733 m. Gardino bajorų seimelio instrukcija vykstantiems jų atstovams į seimą. Instrukcijoje sakoma: „Mes turime rasti priemonių, kad mokyklose tarp rinktinės bajoriško jaunimo augmenijos šitos kenksmingos piktžolės nebūtų ir kad jos nesiplatintų. Dėl to jų malonybės ponams atstovams pavedame prašyti ir išsirūpinti pastovų įstatymą, kad iš valstiečių vaikų į mokyklas rašto mokyti niekas nebūtų priimamas, nes, pagal pamaldžiųjų fundatorių norą, mokyklos buvo įkurtos išmokslinimui bajoriškojo jaunimo, iš kurio savo metu vals-

---

¹ F. Engelsas, *Anti-Diuringas*, V., 1958, p. 15—16; „—“Socializmo išsivystymas iš utopijos į mokslą, V., 1947, p. 41—44.

tybė gali sulaukti paramos, bet ne prasčiokams, iš kurių, mokslo išprusintų, bajorija dažnai sulaukia jos teisių sulaužymo. O jeigu kuris nors prasčiokų atsirastų mokyklose prisidengęs bajoro vardu, tokį gerbiamieji mokyklų prefektai iš mokyklų tuojau turi pašalinti, nepaisydami nei verksmo, nei raudos, nes sena yra patarlė: *rustica gens est optimia flens, sed pessima gaudens* (kaimo prasčiokija geriausia yra verkianti, bet blogiausia džiūgaujanti)"¹.

Švietėjai ir fiziokratai nepritarė tokiai instrukcijai, jie įrodinėjo, kad mokslas valstiečiams reikalingas, tačiau ir tie, kurie buvo ateistai, laikė ateizmą kaime neskelbtinu. Jų manymu, valstiečiams duodamas mokslas turi būt krikščioniškas, o kunigai gyrė valstiečius už paklusnumą bažnyčiai ir savo pamoksluose įtikinėjo juos, kad ne visi dvarininkai tironai, kad tarp jų yra gerų ir blogų, bloguosius priskirdami prie bedievių. Šitaip reiškėsi pažiūrų kova feodalizmo irimo laikotarpiu.

Atsakydami į pradžioje iškeltą klausimą, prieiname tokių išvadų: nuo feodalų ir valstiečių klasių atsiradimo prasidėjo tarp tų klasių kova, pasireiškusi ne tik fiziniu, bet ir dvasiniu išnaudojamųjų pasipriešinimu. Baudžiavai ir ją įteisinančiai krikščionybei valstiečiai priešinosi, remdamiesi tikėjimais, papročiais ir morale, susiklosčiusia pirmąsias bendruomenės ir karinės demokratijos laikais ir vadinta bendru pagonybės vardu. Reformacijos ir ypač kontrreformacijos metais teisiškai ir fiziškai verčiami valstiečiai buvo sukrikščioninti, labiausiai paplitusia jų pasipriešinimo forma pasidarė pabėgimai, ieškant gero „dievo bijančio“ pono. Feodalizmui irstant, valstiečiai suprato, kad pono tironija priklauso ne nuo jo moralės, o nuo teisės į valstiečio asmenį. Tokios teisės atėmimas ir pilietinių teisių suteikimas valstiečiams reiškė baudžiavos panaikinimą.

---

¹ Акты, издаваемые Виленскою археографическою комиссиею VII, Акты Гродненского городского суда, Вильна, 1875, с. 291;

RODYKLĖS

1. Asmenvardžiai

- Albertas, arkiv. 78.
Albertas, vysk. 45.
Albrechtas, hercogas 8, 96.
Adalbertas-Vaitiekus 33, 39.
Algirdas 35—40, 42, 81.
Andrius, vysk. 88.
Andziulytė-Ruginienė 62.
Aleksandras, pop. 45, 79.
Aleksandras, did. kun. 44, 45, 110.
Aleksejus, metrop. 36.
- Bačko 92, 100.
Balčikonis 105.
Baldžius 97.
Baltramiejus, vysk. 89.
Barbora Radvilaitė 110.
Basanavičius 15—18.
Bekešas 117.
Bernatavičius 12.
Bertulaitis 18.
Bodzantas 62, 66.
Bohušas 12.
Bonifacas-Brunonas 33, 34, 39.
Briukneris 18, 19.
Bučackis 40, 42.
Budnis 115, 116.
Būga 49.
- Chodnickis 35, 37, 41, 42.
- Čapliča 119.
Čapskis 58.
Čechavičius 116.
Čičinskas 112, 113.
Čiolekas (Vitelijus) 42.
- Danilovičius 77.
Danila 78.
Daukša 103.
Daugerutis 93.
Daukantas 13, 16, 68.
Daumantas 35.
Davidas 13, 18, 70, 71, 73.
- Deruga 38.
Dyzenhofenas 48.
Dlugošas 10, 11, 24—26, 42, 51,
62—65, 67, 69, 81, 82, 92.
Donelaitis 8, 9, 112, 122.
Dorė 26.
Dundulienė 18, 19, 60.
Dusburgas 19, 22, 24, 25, 29, 30,
32, 51, 69, 73, 76, 92, 93, 104,
106, 107.
- Elžbieta Habsburgaitė 44.
Engelsas 101, 122.
Evaldas 75, 76.
- Fereris 45, 46.
Frankus 118.
- Gediminas 25, 34—36, 39, 51, 65,
79—82, 85, 93.
Giedraitis 9, 10.
Gira 15.
Gonezijas 115.
Goštautas 40—43.
Granauskas 47, 49.
Grunau 13, 15, 18, 70, 73.
Grušas 32.
Gurskis 115.
Gvagninis 25.
- Hartknochas 13, 69, 72.
Henrikas Latvis 93.
Hirschalsas 23, 24, 29—32.
- Inocentas IV 78.
Ivinskis 18.
- Yčas 77.
- Jablonskis 52, 100, 105, 106.
Janulaitis 62.
Jaroševičius 42.
Jasas 42.

Jeronimas Pragiškis 60—62, 64—67, 92.

Jerošinas 69.

Jogaila 7, 60, 62—68, 75, 77, 81—86, 88.

Jonas, vysk. 55.

Jonas III 46.

Jucevičius 13.

Jurginis 6, 85, 92, 103, 119.

Kaizerlingas 29, 30, 31, 75.

Kalvinas 115.

Karaliūnas 110.

Karolis IV 48.

Karo (Caro) 68, 73.

Kazokevičius 11.

Kazimieras Jogailaitis 43, 44, 86, 89.

Kazimieras, karalaitis 43, 45—47.

Kazimieras, Lenkijos kar. 47, 81.

Kerbelytė 59.

Kęsgaila 64, 87.

Kęstutis 40, 42, 47—49, 65, 81, 93.

Klemensas VIII 46.

Klimas 17, 18.

Kojalavičius 37, 40, 66—68.

Konradas 31, 75.

Korvinas 44.

Kraševskis 12.

Krėvė-Mickevičius 106.

Kristijonas, vysk. 75, 76, 78.

Kučinskis 48.

Kudaba 59.

Kulikauskas 18.

Kulikauskienė 18, 22.

Kulvietis 42.

Kurčevskis 42.

Kurovičius 120.

Lasickis 52—55, 97, 102, 104, 109, 111.

Leonas X 45, 46.

Libencele 69.

Liščinskis 119—121.

Liudvikas, kar. 47, 48, 81.

Liuteris 115.

Lokietka 25, 81.

Loveika 117.

Margiris 104.

Martynas V 86.

Mažvydas 7—9, 96, 102—104, 114.

Merkatorius 92.

Meškauskas 119.

Mickevičius 12, 112.

Mieška I 73.

Miežinskis 18, 19.

Mykolas Lietuvis 11, 97, 113, 114.

Mindaugas 65, 78—80, 82, 86, 93.

Mantas (Montė) 23, 24, 29—33, 76.

Namislavskis 116.

Narbutas 12, 14, 18, 61, 72, 111.

Nikalojus I 38.

Novickis 120.

|

Ostrogiškis 46.

Ostrovskis 55, 56.

Pakarklis 8, 76, 91, 97.

Palonis 45.

Paškevičius 82.

Pašuta 35, 79, 80.

Petkevičaitė 112.

Petras I 38.

Pijus II 60.

Pikolominis 60, 62, 92.

Pokrovskis 58.

Posilgė 87.

Poška 12, 14, 15.

Povilas Alšėniškis 41—43.

Pretorijus 102.

|

Radvanas 11.

Rapalionis 42.

Reitelaitis 109.

Rembrandtas 28.

Reška 117.

Rimantienė 49.

Rimskis-Korsakovas 38.

Rimša 11.

Ročka 8.

Rostovskis 9, 51, 52.

Rucenas 13.

Rudė 24.

Semaška 39.

Skarga 37.

Skorina 106.

Springbornas 29—31, 75.

Stakauskas 79.

Stanevičius 12, 13, 15, 18, 19, 111.

Steponas Batoras 46, 117.

Strijkovskis 25, 26, 40—43, 52—55, 66, 68—70, 73, 102, 106, 111.

|

Šaltenis 32.

Ščuckis 116.

Tacitas 27, 29.

Tarasenska 58.

Tautavičius 18, 60.

Totoraitis 16.

Triplinas 58.

Ulčinaite 5.

Urbonavičius 49, 109, 110.

Vaidotas 104.

Valančius 9, 10, 97, 121, 122.

Valavičius 121.

Valerijonas Protasevičius 43, 90.

Valkūnas 5.
Vartbergė 93.
Vasilius II 73.
Vengerijus (Vengerskis) 119.
Vygandas 24.
Vykintas 104.
Vytautas 42, 60, 62, 68, 77, 86, 87.
Vytenis 34, 65.

Vladimiras Sviatoslavičius 73.
Vnučkienė 121.
Volteras 9.
Zigmantas Vaza 118.
Zebrovskis 117.
Žygimantas Augustas 46, 86, 88, 90,
110, 113.
Žygimantas Senasis 45, 46, 55, 94.

2. Dalykai

aitvaras 102.
alka 64, 66.
akmenys, dubenėti 49—51, 58; — di-
deli 58; — garbinami 55, 56; — su
Marijos pėda 56, 58, 59; — mo-
kai 58, 59; žmonės, paversti a.
59; — užkeiktos mergos 58; — vel-
nio nešti 58.
Antikristas 116.
antitrinitoriai 115—117.
antkapis 16, 27, 41, 43.
apidemė 104—107.
arijonai 115—119.
ateistas 119, 122, 123.
aukojimas 6, 22, 24—27, 47—51,
54, 64.
akuras 6, 27, 49—51, 55, 59, 66.
Aušvė 69.
ąžuolas 9, 15, 16, 61, 62, 69—71.
Babelio bokštas 111.
bažnytinė unija 37, 38; — valda 83;
— žemė 88, 89, 114.
baudžiava 15, 16, 78, 85, 86, 98,
101, 116, 122.
bedievis 10, 81, 112, 116.
bedievystė 7—10, 113.
benediktinai 33.
bernardinai 42.
burtininkas 51—53.
Christburgo sutartis 76, 84, 91, 92.
daugpatystė 91—94.
daugvyrystė 92.
dausos 22.
deivė 101, 102, 104, 110.
demonas 10, 54.
dievaitis 54, 69, 97.
dievų statulos 15.
dešimtinė 85, 88, 89, 107, 113.
Dimstipatis 54, 106.
Dievolira 54.
disunitai 37, 38.
domininkonai 61, 79.
dvasios 101.
Eskulapas 10.
erezijos 74, 118.
eretikai 75, 113, 118, 119.
fiziokratai 121—123.
Gabija 110.

galvos guldymas 108.
gojus 61, 64.
Gurchas 70.
Heraklis 27, 29.
herulai 12.
humanistai 7, 11, 27, 42, 116.
husitai 60.
idolas 17.
ilgės 52.
įkapės 21; — pinigai 109; — žirgai
20, 22, 25, 27.
išpirka 98—100.
įžadai 56, 102.
jėzuitai 11, 37, 46, 51, 54, 55, 59,
117, 118.
Jupiteris 10.
kalėdos 59.
kalėdojimas 53, 88.
kanonizavimas 113.
kalvinistai 46, 119.
komuna 119.
kankinys 33—35, 37—43, 47, 63.
kaukas 102.
kepurės statymas 108.
kontretreformacija 11, 59, 118, 123.
kraitis 97.
Krėvos unija 7, 82.
krienas 97, 98, 100.
krikšto marškiniai 63, 65.
krivis 16, 17, 22, 32, 65, 69—71,
106, 107.
krivulė 107.
kryžiaus žygis 34, 79.
kuopa 95, 107.
Kurkas 69.
Lauksargis 103, 104, 107.
lažybos 107.
legendos 6, 11, 15, 35—39.
Linksminė 111.
liuteronys 46, 119.
magaryčios 107, 108.
Marsas 27, 29.
Milda 18.
milžinai 13, 111.
milžinkapis 13.
misionierius 11, 13, 34, 54, 55, 57,
59, 62, 73, 74.
mitas 10, 15, 17, 19, 27, 32, 111.
mitologija 12, 15, 17, 18, 59, 101.

- mirusiųjų deginimas 21, 25, 27, 29.
 moralė 91, 101, 107, 112, 123.
 nekrokultas 16.
 Nosolas 54.
 naktogoniai 59.
 nuotakas grobimas, pirkimas 97.
 Okopirmas 69.
 padavimai 111, 112.
 Pagirnis 54.
 pagoniškos vedybos 94—97.
 Palemonas 11, 12, 14, 69, 73.
 panteizmas 17.
 pasoga 98.
 paprotinė teisė 94, 99, 107, 109.
 Patrimpas 18, 61, 69—71.
 Perkūnas 9, 10, 16, 18, 25, 30, 51—
 54, 61, 64, 66—71, 102, 110.
 Pergrubijus 53.
 pilietinės teisės 122, 123.
 Pikuolis 18, 71, 70.
 Pilvitis 53.
 Poklius 69.
 Potolas 70, 73.
 pozityvizmas 16, 17.
 Praamžis 110, 111.
 pranciškonai 39, 40—43, 45, 65, 69,
 79.
 priesaika 47, 48, 94, 108, 109.
 pristavas 107.
 protestantai 7, 8, 11, 30, 55.
 Prutenis 70, 71, 73.
 puota 9, 51, 52, 55.
 racionalizmas 16.
 ragana 11.
 raganius 106.
 Ragutis 18.
 reformacija 9, 42, 46, 55, 102, 113—
 118, 123.
 relikvijos 39, 42—44.
 Renesansas 7, 10, 11, 15, 25, 27,
 29, 67, 101, 102, 112.
 Romovė, Romuva 13—15, 18, 61,
 69—73, 106.
 romantikai 11—13, 18, 19, 29.
 romantizmas 15, 16, 59, 66.
 sambarios 52.
 saulės garbinimas 61.
 skerdžius 6106.
 skyrybos 95.
 Sotvaras 69.
 stabai 17, 18, 34, 60, 62, 65, 66—
 71, 73.
 stabmeldžiai 11, 17.
 stabmeldystė 19, 25, 26, 64, 65, 102,
 103, 118.
 stabakulis 58.
 stebuklas 34, 46, 62.
 stebuklingos vietos 59.
 šėtonas 30.
 Švaitikis 69.
 šventės, pavasario, rudens 52.
 šventovė, šventykla 6, 17, 18, 50,
 55, 60—66, 73, 106.
 švietėjai 121, 122.
 šliūbas 94—96.
 teismas, bažnytinis 96; — pono 95;
 — šeimininko 99, 100.
 tironas 122, 123.
 trys kryžiai 43.
 ugnis, amžinoji 61, 63, 68; — garbi-
 nama 25; — šventoji 10, 66, 69.
 unitai 37, 43.
 utopinis socializmas 119.
 Vaidevutis 70—73, 92.
 vaidelotas 63, 71, 92.
 vaišės, sudėtinės 25, 51—54, 59.
 valstiečių karas 117; — sukilimas
 86—88; — pabėgimas 89, 90, 121.
 vėlės 24, 25, 51, 55.
 venas 98, 100.
 velykos 59.
 velnias 11, 25, 62.
 velnio turgelis 55.
 vergija 101.
 viešė, viešpatis 103.
 vinčius 94—96.
 viršaitis 53, 70.
 Vulkanas 10.
 Ziemienikas 52.
 žalčiai 9, 10, 25, 55, 60, 62, 70,
 102.
 žemaičių skundas 77.
 Žemėpatis 102—104, 107.
 žinyčia 62, 69.
 žynys 10, 22, 47, 52, 63, 66, 97,
 100, 106.
 Žvaigždikis 53.

TURINYS

Pratarmė	5
Klausimo ir jo sprendimų apžvalga	7
Mitas apie žmonių aukojimą dievams	19
Krikščionių kankiniai ir šventieji	33
Kas ir kaip buvo aukojama?	47
Šventyklos ir stabai	60
Vėlyvo krikščionybės įvedimo priežastys	73
Krikščionybės įvedimo reikšmė	82
Ką valstiečiai gynė	91
Valstiečių fantastika	101
Per erezijas į bedievybę	113
Rodyklės	124

Юозас Ю р г и н и с
ОТНОШЕНИЯ ЯЗЫЧЕСТВА И ХРИСТИАНСТВА В ЛИТВЕ
На литовском языке
Издательство «Мянтис» Лит. ССР, г. Вильнюс, 1976 г.

Juozas J u r g i n i s
PAGONYBĖS IR KRIKŠČIONYBĖS SANTYKIAI LIETUVOJE

Redaktorė A. Gailienė
Viršelis dailininko A. Švažo
Meninis redaktorius R. Dichavičius
Techninė redaktorė V. Cečytė
Korektorės: P. Čereškaitė, E. Bujūtė

Duota rinkti 1976.IV.22. Pasirašyta spausdinti 1976.VII.9. LV 12196.
Popierius: spaudos Nr. 1., form. 60×90¹/₁₆. 8 sp. l., 9,49 apsk. l. t.
Tiražas 15 000 egz. Kaina 46 kp.

Leidykla „Mintis“, Vilnius, Sierakausko g. 15.
Spausdino „Vaizdo“ sp., Vilnius, Strazdelio g. 1. Užsak. Nr. 1249.

Kaina 46 kp

